

215-річчю
Харківської
вищої
медичної
школи
присвячується

**ІСТОРІЯ
ХАРКІВСЬКОЇ ВИЩОЇ
МЕДИЧНОЇ ШКОЛИ
В ЕКСПОЗИЦІЯХ МУЗЕЮ
ІСТОРІЇ ХНМУ**

Харків
2019

УДК 378.6:61(091):069. 5(477.54-25)ХНМУ
Л50

Авторський колектив: В.М. Лісовий, Ж.М. Перцева, В.А. Капустник,
О.В. Семененко, Д.П. Перцев

Текст Ж.М. Перцевої

Концепт-дизайн: В. Ск!п

Затверджено Вченою радою ХНМУ
(Протокол № 8 від 19.09.2019)

В.М. Лісовий, Ж.М. Перцева, В.А. Капустник, О.В. Семененко, Д.П. Перцев
Л 50 Історія Харківської вищої медичної школи в експозиціях музею історії ХНМУ. –
Харків : ХНМУ, 2019. – 216 с.: іл.

Ця книга є розповіддю про історію Харківської вищої медичної школи за весь період її існування: від медичного факультету Імператорського Харківського університету до Харківського національного медичного університету. Авторами використано весь матеріал експозиції музею історії ХНМУ і подано розширені відомості про життя та діяльність представників університетської спільноти всіх періодів.

Книга розрахована на викладачів і студентів вищих навчальних закладів, істориків медицини, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться історією вищої освіти.

ISBN 978 - 966 - 2094 - 42 - 8

УДК 378.6:61(091):069. 5(477.54-25)ХНМУ

© Харківський національний медичний університет, 2019
© В.М. Лісовий, Ж.М. Перцева, В.А. Капустник,
О.В. Семененко, Д.П. Перцев, 2019
© «Майстерня Ск!п!в», дизайн, 2019

ISBN 978 - 966 - 2094 - 42 - 8

До читача

Харківський національний медичний університет стоїть на порозі 215-ї річниці від дня заснування. Тернистий шлях пройшла харківська вища медична школа за цей час, щоб стати одним з найбільш значущих центрів медичної науки, її викладання і використання для лікування хворих. Безцінний внесок у її розвиток зробили професори та викладачі, які не лише вчили студентів професії, а й виховували гуманістів, патріотів своєї Батьківщини. Пам'ять про історичні події, про тих, хто став гордістю нашої медичної школи, допомагає зберегти музей історії ХНМУ. Екскурсії, які проводяться в музеї, дають можливість відвідувачам доторкнутися до вічного, пробуджують асоціації, народжують образи, думки, почуття. Досягти цієї мети допомагають зібрані, дбайливо збережені музейні експонати, які гідно представляють історію університету більш, ніж за двісті років. Це справжнє джерело мудрості, життєвого досвіду, професійної майстерності, приклад служіння своїй справі кращих представників професорсько-викладацького складу ХНМУ протягом 215 років.

Стародавні мудреці говорили: «Verba volant, scripta manet» — «Слова відлітають, написане залишається». Розповідь про історію університету, підкріплена музейними експонатами, тепер залишиться записаною і збереженою для тих, хто цікавиться життям харківської вищої медичної школи на всіх етапах її існування. Scripta manet!

В.М. Лісовий

Список скорочень

АН УРСР	– Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
АМН	– Академія медичних наук
АЕС	– атомна електростанція
ВНЗ	– вищий навчальний заклад
ВАК	– Всесоюзна атестаційна комісія
ВДНГ	– Виставка досягнень народного господарства
ВЛКСМ	– Всесоюзна Ленінська комуністична спілка молоді
ВООЗ	– Всесвітня організація охорони здоров'я
ВР СРСР	– Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік
НДР	– Німецька Демократична Республіка
ГОЛОВПРОФОС	– Головний комітет професійної освіти
Міськком	– міський комітет
Держмедвидав	– Державне медичне видавництво
Держпром	– Будинок державної промисловості в Харкові
ДРА	– Демократична Республіка Афганістан
ЖМІ	– Жіночий медичний інститут
ІВРО	– Міжнародна організація з вивчення мозку
ІХС	– ішемічна хвороба серця
ІПКіК	– Інститут проблем кріобіології і кріомедицини
КВК	– Клуб веселих та кмітливих
Кирмедінститут	– Киргизський медичний інститут
КНДР	– Китайська Народна Демократична Республіка
Комнезам	– Комітет незаможників
КСМ	– Комуністична спілка молоді
КУБУЧ	– Комітет з покращання побуту учнів
ЛКСМУ	– Ленінська комуністична спілка молоді України
ЛОР	– оториноларингологія
Медакадемія	– медична академія
МК	– Місцевий комітет
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
МОН	– Міністерство освіти та науки
НАМН	– Національна академія медичних наук
Нарком	– Народний комісар
Наркомат	– Народний комісаріат
Наркомздорв	– Народний комісаріат охорони здоров'я
Наркомздорв'я	– Народний комісаріат охорони здоров'я
НДІ	– Науково-дослідний інститут
НКОЗ	– Народний комісаріат охорони здоров'я
Наркомпрос	– Народний комісаріат просвіти
Оргбюро	– Організаційне бюро
Окрінспектура	– Окружна інспектура

ОХМАТДИТ	– Охорона материнства й дитинства
Партком	– Партійний комітет
ПМП	– Полковий медичний пункт
Підфак	– Підготовчий факультет
Пролетстудентство	– Пролетарське студентство
Профспілка	– Професійна спілка
Робітфак	– Робочий факультет
РДА	– Російська діабетична асоціація
Райпартконференція	– Районна партійна конференція
РОБОС	– Профспілка робітників освіти
Санінструктор	– санітарний інструктор
СКВНЗ	– Спілка комісарів вищих навчальних закладів
ЗМІ	– засоби масової інформації
РНК	– Рада Народних Комісарів
Совбольница	– Радянська лікарня
Раднарком	– Рада Народних Комісарів
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	– Сполучені Штати Америки
Тракторобуд	– Будівництво тракторного заводу в Харкові
НДРС	– науково-дослідницька робота студентів
Укрголовпрофос	– Український головний комітет професійної освіти
УНКВС	– Український народний комісаріат внутрішніх справ
ННВО	– Навчально-науково-виробниче об'єднання
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	– Українська Соціалістична Радянська Республіка
Фабзавком	– Фабрично-заводський комітет
ХДУ	– Харківський державний університет
ХВО	– Харківський військовий округ
ХДМУ	– Харківський державний медичний університет
ХМАПО	– Харківська медична академія післядипломної освіти
ХМІ	– Харківський медичний інститут
ХМТ	– Харківське медичне товариство
ХНДІМР	– Харківський науково-дослідний інститут медичної радіології
ХНМУ	– Харківський національний медичний університет
ХПІ	– Харківський політехнічний інститут
ХЕМЗ	– Харківський електромеханічний завод
ЦВК	– Центральний виконавчий комітет
ЧАЕС	– Чорнобильська атомна електростанція
ЮжУрВО	– Південно-Уральський військовий округ
ЮНЕСКО	– Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури

Історія Харківської вищої медичної школи в експозиціях музею історії ХНМУ

ХНМУ по праву пишається складною, але багатою історією, адже за більше ніж 200 років свого розвитку він пройшов шлях від медичного факультету Імператорського Харківського університету до самостійного вишу — Харківського національного медичного університету.

У 1804 р. серед перших чотирьох відділень, у подальшому факультетів, Імператорського Харківського університету було утворено відділення лікувальних та медичних наук. У 1920 році медичний факультет був відокремлений від скасованого університету і, злившись з Жіночим медичним інститутом Харківського медичного товариства, перетворений на Харківську медичну академію. Через рік, у 1921 р., Академія була перейменована на Медичний інститут.

У квітні 1994 р. рішенням Кабінету Міністрів України Харківський медичний інститут було реорганізовано на Харківський державний медичний університет, якому в жовтні 2007 р. було надано статус національного.

Свідчення таких подій, за словами одного із сучасних істориків медицини, неможливо було не зібрати в одному місці «во славу прошлого, в назидание будущему», і в листопаді 1968 р. в Харківському медичному інституті було урочисто відкрито музей його історії.

В університетському житті музей відіграє вагомую роль. Саме тут першокурсники отримують перші відомості про університет, про професію, якій вирішили присвятити життя, про людей, які залишили в цій професії значний і яскравий слід, про внесок навчального закладу в розвиток медицини як науки і поліпшення медичного обслуговування громадян України.

Свого часу відомий російський філософ І.Ф. Федоров сказав: «Музей есть высшая инстанция, которая должна и может возвращать жизнь, а не отнимать ее». І наш музей у своїй діяльності прагне відповідати цьому визначенню. До виховання студентства ми намагаємося підключити досвід поколінь, історію медицини, культурні традиції минулого. Ми хочемо, щоб наші студенти побачили професорів і студентів минулих років живими, щоб дізналися й відчули те, що хвилювало їх, що рухало ними: одних — на посаді вчителів і наставників, інших — як учнів, лікарів-початківців. Ми хочемо, щоб нинішні студенти знайшли приклад для наслідування, щоб вони відчули гордість за свою alma mater і відповідальність за збереження її авторитету в житті суспільства.

Розкрити історію розвитку Харківської вищої медичної школи допомагають експонати музейних експозицій. Дозволимо їм розповісти і показати цю історію.

Медичний факультет Імператорського Харківського університету (1804–1920)

Огляд експозицій музею історії ХНМУ розпочинається зі знайомства із «спрямовуючим» стендом (стор. 8). На ньому перш за все звертає на себе увагу портрет В. Н. Каразіна, видатного діяча науки й культури України початку XIX ст., людини, завдяки ініціативі якої в Харкові з'явився класичний університет — Імператорський Харківський університет. Як засновник і один з керівників Міністерства народної освіти, В.Н. Каразін (тоді він був секретарем Головного управління училищ у цьому міністерстві) отримав завдання укласти статут для Московського університету, який на той час уже працював, і новостворюваних університетів у містах Дерпт (нині Тарту), Вільно (нині Вільнюс) і Казань.

В.Н. Каразін був енциклопедично освіченою людиною, ревним прихильником реформ і освіти. Знаючи про заплановані царські реформи, зокрема, про намір Олександра I створити в імперії на додаток до існуючих тоді двох (!) вищих навчальних закладів (Москва — університет, Петербург — медична академія) ще три університети, дозволив собі висловити пропозицію про заснування університету в Харкові й обґрунтував її тим, що в подальшому це сприятиме економічному й культурному розвитку півдня Росії. Олександр I погодився і дав дозвіл на реалізацію пропозиції. «Учредительная грамота на создание Харьковского университета» (на стенді — у центрі) та перший Статут університету були ним підписані в листопаді 1804 р.

В.Н. Каразін знав, що кошти з «государевої» скарбниці на облаштування нового навчального закладу в повному обсязі місто навряд чи отримає, і провів велику організаторську роботу, спрямовану на підготовку позитивної громадської думки з приводу створення в Харкові університету. Він кілька разів приїжджав до міста, зустрічався з городянами, говорив про ту користь, яку принесе університет у місті всім його мешканцям, і домігся бажаного: дворяни почали збирати гроші за підпискою на устрій університету (було зібрано 658 тис. карбованців), купці пропонували будматеріали за більш вигідними цінами, простий люд іноді надавав організаторам свої руки безкоштовно, а існуючий у місті на той час становий прошарок — військові обивателі (нащадки колишніх слобідських козаків, які заснували фортецю Харків і отримали на знак подяки від царя землю, вільну від податків) — віддали університету в безоплатне користування 125 десятин своєї землі в межах міста — у кінці вулиці Сумської (тоді вона закінчувалася приблизно на рівні вул. Римарської). На цих землях згодом з'явився університетський ботанічний сад (нині сад Шевченка — улюблене місце відпочинку харківців — харків'ян), площа Незалежності, ветеринарний інститут (нині Дитячий палац творчості), клінічне містечко університету (нині Обласна клінічна лікарня). Та й нинішній морфологічний корпус ХНМУ по пр. Науки, 4 був закладений у 1935 р. на університетських землях (на стенді — вгорі праворуч).

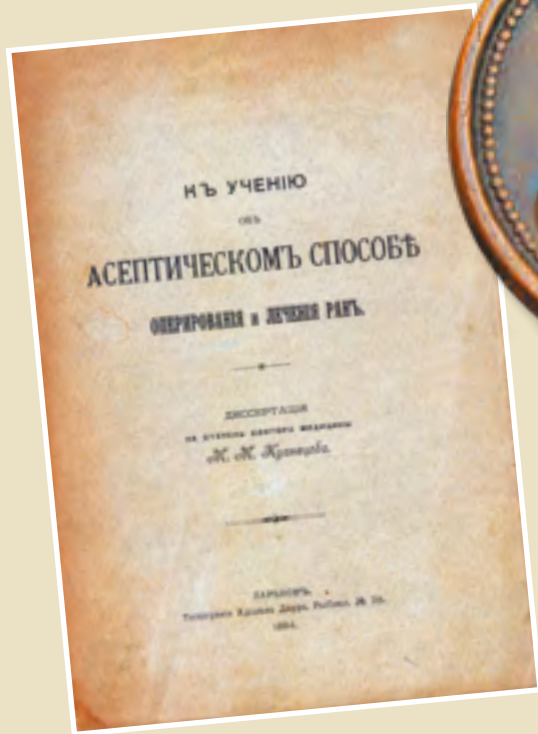
Через брак коштів для спорудження нової будівлі університету вирішили віддати розташований у центрі міста губернаторський палац, побудований у 1776 р. Університетський архітектор Є.О. Васильєв, запрошений В.Н. Каразіним, будівлю частково реконструював. Вона представлена на спрямовуючому стенді внизу зліва. З незначними змінами ця будівля збереглася до сьогодні на Університетській вулиці.

В.Н. Каразін був щасливий від усвідомлення причетності до створення в Харкові університету, про що свідчать його слова, наведені на цьому стенді. Він говорив: «Блажен уже стократно, если случай поставил меня в возможности сделать малейшее добро любезнейшей моей Украине...».

Що ж являло собою місто Харків на початку XIX ст.? Це було маленьке місто з населенням близько 10 тис. людей, непорядковане, неосвітлене, без водогону, очисних споруд, розташоване на заболочених землях посеред двох річок, з несприятливими кліматичними умовами. Багато хто з прибулих до Харкова іноземних професорів згодом страждав від звичайного в місті захворювання під назвою «переміжна лихоманка», яка за нетривалий час призвела до смерті багатьох, як це було з Л.О. Ванноті, В.Ф. Дрейсігом, А.Я. Калькау та ін. Відомий Харків був лише своїми торговельними ярмарками, куди 4 рази на рік прибував гужовий транспорт з усієї Російської імперії. Через це в місті накопичувалася величезна кількість гною. Гнойовий пил і випаровування робили повітря міста ще більш небезпечним. Навесні і влітку вулицями і площами неможливо було ні пройти, ні проїхати. У такі періоди для студентів університету влаштовувалися «брудні канікули». Улітку бруд висихав, і пил запорошував очі перехожим навіть на мощених вулицях. За старих часів про Харків говорили, що восени й навесні він перетворюється на чорнильницю, а влітку — на пісочницю.

І ось у цьому місті відкрився університет. Незважаючи на те, що Затверджувальна грамота була підписана в листопаді 1804 р., датою створення Харківського університету тривалий час називали 1805 рік, оскільки саме в січні цього року розпочалися заняття студентів. Цей рік зазначений і на стенді, і в періодах розвитку харківської вищої медичної школи, яка бере свій початок від медичного факультету Імператорського Харківського університету. За своє існування, переходячи з однієї іпостасі в іншу (медичний факультет-медична академія-медичний інститут-медичний університет), вона ніколи не припиняла своєї високої благородної місії — підготовка лікарів, передаючи від однієї до іншої матеріальну й фінансову базу, викладачів і студентів. Ці етапи на стенді мають такий вигляд:

- 1805–1920 Медичний факультет Імператорського Харківського університету;
- 1920–1921 Харківська державна медична академія;
- 1921–1994 Харківський державний медичний інститут;
- 1994–2007 Харківський державний медичний університет;
- 2007 Харківський національний медичний університет.

Вітрина №12

Дисертація на здобуття ступеня доктора медицини М.М. Кузнецова «Къ учению об асептическомъ способѣ оперирования и леченія ранъ» (1894). Праця П.І. Шатілова «Очеркъ важнейшихъ заболѣваній сердечно-сосудистой системы» (1919). Медальон із зображенням Гігієї; Терапевтичний Вадемекум (1913)

До складу Харківської державної медичної академії в 1920 році «влився» (слово з офіційного документа) ще Жіночий медичний інститут Харківського медичного товариства (ХМТ), що існував у місті з 1910 року.

Як уже було сказано, університет був розташований у центрі тодішнього Харкова, на найвищому місці старої фортеці, що отримало з того часу назву Університетська гірка. Саме тут 17 (за н.с. 29) січня 1805 р. відбулися урочистості з нагоди відкриття університету. У 1-й музейній вітрині представлена копія лицьового та зворотного боку запрошення на це свято на ім'я «честного отца протодиакона Якова Александра», яким він від імені Комітету правління у справах Харківського університету запрошувався «17 января в день открытия университета на обеденный стол и на другой день в шесть часов вечера на ораторию в малый Университетский дом».

Це було свято для всього міста, тривало воно два дні (за деякими джерелами — 3). Відбувся хресний хід, урочиста церковна служба, були представлені професори і викладачі, студентам вручено кортики до їх святкової форми, влаштовано урочистий обід, на який запросили найбільш важливих городян, виконана ораторія, написана спеціально до відкриття університету. «С этого времени, — писав харківський історик Д.І. Багалій, — началась просветительная деятельность университета».

Яким був новий університет? У Затверджувальній грамоті визначалося, що в університеті «преподаваемые будут науки, ... как общие, каждому человеку нужные, так и особенные, служащие к образованию гражданина для разного рода Государевой службы». Для підготовки таких громадян і повинні були слугувати створені в університеті 4 відділення, згодом факультети, а саме: словесних наук, моральних і політичних наук, фізичних і математичних наук, лікувальних і медичних наук. Перший набір становив 57 осіб, основна частина яких складалася з найкращих випускників Харківського колегіуму та Білгородської семінарії. Виявили бажання навчатися в університеті ще 41 особа. Однак після складання ними вступних іспитів лише 24 були визнані підготовленими для навчання і стали студентами. Кількість викладачів становила 28 осіб, хоча за статутом їх мало бути більше. Основна маса викладачів була іноземцями, які приїхали в Росію на заробітки. Багато з них були енциклопедистами, читали лекції латинською мовою (загальноприйнятою в університетах) за конспектами, які не змінювалися роками. Лише в кінці першої половини XIX ст. у середовищі університетських викладачів більшість уже склали вітчизняні професори, багато з яких були його ж випускниками. З 1826 р. в університеті розпочався регулярний захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора медицини. У 1840 р. було створено спеціальний інститут підвищення кваліфікації випускників медичного факультету. Архівні матеріали свідчать, що в другій половині XIX ст. серед дисертантів переважали випускники саме цього факультету. Наприклад, за 20 років (1863–1884 рр.) з 50 поданих до захисту дисертацій 40 було представлено викладачами медичного факультету. На нижній полиці

ці 12-ї вітрини (у центрі зали) представлено дисертаційні роботи того часу: М. Данині «Физиология действия кокаина и его терапевтическое употребление» (1873), А.Г. Подреза «О вытяжении нервов» (1878), М.І. Мухіна «К учению о гистологическом строении продолговатого мозга» (1892), М.М. Кузнецова «К учению об асептическом способе оперирования и лечения ран» (1894). На задньому склі цієї вітрини демонструються два аркуші з випускного альбому медичного факультету, на яких викладачі — випускники університету: на аркуші зліва в центрі терапевт Олександр Харитонович Кузнецов (1838–1910), на аркуші праворуч — бактеріолог Володимир Костянтинович Високович (1854–1912) і фармаколог Микола Лаврентійович Залеський (1835–1906).

Зупинімося детальніше на історії розвитку медичного факультету. Справа в тому, що регулярну навчальну роботу на цьому факультеті можливо було розпочати лише в 1809–1810 акад. році, бо в перший рік роботи університету на медичний факультет не було прийнято жодного студента через відсутність бажаючих навчатися медицині. Іноді ми зустрічаємо твердження, що медичний факультет на той час взагалі не існував. Але це не відповідає історичній дійсності. Адже було створено 6 спеціальних для факультету кафедр, їх очолювали відомі на той час професори, які через відсутність студентів-медиків читали курси на інших факультетах, брали участь в університетській діяльності, були учасниками різних інспекторських комісій, дослідницьких експедицій, виступали з актовими промовами, складали компендіуми, готували матеріальну базу для роботи на кафедрах, зокрема, анатомії, фізіології та судової медицини.

Першими шістьма спеціальними кафедрами медичного факультету та їх керівниками були такі:

1. Анатомії, фізіології і судової медицини — Людвиг Осипович Ванноті (1771–1819).
2. Патології, терапії та клініки — Вільгельм Федорович Дрейсіг (1770–1819).
3. Лікарського речовинослів'я, фармації та лікарської словесності — Георгій Георгійович Коррітарі (1772–1810).
4. Хірургії — Павло Михайлович Шумлянський (1754–1824).
5. Повивального мистецтва — Авраам Якович Калькау (1765–1812).
6. Худоболікування — Федір Степанович Пільгер (1761–1828).

Як бачимо, лише один з них представляв вітчизняну професуру. На жаль, портрети цих викладачів не збереглися.

Спочатку навчання на медичному факультеті Харківського університету вирізнялося тими самими недоліками, що й в інших російських університетах: викладання велося латиною, багато професорів були іноземцями, так що навіть не йшлося про читання лекцій російською мовою, якої вони не знали. Не було власних клінік і лабораторій, тому викладання мало абстрактно-теоретичний характер, в анатомічному театрі виконували не більше 5 розтинів на рік.

Вітрина №1

Воскова таблиця із зображенням людського мозку (1810). Лікарський знак (друга половина XIX ст.). Студентський квиток В.В. Бобіна (1913). Уретродилататор Кольмана, що належав професору А.Г. Подрезу; «Правила для студентів і посторонніх слухачів лекцій в Імператорському Харківському університеті» (1875)

Як уже зазначалося, усе життя університету регламентувалося Статутом. Залежно від часу й обставин він змінювався, протягом XIX ст. їх було чотири. Перший Статут, затверджений Олександром I в 1804 р., надавав університету певну самостійність і наділяв Раду професорів досить широкими правами. Ректор обирався Радою університету. Радою ж відповідно до Статуту склалися для студентів «Правила благочиния» і з ординарних професорів обиралися інспектор казеннокоштных студентів і два його помічники з магістрів або кандидатів, щоб контролювати дотримання цих правил.

Усі студенти ділилися на дві групи: казеннокоштні, які знаходилися під опікою держави, і своєюкоштні, які навчалися за свій рахунок. За соціальним походженням більшість були вихідцями з дворян.

Однак реформи, проголошені і розпочаті Олександром I, поступово нівелювалися, сходили нанівець, і в 1835 р. вийшов новий Статут університетів, який став утіленням трьох непорушних принципів, що провадилися в життя міністром освіти С.С. Уваровим: «Православие, самодержавие, народность». Цей Статут позбавляв університет автономії, а також забороняв приймати в нього осіб недворянського походження. З університету зняли функції керівництва цензурою й роботою навчального округу. Правила для студентів рясніли безліччю заборон. Студенти не мали права вступати до шлюбу, у таємні товариства, відвідувати театри, носити цивільний одяг (це добре видно з фотографій у випускних альбомах, де вони всі в мундирах), мати вуса, палити тютюн тощо. За порушення правил були різні покарання, включаючи ув'язнення в карцері. Дипломи видавалися тільки за наявності свідоцтва інспектора про благочинність і покору. Позитивним було те, що у цей час було започатковано дві золотих і три срібних медалі за студентські роботи на задані факультетом теми, що певною мірою сприяло зацікавленості в науковій роботі.

У 1863 р. університети отримали новий Статут, він знаменував собою 3-й етап у розвитку Харківського університету дореволюційної доби. Це найкращий зі Статутів, бо органічно був пов'язаний з реформою, що скасувала кріпосне право. Він відновив академічну автономію університету, право Ради професорів обирати ректора. Однак студентам як «вибухонебезпечному» громадському прошарку, схильному до підтримки усілякого невдоволення, було заборонено створювати свої організації, бібліотеки та ін.

У 1-й вітрині представлено 4-й «Общий Устав Императорских российских университетов» (1884), що був найреакційнішим з усіх статутів XIX століття. Він знищив не тільки всі університетські вольності, а й поставив навчальну роботу в університеті в жорсткі рамки адміністративного нагляду. Поруч у пристінному столику експонується «Сравнительная таблица уставов университетов 1884, 1863, 1835 и 1804 годов», укладена професором В.Я. Данилевським, відомим своїми роботами в галузі розвитку вищої освіти

У цій же вітрині представлено оригінали та відтворено копії багатьох університетських документів і матеріалів. Особливий інтерес серед них становить воскова таблиця, що зображає людський мозок, — один з перших посібників для вивчення анатомії. У 2010 р. їй виповнилося 200 років. Ці таблиці були виписані з Лейпцига в 1810 р. першим керівником кафедри анатомії Л.О. Ванноті. Цікавий факт, що з метою їх збереження два міністерства — народної освіти і комерції — домовлялися спеціально про послаблення митного огляду цього вантажу на кордоні для забезпечення охорони. Тут же демонструється лікарський знак. Фотографія, що лежить поруч, збільшує його зображення і, крім царського герба — двоголового орла, можна бачити символи медицини: змію і чашу, в яку вона випускає свою цілющу отруту. На цій полиці експонуються «Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в Императорском Харьковском университете» (1875), «Учебный план медицинского факультета Харьковского университета» (1890), «Правила, требования и программы о производстве испытаний на звание лекаря в медицинской комиссии» (1897), «Положение о клинических отделениях Императорского Харьковского университета при Харьковском военном госпитале» (1887), а також один з 6 томів «Школьной хроники» (1893), яку власним коштом видавав професор В.П. Крилов. Це обов'язкові патологоанатомічні дослідження студентів-медиків різних років випуску. За оцінкою сучасників, вони є «унікальною формою викладання з поглибленим науковим аналізом секційного матеріалу». У представленому томі знаходимо роботу студента П.І. Шатілова — майбутнього професора Харківського університету.

Звертає на себе увагу студентський квиток Віктора Володимировича Бобіна (1913), учня професора В.П. Воробйова, який згодом став відомим анатомом, засновником кафедри анатомії в Кримському медичному інституті. З його колекції на нижній полиці цієї вітрини представлено два скіфських черепи, знайдених при розкопках у Криму. Цікава конфігурація одного з них, витягнутого до потиличної частини. В.В. Бобін стверджував, що черепи подібного вигляду приписувалися скіфами представникам знатного роду. Щоб досягти подібного ефекту, деякі скіфи використовували штучні методи надання черепам дітей витягнутої форми.

У підставці на верхній полиці в 1-й вітрині виставлено розворот двох листів «Кондуитного списка своекоштных студентов Императорского Харьковского университета с 1 марта по 1 сентября 1853 г.». Це своєрідна штрафна книга, у якій вівся суворий облік поведінки всіх студентів. Як ми вже відзначили раніше, той, хто закінчив університет, не міг отримати диплом без надання свідоцтва інспектора про благочинність і покору. Спостереження ж за поведінкою студентів, особливо казеннокоштных, як ми вже теж згадували, вели інспектори з помічниками. Інспектори спочатку призначалися з числа професорів. Портрет одного з них можна бачити в портретній галереї 1-го стенда — це О.С. Венедиктов (другий зліва). Провини, записи про які вносилися в Кондуїт, були найрізноманітніші, як наслідок порушень вимог статутів або різних інструкцій. Були й такі, які за мірками цього

Медицинський факультет 1805-1920

Імператорського Харківського університету

Стенд №1

Листування медичного факультету із Радою професорів університету (1851). Професор Л.Л. Гіршман (сидить ліворуч) в офтальмологічній клініці (1890). Професор В.Ф. Грубе (стоїть ліворуч) в хірургічній клініці (1896)

часу, здаються несерйозними. Ось окремі з них з представленого у вітрині листа (Статут 1835 р.): «За ношение усов, с которыми он явился в заседание медицинского факультета к экзамену, выдержан в карцере 3 дня с 19 июня по определению правления от 14 июня»; «За позднее возвращение через окно в корпус посажен в карцер на 24 часа 24 июля»; один із записів говорить про покарання за «самовольную отлучку из города» та ін. Разом з тим занесені двічі в Штрафну книгу підлягали виключенню. Однак за більш значні порушення статутів керівництво університету й уряд вживали більш жорстоких заходів, аж до призову в солдати і навіть посилення на каторжні роботи, про що свідчить фотографія на 2-му стенді.

З експонатів 1-ї вітрини (лівий бік) слід згадати копію одного з перших свідоцтв (дипломів) про закінчення медичного факультету Харківського університету, виконаного латинською мовою. Тут же подано й переклад. Випускникам медичного факультету присуджувався ступінь лікаря, який мав розряди залежно від результатів, показаних на іспитах. Експонований документ належить студенту Степану Обухову, який закінчив університет зі ступенем лікаря першого класу.

На нижній полиці представлено два підручники (один з них у вигляді фотокопії титульного аркуша), це «Руководство к общей гигиене и промышленным болезням», перекладене з німецької мови, за редакцією професора А.І. Якобія (1878), і «Душевные болезни, изложенные сообразно началам нынешнего учения психиатрии в общем и частном теоретическом и практическом содержании доктором медицины Петром Бутковским» (1834). Цікавими є уретродилетатор Кольмана, що належав професору А.Г. Подрезу, інгалятор з речей приват-доцента С.П. Дворниченка, мікротом, що використовується гістологами та анатомами і в наш час, мазок-відбиток мозку собаки, якому вже 100 років, з колекції професора Є. Панкова, що експонуються в цій вітрині. Особливий інтерес відвідувачів викликає побутова металева ґрілка, яку використовували в XIX ст.

Портретній галереї 1-го стенда передують два портрети професорів медичного факультету Харківського університету на верхній полиці 1-ї вітрини: це анатом Іван Карлович Вагнер (1833–1892), великою заслугою якого є те, що при ньому був побудований новий анатомічний корпус, де й зараз знаходиться кафедра анатомії (представлений на виставці корпусів), і дерматолог Олександр Якович Бруєв (1827–1899), перший професор на самостійній кафедрі шкірних та венеричних хвороб, клінічною базою якої був військовий шпиталь.

Продовжує цей ряд на стенді фотопортрет хірурга Миколи Івановича Єллінського (1796–1834), який написав вітчизняний підручник з десмургії. Чудовий лікар, він поставив викладання хірургії в університеті на належний рівень, згодом був обраний ректором (1830–1833).

Професор хірургічної клініки Тит Лаврентійович Ванцетті (1809–1888) зробив першу в Росії операцію оваріотомії (1848), запропонував новий спосіб лікування аневризми (1857). Уже згадуваний нами анатом Олександр Савович Венедиктов

(1799–1882), активний учасник боротьби з епідемією холери в Харкові в (1830–1831 рр.), автор першої книги про бальзамування трупів.

Патологоанатом Володимир Платонович Крилов (1842–1906), чия «Школьную хронику» ми вже бачили, прекрасний фахівець своєї справи і самобутній викладач, який розробив учення про антропометрію. Він стверджував, що вже зовнішній вигляд людини свідчить про її схильність до того чи іншого захворювання. На жаль, після його смерті розвиток цього вчення не було продовжено, і воно загубилося в історії. З професором Криловим пов'язаний один цікавий спогад сучасників. Учитель М.П. Трінклера, він дуже хотів залишити його після закінчення університету на кафедрі патологічної анатомії, але поступився бажанням іншого вчителя Миколи Петровича — завідувача кафедри факультетської хірургії В.Ф. Грубе, розуміючи, що на хірургічній кафедрі Трінклер, який подавав великі надії, принесе значно більше користі.

Іван Павлович Лазаревич (1829–1902) — видатний акушер-гінеколог і майстерний винахідник акушерських інструментів. Фотографія прямих акушерських щипців Лазаревича, відомих у всьому світі як «російські щипці», представлена на цьому ж стенді. Колекції його акушерських інструментів неодноразово представлялися на різних виставках у Москві, Лондоні та інших містах, викликаючи інтерес і захоплення фахівців. Він був почесним членом 12 вітчизняних і зарубіжних наукових товариств.

Іван Петрович Щелков (1833–1909) — фізіолог, з якого, за твердженням сучасників, почалося наукове викладання цієї дисципліни в університеті. Ним створено першу фізіологічну лабораторію на медичному факультеті. Нобелівський лауреат, випускник природничого відділення фізико-математичного факультету Харківського університету Ілля Ілліч Мечніков (1845–1916, фото в 2-й вітрині) з вдячністю згадував І.П. Щелкова як свого першого вчителя в лабораторній справі. Про великий авторитет Щелкова в університетському співтоваристві свідчить його обрання деканом медичного факультету (1867), а згодом ректором Харківського (1884–1890) і Варшавського (1890–1894) університетів.

Таким чином, видно, що серед професорів і викладачів медичного факультету Харківського університету другої половини XIX ст. було багато таких, кого можна назвати першопрохідцями у тій чи іншій галузі медицини. Ілюстрацією до цього твердження є також фотографії, поміщені на 1-му стенді. На верхньому груповому знімку зображено професора Аполлінарія Григоровича Подреза (1852–1900, сидить зліва біля столу) з друзями. Серед них професор Феодосій Олексійович Патенко (1851–1910) — завідувач кафедри судової медицини (сидить біля столу праворуч) і випускник медичного факультету О.Ф. Бердяєв (сидить 1-й зліва), що став згодом досить відомим ортопедом. А.Г. Подрез — хірург-новатор, увійшов в історію медицини як піонер кардіохірургії: у 1897 р. він зробив першу в Росії операцію на відкритому серці. Як відомий хірург широкого профілю, він, однак, віддавав перевагу лікуванню

урологічних хворих і першим почав читати курс урології. Ним написано перший підручник «Хирургические болезни мочевого и полового аппарата» у двох частинах (1887–1896). Учень відомого хірурга В.Ф. Грубе, за його наполяганням, щоб мати практику у військово-польовій хірургії, взяв участь у військових діях у період сербсько-турецької (1876) і російсько-турецької (1877) воєн. У пристендовому музейному столику експонуються його «Военно-хирургические заметки из сербско-турецкой войны 1876 года». А.Г. Подрез був великим патріотом свого університету. Коли він трагічно загинув у 1900 р. і було розкрито його духовний заповіт, виявилось, що все майно, яке йому належало, у тому числі й будинок по вул. Німецькій, 28 (нині Пушкінській), він залишив у спадок університету з єдиною умовою — відкрити в цьому будинку клініку для лікування хвороб сечостатевої системи.

На черговій фотографії цього стенда ми бачимо групу людей на чолі з професором Миколою Сергійовичем Бокаріусом (1869–1931, сидить праворуч біля столу) — засновником Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, який сьогодні носить його ім'я. М.С. Бокаріус став основоположником криміналістичного напрямку в судовій медицині, викладав на медичному та юридичному факультетах Харківського університету. Як учений-новатор у своїй сфері, він віддавав перевагу викладацькій діяльності і докладав зусиль для поліпшення викладання та навчання студентів через самостійну роботу. З цією метою Н.С. Бокаріус розробив робоче місце студента (представлено в залі) і підготував методичні посібники «Сведения к практическим работам» для самостійних занять за 14 темами курсу судової медицини.

Цікаве групове фото відомого харківського фотографа О.М. Іваницького, що представляє професора Федора Мечиславовича Опенховського (1853–1914, сидить біля столу ліворуч) з учнями, серед яких молодий викладач кафедри факультетської терапії Петро Іванович Шатілов (1869–1921, сидить біля столу праворуч). Найулюбленіший професор студентів медичного факультету, прекрасний діагност, самобутній викладач, який став відомим своїми роботами в багатьох галузях медицини. На середній полиці 12-ї вітрини (у центрі зали) представлено роботу П.І. Шатілова «Очерк важнейших заболеваний сердечно-сосудистой системы» (1919). У Харкові він отримав прізвисько «професора околиць, лікаря бідняків». Його вирізняв потяг до громадської діяльності, притаманний багатьом представникам медичного факультету Харківського університету. П.І. Шатілов говорив студентам: «Место врача в котле жизни, жизни общественной. И тем большую пользу принесет он людям, чем больше будет иметь за душой...». Спонукаючи студентів більше працювати для набуття знань, для вдосконалення своєї моральності, він показував приклад своїм життям. У травні 1921 р. П.І. Шатілов помер п'ятдесяти з лишком років від тифу, заразившись ним від хворого в тюремній лікарні, куди був запрошений на консультацію. Фізичні сили професора, підірвані непосильною працею (у 1920–1921 рр. він очолював кілька кафедр і велику комісію з вивчення

тифів — на Слобожанщині лютувала епідемія), а також щепленнями нової вакцини від тифу, яку він попередньо, до початку загального застосування, використовував на собі, не допомогли подолати хворобу. Це була велика втрата для Харківської вищої медичної школи.

Серед фотографій на 1-му стенді: студенти в гуртожитку, професори Л.Л. Гіршман і В.Ф. Грубе у своїх клініках, В.Я. Данилевський у фізіологічній лабораторії. Представлено тут також будівлю, у якій було розміщено перші клініки медичного факультету (1814–1829, знесено в 1900), пологовий зал акушерської клініки (кінець XIX ст.), розклад «Распределение лекций и практических занятий по медицинскому факультету на весеннее полугодие 1915 года». У ньому предмети: фізика, органічна мінеральна хімія, фізіологія, порівняльна і патологічна анатомія, гістологія, терапевтична і хірургічна факультетські клініки, офтальмологія. Заняття починалися о 9.00 і тривали до 15.00. Тричі на тиждень по одній годині читалося богослов'я, ці заняття проходили в найсприятливіший час — о 9.00. Про навчальну діяльність медичного факультету свідчить також документ «Распределение экзаменов в медицинской испытательной комиссии при Императорском Харьковском университете» (1911), представлений на середній полиці 2-ї вітрини.

У нижньому ряду 1-го стенду експонуються фотокопії кількох документів з літутування факультету (відтворені за матеріалами університету, що зберігаються в Харківському обласному архіві і належать до 1851 р.). Вони стосуються різних сторін діяльності факультету. Так, у червні Рада університету «уведомляет факультет о том, что утвердила избранную факультетом тему для написания в 1851–1852 академическом году студентами сочинений с целью получения медалей». У серпні професор Т.Л. Ванцетті «представляет совету программу по предметам оперативной хирургии и офтальмологии», тоді ж ректор університету просить факультет «...озаботиться приисканием преподавателя патологической анатомии», а в грудні професор Ф.К. Альбрехт рапортує факультету про виконання навчального плану з терапевтичної клініки. У подібних архівних матеріалах ми знаходили посилання на навчальні посібники, якими користувалися викладачі різних предметів. Це було пов'язано з вимогами Статуту: кожен професор для підготовки лекцій користувався або своєю книгою і конспектами, або підручником відомого йому вченого, який необхідно було подати на розгляд та схвалення факультету.

У пристендовому музейному столику знаходимо навчальні посібники: Олександр Мінайович Шилтов (1837) «Руководство к диагностике внутренних болезней с приложением ларингоскопии и риноскопии» (1886), Павло Миколайович Лашенков (1864) «Исследования воздуха. Определение углекислоты» (1896), а також фотопортрет і звіт професора Іринарха Поліхронійовича Скворцова (1847–1921) «Перший єгипетський медичний конгрес», делегатом якого він був у 1903 р. Тут же у вигляді навчального посібника представлено чудовий малюнок професора О.К. Белоусова «Нервы и сухожилия человека на саггитальном распиле» (1888).

Вітрина №11
 Проспект «Народной энциклопедии научных и прикладных знаний» (1910). Квиток члена ХМТ О.З. Цейтліна (1934). Запрошення на пленум ХМТ 24.05.1940 з виступом В.М. Шамова «Переливание крови на службу Красной Армии»; Графічне зображення Харківського медичного товариства та його установ (1911)

У житті медичного факультету університету і всього Харкова другої половини XIX ст. помітну роль відіграв професор хірургії, доктор медицини, випускник Дерптського університету Вільгельм Федорович Грубе (1827–1898). Його портрет ми бачимо на верхній полиці 11-ї вітрини (у центрі зали). У 1859 р. радою медичного факультету Харківського університету він був одностайно обраний (з 5 претендентів) на завідування кафедрою оперативної і клінічної хірургії з офтальмологією. На той час на його рахунку було близько 10 тис. операцій, виконаних у Кронштадтському шпиталі. Уже початок його діяльності в Харкові, як писав історик хірургії Г.А. Колосов, свідчив про те, що в особі В.Ф. Грубе Харківський університет придбав «высокообразованного врача, блестящего техника, талантливого клинициста, пытливого исследователя, прекрасного педагога, а также высокогуманного, очень энергичного и работоспособного человека». Новатор в хірургії, він один з перших став проводити операції під наркозом закисом азоту. Його вважають одним з вітчизняних основоположників вчення про грижі та їх оперативне лікування. Особливо слід відзначити роль В.Ф. Грубе і його учнів у розвитку антисептики й асептики в країні. Він брав безпосередню і найактивнішу участь у всіх війнах за період його життя, що дозволило йому розробити власну методику первинної обробки вогнепальних ран. Вільгельм Федорович був видатним педагогом, авторитет якого серед студентів був надзвичайно високим. Він виростив і виховав чудову школу вчених і хірургів, серед яких вже згадувані нами А.Г. Подрез і М.М. Кузнецов, а також М.П. Трінклер, Ю.Р. Пенський, Б.Г. Пржевальський, М.Б. Фабрикант та ін.

Як свідчить історія, саме завдяки авторитету В.Ф. Грубе для університету в 1896 р. було побудовано чотири нові спеціалізовані клініки: терапевтичну, хірургічну, акушерську та офтальмологічну. Наказ про їхнє негайне будівництво був виданий імператором Олександром III після того, як той побачив жалюгідний стан старої хірургічної клініки Грубе, де лікувалися поранені, потерпілі в результаті катастрофи царського поїзда в Борках. Поруч з портретом В.Ф. Грубе в 11-й вітрині на бічній стінці верхньої полицки знаходиться фотографія згадуваного нами фотографа О. Іваницького, на ній зображено загальний вигляд царського поїзда, який постраждав в аварії на залізниці поблизу станції Борки в жовтні 1888 р.

На середній полиці 12-ї вітрини знаходяться дві книги з бібліотеки В.Ф. Грубе: «К учению о хлороформировании» (1897) і том «Еженедельного приложения к Нью-Йоркскому медицинскому журналу 1863 г.», які за його розпорядженням разом з усією бібліотекою, що налічувала 1217 томів періодичних видань і близько 3000 томів книг з різних галузей медицини, після смерті Вільгельма Федоровича було передано його донькою в дар хірургічній факультетській клініці.

Місто Харків і Харківський університет, яким В.Ф. Грубе присвятив майже 40 років свого життя, багато чим завдячують йому. Про нього справедливо говорили, що він «относился к типу людей, которые не принадлежат ни себе, ни семье своей, он был общественный деятель в самом лучшем и широком значении слова». Він

став ініціатором створення в місті в 1861 р. Харківського медичного товариства (ХМТ) і так пояснював цілі, поставлені перед ним: «...с самого начала существования руководящею его звездой была идея взаимного научного совершенствования и вместе с тем стремление принять на себя роль активного общепольного общественного деятеля...». Перші загальні збори ХМТ відбулися 27 травня 1861 р. Товариство продовжує своє існування до цього часу.

Про діяльність ХМТ розповідає матеріал, зібраний і представлений у двох вітринах зліва в центрі зали (№ 10, 11). На задній стінці верхньої полицки 11-ї вітрини зліва прикріплена групова фотографія членів ХМТ на чолі з професором Олександром Харитоновичем Кузнецовим (1838–1910), колишнім його головою з 1891 до 1905 р. (сидить у центрі з капелюхом і тростиною). Праворуч — колаж «Установи Харківського медичного товариства», що є оригінальною презентацією Товариства. Ми відтворили його з книги «Харьковское медицинское общество 1861–1911 гг. Очерки его 50-летней деятельности» (1913). На ньому фотографії лікарів-викладачів університету В.Ф. Грубе, В.А. Франківського і Ф.С. Риндовського — засновників Товариства, які розробили перший його Статут, і лікаря-енциклопедиста Д.Ф. Лямбля (1824–1895), обраного першим головою Товариства. У різний час він завідував кафедрами терапії, нормальної, а потім патологічної анатомії та ін. Йому належить честь опису нового виду паразита, якому дали його ім'я *lamblia intestinalis*. У середній частині знімка зображено дерево, стовбур якого представляє Товариство, а всі гілки, що відходять від нього, — створені ним корисні установи та починання. Тут ми бачимо лікарню (1863, 1885), притулок для покусаних (1888), Пастерівський інститут (1887), бактеріологічну станцію (1889), хіміко-мікроскопічну лабораторію (1887), Харківський медичний журнал (1906), притулок Франківського (1911) і, нарешті, Жіночий медичний інститут (1910).

На середній полиці цієї вітрини представлено окремі портретні фотографії найбільш активних членів ХМТ, які стали, за висловом С.М. Ігумнова, «инициаторами целого ряда полезных по своей деятельности учреждений». Уже в 1863 р. за пропозицією завідувача кафедри госпітальної хірургії медичного факультету університету, першого скарбника й бібліотекаря Товариства Івана Кіндратовича Зарубіна (1835–1904) була відкрита єдина на той час у Харкові громадська лікарня «для приходящих больных», що надавала медичну допомогу практично безкоштовно.

Більш ніж 40 років лікарем-розпорядником амбулаторії та лікарні ХМТ прослужив родоначальник харківської медичної династії Володимир Павлович Бобін (1858–1925). Династія ця налічує вже 5 поколінь, два її представники, син і онук В.П. Бобіна, стали професорами, а сам він був найвідомішим терапевтом у Харкові кінця XIX — початку XX ст., неухильно дотримувався свого принципу: «Лікар — професія цілодобова». Серед харківців (харків'ян) побутував вислів: «Піти до Бобіна», що часто означало не тільки по медичну допомогу. В.П. Бобін у 1906 р. був обраний почесним членом ХМТ, про що свідчить Диплом, прикріплений

до скла середньої полицки 11-ї вітрини. На задній стінці середньої полицки 1-ї вітрини демонструється фотографічний триптих, що представляє родину В.П. Бобіна, на якому він постає перед нами ще гімназистом.

Повернімося до 11-ї вітрини, де виставлено фотопортрет акушера-гінеколога Павла Васильовича Міхіна (1866–1912), обраного у 1902 р. завідувачем кафедри акушерства і жіночих хвороб за конкурсом, у якому брало участь 15 претендентів з різних міст. Близку лектор і кваліфікований хірург, активний член ХМТ, виступи якого про нагальну необхідність застосування антисептики при пологах у пологових відділеннях були дуже актуальними.

Звертає на себе увагу парадний фотопортрет завідувача кафедри госпітальної, а потім факультетської терапії Івана Миколайовича Оболенського (1841–1920). Крім активної роботи в Товаристві, де він певний час був заступником голови, а в 1893 р. обраний почесним членом, Іван Миколайович залишив слід багатьма корисними починаннями в галузі науки й практичної медицини. Він став організатором і першим керівником Університетського товариства дослідних наук (1874, надалі — Товариство наукової медицини і гігієни). Протягом 15 років був головою Опікунської ради Олександрівської лікарні (до 1910 р.). У 1883 р. він став ініціатором і одним з найбільш активних засновників товариства швидкої допомоги в Харкові, а в 1910 р. у місті розпочала свою діяльність станція швидкої медичної допомоги, у створення якої він і його дружина, Дар'я Діївна, зробили значний внесок. У 2000 р. урочисто відзначалося 90-річчя станції, запрошення на цей захід ми експонуємо тут же, а також підписаний професором І.М. Оболенським лист подяки від імені правління Товариства швидкої медичної допомоги на адресу «Его высокородия И.В. Попандопуло... с выражением признательности за добросовестное и корректное выполнение принятых на себя обязанностей в качестве врача станции в течение всей его деятельности» (1912). Портрет відомого лікаря Івана Васильовича Попандопуло експонується на нижній полицці 10-ї вітрини.

На середній полицці 11-ї вітрини представлені членські квитки Товариства, що належали свого часу хірургу О.З. Цейтліну (1934) і терапевту Л.Т. Малій (1961), запрошення на пленум ХМТ 24 травня 1940 р., де з доповіддю «Переливание крови на службу Красной Армии» виступав заслужений діяч науки УРСР хірург В.М. Шапов, а також посвідчення про присудження гістологу Б.В. Альошину премії імені професора В.Я. Данилевського (1954). Тут же представлено протокол урочистого засідання Харківського медичного товариства 23 лютого 1892 р. «Владислав Андреевич Франковский. Полувековой юбилей (1840–1890)» з фотографією ювіляра.

В.А. Франківський (1819–1895) — співзасновник ХМТ і співавтор першого Статуту — один з найбільш активних його діячів, за влучним висловом В.Г. Лашкевича, «популярнейший в городе врач в течение нескольких десятилетий, истинный друг человечества, память о котором одинаково благоговейно чтится и богатыми, и бедными». За його ініціативою та за безпосередньої участі в 1878 р. в Харкові

відкрилася дитяча лікарня. Як стверджували сучасники, «это была первая провинциальная детская больница в России».

На нижній полицці 11-ї вітрини представлена друкована продукція, яка безпосередньо стосується діяльності ХМТ. Це, перш за все, «Харьковский медицинский журнал» 1912 р., Т. XIV, № 8, який видавався ХМТ з 1906 р., «Отчет о деятельности общества попечения о недостаточных слушательницах Женского медицинского института ХМО за 1912 г.», «Отчет ХМО за 1926–1927 год», «Материалы научных заседаний ХМО второго полугодия 1957 года», «Труды Общества детских врачей при Императорском Харьковском университете» (1915), окремі збірники, присвячені 100-річчю і 140-річчю діяльності Харківського медичного товариства. У бібліотеці музею історії є збірник, виданий до 150-річчя Товариства, у якому вміщено статтю директора музею історії Ж.М. Перцевої «Роль медицинской профессуры Харьковского университета в создании и деятельности Медицинского общества». У статті представлено керівників і окремих членів ХМТ періоду до 1926 р.

«Венцом деятельности общества» О.П. Браунштейн назвав створення Жіночого медичного інституту (ЖМІ), матеріали про який зосереджено на верхній полицці 10-ї вітрини в центрі зали. Передмовою до розповіді про історію появи в Харкові ЖМІ повинен бути короткий екскурс в історію вищої жіночої освіти взагалі.

У дореволюційний час жінкам тривалий час забороняли вчитися в російських університетах. Цар ненавидів освічених жінок (тоді вони називалися «вчені жінки»). Шеф жандармів граф Шувалов висловлювався так: «Женщина-нигилистка гораздо вреднее женщины открыто дурного поведения». У 50-і роки XIX ст. уряд змушений був відкрити жіночі курси акушерок і телеграфісток. Трохи пізніше жінкам дозволили відвідувати лекції в Петербурзькому університеті. Дозволили навіть складати іспити, утім, тільки «для душі»: прав на роботу за фахом жінкам не дали. Але і це урядове благодіяння в 1863 р. було відібрано: жінкам заборонили відвідувати лекції в університетах, оскільки це «грозило нарушити серйозність університетського преподавания и понизить умственный и нравственный уровень этих высших учебных заведений».

Тільки в 1905 р., коли в період Першої російської революції робітники і селяни в боротьбі вирвали в царизму деякі права, отримали дозвіл відвідувати університети і російські жінки. У Харківському університеті прийом жінок відбувся у 1905, 1906 і 1907 р. Проте в 1908 р., коли царизм силою зброї задушив революцію, це право в жінок було відібрано. Щоправда, ті, хто почав вчитися, домоглися дозволу дослухати університетський курс до кінця, але жінки, які приїхали вступати до університету, зробити цього вже не змогли.

У 1907 р. одна енергійна і впливова дама, пані Н. Невіандт, організувала в Харкові Вищі жіночі курси з медичним відділенням. Навчальну роботу на курсах вели викладачі медичного факультету університету. На склі верхньої полицки 10-ї вітрини можна бачити фотографію, що зображає групу викладачів Вищих курсів, серед

яких знаходиться Д.П. Гриньов (стоїть четвертий зліва). Але курси проіснували недовго. Засновниця, яка брала за право навчання на курсах вдвічі дорожче, ніж коштувало навчання в університеті, але не подбала про створення клінік, домовитися про їх організацію в міських лікарнях не змогла, тому що там вже було створено університетські клініки, і оголосила про закриття курсів.

Становище на Вищих медичних курсах широко обговорювалося в суспільстві і на сторінках харківських газет. Переконавшись у тому, що їх звернення в різні інстанції не приносять бажаного результату, курсистки звернулися до дуже авторитетної організації — Харківського медичного товариства — з проханням допомогти їм отримати вищу медичну освіту. Клопотання курсисток на адресу ХМТ було скріплене більш ніж 343 підписами, до яких згодом додалося ще 50.

Медичне товариство гаряче підтримало звернення жінок: на загальних зборах 8 травня 1910 р. прийняли ухвалу про заснування Вищих жіночих медичних курсів, для чого було обрано організаційний комітет, на який покладалися клопоти щодо їх створення. У 10-й вітрині представлено брошуру з протоколами засідань Харківського медичного товариства від 21 липня і 4 серпня 1910 р. з обговоренням питань про організацію ЖМІ. Назву «Женский медицинский институт» було запропоновано на одному з перших засідань. Головою організаційного комітету став видатний вчений, фізіолог В.Я. Данилевський. Він доклав багато сил і енергії до справи організації інституту. На комітет протягом літа і осені 1910 р. випала величезна робота з укладання статуту, добору викладачів, укладення договору з колишньою власницею курсів, нагального виконання всіх підготовчих робіт для відкриття перших трьох курсів, підготовки матеріально-технічної бази та ін. Двічі В.Я. Данилевському з делегатами товариства довелося побувати в Міністерстві. Ці клопоти і боротьба з численними бюрократичними перешкодами закінчилися успіхом, і в серпні 1910 р. було засновано Жіночий медичний інститут Харківського медичного товариства. Протягом другої половини літа і осені цього року як фундамент інституту швидким темпом було споруджено власну 2-поверхову будівлю анатомічного театру. На склі 10-ї вітрини розміщено знімки будівлі Північного банку по вулиці Сумській, 1, де для Інституту були орендовані 3-й і 4-й поверхи, анатомічного театру зі слухачками, навчального музею анатомії з професором В.П. Воробйовим (сидить у центрі) і фізіологічної лабораторії з професором В.Я. Данилевським (сидить на знімку внизу зліва). З 1 листопада 1910 р. розпочалися навчальні заняття одночасно на перших трьох курсах у складі 977 слухачок. Жінки, що почали навчання на курсах Н. Невіандт, продовжили свою освіту, не втрачаючи року. На засіданні ХМТ на посаду директора Жіночого медичного інституту було обрано голову організаційного комітету В.Я. Данилевського, його портрет представлено в 10-й вітрині. У Жіночому інституті, вільному від бюрократичного контролю, В.Я. Данилевський ввів низку нововведень: створив самостійну кафедру бактеріології, клініку дитячих хвороб, яких не мав медичний факультет університету. Кафедри тут очо-

лювали прогресивні вчені, які через свої передові переконання не затверджувались Міністерством освіти на посаді завідувачів кафедр у Харківському університеті. Так, кафедру нормальної анатомії очолив В.П. Воробйов, який був в університеті лише приват-доцентом, кафедру фізіології — В.Я. Данилевський, звільнений з університетської кафедри за вислугою років.

Урочистий акт відкриття Жіночого медичного інституту ХМТ відбувся 3 січня 1911 р. На ньому з промовою «К истории женского медицинского образования» виступив голова Харківського медичного товариства професор медичного факультету університету Овсій Петрович Браунштейн (1864–1926). Запрошення на ці урочистості і текст промови проф. О.П. Браунштейна, доповідь В.Я. Данилевського «По поводу устройства учебной части управления в женском медицинском институте» (1912), проспект «Учебный музей при кафедре нормальной анатомии Женского медицинского института Харьковского медицинского общества» (1913), складений В.П. Воробйовим, студентський квиток ЖМІ на ім'я Качена Любові Андріївни (1919), фотографія випускниці ЖМІ 1920 р. Плеської Ніни Геннадіївни і її свідоцтво про закінчення інституту представлені в 10-й вітрині. Тут же експонується фото другого й останнього директора інституту — фармаколога Сергія Олександровича Попова (1850–?). Зверху на 10-й вітрині представлено виписку з «Отчета о деятельности общества попечения о недостаточных слушательницах Женского медицинского института ХМО» (1913), де перелічено його членів. Відкриває цей список довічний дійсний член П.І. Шатілов, серед інших — дійсні члени — викладачі університету: Я.С. Аркавін, В.П. Бобін, О.П. Браунштейн, Л.Л. Гіршман, В.Я. Данилевський, О.В. Репрев, С.Г. Сурукчі та ін. Цікавим є той факт, що членами цього товариства були також дружини професорів.

У 1913 р. в ЖМІ відбувся перший випуск жінок-лікарів. За час свого 10-річного існування (до 1920 р.) він дав країні близько 2 000 лікарів.

Більш детально слід зупинитися на особистості Василя Яковича Данилевського (1852–1939), видатного вітчизняного фізіолога, доктора медицини, заслуженого професора УРСР (1924), дійсного члена АН УРСР (1926), заслуженого діяча науки УРСР (1926). За широтою своїх поглядів, розумінням того, що відбувається у світі, рівнем культури і духовності він набагато випередив свій час. Після закінчення в 1874 р. медичного факультету Харківського університету з відзнакою його залишили для підготовки до професорського звання, і вже в 1877 р. він захистив дисертацію, присвячену дослідженням з фізіології головного мозку. За той час багато положень, висловлених ученим-новатором, сприймалися реакційними професорами як крамольні і неприпустимі в університеті, і вони шкодили йому, як могли, але Василь Якович продовжував свою роботу, незважаючи ні на що.

Уперше в науці він висунув положення про те, що кора великих півкуль головного мозку відіграє провідну роль у регуляції вегетативних функцій організму вищих тварин і людини. Йому вдалося відкрити електричні коливання в корі головного

Вітрина №10
Студентський квиток слухачки ЖМІ Качена Любові Андріївни (1919). Запрошення на відкриття Жіночого медичного інституту (1911). Міркування В.Я. Данилевського з приводу обладнання навчальної частини керування в ХМІ (1912). Студентки інституту в анатомічному театрі (1912).

мозку ссавців. Таким чином, він заклав основи сучасної електроенцефалографії, також вивчав питання фізіології м'язів, фізіології праці, першим у світі описав плазмодію (збудника малярії) у птахів. На середній полиці 12-ї вітрини експонується книга В.Я. Данилевського «О происхождении мускульной силы» (1876), а в 2-й вітрині — закордонний паспорт Василя Яковича і лист попечителя навчального округу ректорові університету, яким повідомляється, що «с высочайшего соизволения разрешается командировать ординарного профессора Императорского Харьковского университета В.Я. Данилевского с ученой целью за границу с 12 мая по 20 августа 1902 года».

Ще навчаючись в університеті, Василь Якович дійшов думки, що освічена, інтелігентна людина, здобувши вищу освіту, повинна опікуватися навчанням і культурним вихованням простого люду. Надалі це на довгі роки стало сенсом його життя. Свого часу він став справжнім просвітителем для Харкова та його мешканців. В.Я. Данилевський виступив ініціатором та активним діячем різних комітетів і комісій з влаштування загальнодоступної бібліотеки (нині Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка), сільських бібліотек, Товариства грамотності, Народного дому, як ми вже знаємо, став першим директором Жіночого медичного інституту, створеного Харківським медичним товариством. На середній полиці 11-ї вітрини виставлено проспект «Народной энциклопедии научных и прикладных знаний», яку з ініціативи В.Я. Данилевського підготував до видання шкільний комітет Харківського товариства писемності. Вона була розрахована на людей, які мали тільки початкову освіту, але бажали поповнити знання шляхом самостійного читання. Було видано 14 томів (21 книга), два з яких присвячені медицині.

Однак головною його турботою було викладання фізіології, навчання студентів, для яких він влаштував спеціальні «дорадчі години», коли до професора для консультації, по допомогу, за порадою міг звернутися будь-який студент. Про нього згадували: він умів «излагать сложнейший материал в удивительно доступной форме».

У 1934 р. широко відзначалося 60-річчя науково-педагогічної діяльності академіка В.Я. Данилевського. Тоді ж Харківська міська рада присвоїла його ім'я Госпітальному провулку м. Харкова.

У другій половині XIX ст. зростає авторитет медичного факультету Харківського університету, збільшується кількість студентів. Якщо в 1865 р. на факультеті значився 81 студент, то в 1881 р. їх було вже 513, а до 1907 р. кількість їх зросла до 1 272 особи. У 1885 р. на кошти цукрозаводчика П.І. Харитоненка, відомого мецената, шанувальника освіти, на вул. Сумській, 41 було побудовано приміщення для гуртожитку університету. Однак у зв'язку з гострою нестачею навчальних площ для студентів-медиків рішенням ради професорів воно було передано медичному факультету і отримало назву гістологічного корпусу. Будівлю цю представлено

на виставці корпусів, розташованій на поперечному стенді в середині зали (зовнішній бік, у центрі) На жаль, вона не збереглася до нашого часу: зруйнована в період окупації міста фашистами.

У 1887 р. у дворі цього корпусу за кресленнями, привезеними професором М.О. Поповим з Німеччини, зведено нову будівлю анатомічного театру, що продовжує працювати і сьогодні (виставка корпусів, зовнішній бік, крайній до вікон). За час свого існування вона стала гостинним притулком харківської анатомічної школи, що випустила у світ велику кількість видатних анатомів, зокрема, академіка В.П. Воробйова, який називав кафедру своєю домівкою. У 1896 р. у Харкові було споруджено чотири університетські клініки: терапевтичну, хірургічну, акушерську та офтальмологічну, які започаткували кліністечко, згодом Харківська обласна клінічна лікарня.

Госпітальні клініки, хірургічна і терапевтична, працювали на базі Олександрівської лікарні (виставка корпусів, зовнішній бік, крайній до дверей). Тут же представлені (внутрішня частина): акушерська (у центрі) і терапевтична (крайня до вікон) клініки, побудовані в 1896 році.

У цей період у Харківському університеті вже працювала значна кількість викладачів, які в минулому були його випускниками. Ми вже згадували про систему підготовки випускників університету до професорського звання, що існувала на той час в інституті. У 2-й вітрині на задньому склі розміщено низку фотографій з випускних альбомів медичного факультету, які представляють тих, хто, зарекомендувавши себе з кращого боку під час навчання, за поданням ради професорів стали стипендіатами, захистилися і згодом працювали викладачами в рідному університеті. Це судовий медик Микола Сергійович Бокаріус (1869–1931), педіатр Яків Сергійович Аркавін (1865–1930), акушер-гінеколог Петро Харитонович Хажинський (1871–1945), терапевти Сергій Гаврилович Якушевич (1865–?) та Петро Іванович Шатілов (1869–1921). Поруч на окремих знімках бачимо майбутніх мікробіологів Даміана Петровича Гриньова (1880–1934) і Василя Степановича Деркача (1894–1975), психіатра Євгена Олексійовича Попова (1899–1961) та інфекціоніста Іллю Рафаїловича Брауде (1890–1958).

Одним з видатних випускників медичного факультету Харківського університету, який згодом став широко відомим хірургом, є Микола Петрович Трінклер (1859–1925), портрет якого представлено на середній полиці 2-ї вітрини. Поруч лежить його пенсне, на верхній полиці експонується диплом доктора медицини (1899).

Усе життя М.П. Трінклера — приклад подвижницького служіння людам. Немає такої галузі клінічної хірургії, у якій він не залишив би сліду, не виявив себе новатором і талановитим експериментатором. За більше ніж 40-річний період лікарської та педагогічної діяльності він написав понад 80 наукових робіт з найрізноманітніших питань хірургії, що не втратили свого значення і сьогодні. Багато років

Вітрина №2
Окуляри (пенсне) М.П. Трінклера
(поч. XX ст.). Диплом доктора
медицини М.П. Трінклера
(1907). Закордонний паспорт
В.Я. Данилевського (1903).
Медична сумка повітового лікаря
та її вміст (кінець XIX ст.)

свого життя він віддав вивченню та лікуванню злоякісних пухлин — лиха людства ХХ століття.

Ще на ІІІ курсі університету М.П. Трінклер почав відвідувати факультетську хірургічну клініку. Багато працював над детальним вивченням будови стінок шлунка, сам готував численні препарати. Результатом стала написана ним наукова робота «О строении слизистой оболочки желудка», за яку він отримав золоту медаль. Ще до закінчення університету студент Трінклер був зарахований позаштатним ординатором хірургічної клініки. Це був рідкісний випадок у практиці вищого медичного навчального закладу.

Студентом М.П. Трінклер привернув до себе увагу проф. В.Ф. Грубе, який у грудні 1888 р. звернувся до ради факультету з проханням залишити його стипендіатом для підготовки до професорського звання. Він стверджував, що «...д-р Трінклер... обладает всеми теми качествами, которые необходимы для человека, стремящегося посвятить себя хирургии».

Передбачення В.Ф. Грубе справдилися, М.П. Трінклер дійсно став найвідомішим хірургом свого часу. Віртуоз хірургічної техніки, він напрочуд мистецьки виконував найскладніші операції трепанації черепа, розкриття мозкових абсцесів, ектомію, видалення різних пухлин та ін. Він зробив другу в Росії тотальну резекцію шлунка. Прихильник нового асептичного способу оперування й лікування ран, М.П. Трінклер виготовив у Харкові перший вітчизняний стерилізатор і доклав зусиль для впровадження антисептики й асептики в медичну практику. У 1906 р. він відкрив лікарню, де отримували медичну допомогу в основному студенти і бідні містяни, яких лікували безкоштовно.

Головним багатством його натури, за свідченням сучасників, були душевна простота, надзвичайна делікатність, висока чуйність і вражаюча скромність. Як стверджував проф. Я.Я. Постоєв, «интересы больного были для Николая Петровича на первом плане, и никогда он не брался за нож, если видел, что операция может только лишь немного отсрочить роковой исход». На початку ХХ ст. він був одним з найпопулярніших хірургів не тільки Харкова, але й усього півдня Росії.

Останньою науковою роботою М.П. Трінклера стала капітальна праця «Основы современного лечения ран». Учні відомого хірурга згадували його улюблену фразу: «Учитесь лечить раны, ибо хорошо сделанную операцию плохим послеоперационным лечением сведете к нулю, а плохо исполненную хорошим лечением приведете к блестящим результатам». На професорському столі в музейній залі представлено двотомник рукописних лекцій з клінічної хірургії, над якими Микола Петрович працював до дня своєї смерті.

Про широку популярність М.П. Трінклера в науковому світі свідчить той факт, що йому надсилали на рецензування роботи, представлені на Нобелівську премію. Він отримав запрошення очолити кафедру в Стокгольмському університеті. Ми не маємо можливості дати докладну характеристику його громадської діяльності, за-

значимо тільки, що М.П. Трінклер у Ростові-на-Дону організував показовий хірургічний шпиталь, який став школою підготовки висококваліфікованих хірургів для Червоної Армії. На 2-му стенді є фотографія Миколи Петровича зі співробітниками цього шпиталю (1919). Його заслуги були високо оцінені медичною громадськістю та урядом України. У 1924 р. він був одним з перших удостоєний почесного звання Заслуженого професора УРСР.

Помер М.П. Трінклер у 1925 році. Виконуючи побажання харків'ян, Рада Народних Комісарів УРСР прийняла рішення про увічнення пам'яті видатного лікаря і присвоїла його ім'я вулиці, на якій була розташована факультетська хірургічна клініку, де він працював.

На верхній полиці 2-ї вітрини на підставці з лівого боку експонується Диплом лікаря з відзнакою Стефана Васильовича Коршуна (1893, портрет на 3-му стенді у верхньому ряду). На дипломі про закінчення університету перелічено всі предмети, за якими складав іспити випускник. Це описова анатомія, гістологія, патологічна анатомія, оперативна хірургія і топографічна анатомія, фізіологія, загальна патологія, медична хімія, фармакологія з рецептурою і вченням про мінеральні води, фармація з фармакогнозією, часткова патологія і терапія, вчення про нервові та душевні хвороби, вчення про наскірні і сифілітичні хвороби, вчення про дитячі хвороби, терапевтична клініку, дитяча клініку, хірургічна патологія з включенням десмургії і вчення про вивихи й переломи, офтальмологія, акушерство з вивченням жіночих хвороб, хірургічна клініку, акушерська клініку, гігієна та медична поліція, судова медицина та токсикологія, вчення про епізоотичні хвороби і ветеринарну поліцію.

На середній полиці 2-ї вітрини лежить окремий відбиток (авторський) книги «Медицинская микробиология для врачей и студентов» (1912). Серед осіб, які брали участь у створенні цієї книги, професор С.В. Коршун, про якого ми вже згадували (ним підготовлено два розділи). Передмову до книги написав Нобелівський лауреат Ілля Ілліч Мечніков (1835–1916), чий фотопортрет стоїть поруч з книгою. Говорячи про І.І. Мечнікова, нам хочеться скористатися словами, узятими з редакторської замітки журналу «Врачебное дело» за 1926 р., присвяченої 10-річчю від дня його смерті: «10 лет исполняется в этом году со дня его смерти, а мы меньше всех знаем, какое значение имела эта большая, красивая, мирового масштаба фигура: мы мало знаем и о его жизни, и о его работе, и о его научных трудах, и еще меньше отдаем себе представление о его научных заслугах...». І дійсно, у 2015 р. ми відзначали 170-річчя з дня народження І.І. Мечнікова, у 2016 р. — 100-річчя з дня смерті, але мало що змінилося в наших уявленнях про його життя і діяльність. В Україні медична громадськість і тим більше не медична досі мало знає про те, яким видатним ученим був наш співвітчизник Ілля Ілліч Мечніков. Він не був лікарем практичної охорони здоров'я, але всім своїм життям був пов'язаний з медициною і 30 років вірно служив їй. І.І. Мечніков подарував медицині клітинну

теорію імунітету, а також учення про фагоцитоз і запалення, довівши, що запалення є захисним явищем; вказав на кардинальне значення фізіологічної мікрофлори для правильного розвитку й підтримки здоров'я організму; зробив незмірний внесок, що послугував фундаментом для подальшого розвитку геронтології; привернув увагу до оптимістичної філософії та практики «розумного способу життя (ортобіозу)», по суті, обґрунтувавши найважливішу роль гігієни в широкому сенсі слова для підтримки здоров'я імунної системи. А починалася його наукова діяльність, як ми вже говорили, у маленькій лабораторії кафедри фізіології медичного факультету у професора І.П. Щелкова. Що стосується книги «Медицинская микробиология для врачей и студентов», Ілля Ілліч вітав її появу як першу працю з мікробіології в Росії.

На нижній полиці 2-ї вітрини представлено цілу низку речей, які мають пряме відношення до медичного світу. Це саквояз земського лікаря з набором предметів, необхідних при відвідуванні хворого, серед яких бікс з ватою, шприци в біксі для стерилізації, затискач для кисневої подушки та ін. Цікавими є представлені тут же окремі фармацевтичні форми, зокрема, ампули з ліками. Серед речей знаходиться рентгенівський знімок більше ніж столітньої давності (1916). На паперовому конверті від цього знімка напис: «Грабовский Боря. Отличный снимок доктора С.П. Григорьева» і підпис відомого на той час хірурга-ортопеда доктора М.Г. Зеленіна. Поруч фотопортрет автора рентгенівського знімка — випускника медичного факультету Харківського університету, у подальшому — талановитого лікаря, рентгенолога-дослідника Сергія Петровича Григор'єва (1875–1920).

Про діяльність цієї чудової людини розповімо докладніше. Це був час відкриття Рентгена (1895), його чарівних променів, надій, пов'язаних з подальшим використанням їх у медицині. І Сергій Петрович, який уже в студентські роки виявляв великий інтерес до техніки та методики лікарського дослідження, особливо зацікавився можливостями рентгенівських променів з цієї точки зору. Інтерес цей був такий великий, що рентгенологія стала справою всього його життя. Блискуче закінчивши університет, він придбав рентген-кабінет, у якому займався приватною практикою, і одночасно завідував кабінетом-лабораторією загальної та експериментальної патології Харківського університету. У цей час він вступив до Харківського медичного товариства й активно працював у ньому. У 1902 р. став рентгенологом Миколаївської (нині 2-а міська клінічна) лікарні, де теж організував рентгенівський кабінет. Зростав досвід лікаря-рентгенолога, зростала популярність Сергія Петровича, і незабаром у Харкові він став провідним фахівцем у цій галузі. Великі знання фізики і техніки рентгенівських променів у поєднанні з досвідом у клінічній медицині дали С.П. Григор'єву можливість серйозно зайнятися клініко-анатомічними дослідженнями й експериментами. Про це згадував відомий харківський лікар О.М. Масловський. Він розповідав, що Григор'єв самостійно сконструював спеціальний штатив і стіл для досліджень, розробив низку вданих удосконалень до окремих частин рентгенологічного обладнання.

С.П. Григор'єв мав особливу чутливість сітківки очей, яка дозволяла йому, за твердженням сучасників, бачити рух каменя в нирковій мисці, де інші помічали лише тінь від нього. Усе це допомогло йому досягти великих успіхів у науково-дослідних роботах з клінічної рентгенології. Про досягнуте він інформував медичну громадськість на трьох російських з'їздах: двох — хірургів і одному — терапевтів. У 1911 р. він доповів терапевтам про рентгенологічний метод дослідження червоподібного відростка. У цій галузі рентгенології, що вважалася однією з найбільш складних, він був першопроходцем і досяг надзвичайних результатів. У 1912 р., на XII з'їзді російських хірургів він ознайомив присутніх з рентгенологічним методом дослідження нирок, причому робив це на спеціально сконструйованому ним столі. Ці виступи зробили ім'я С.П. Григор'єва відомим усьому світу, а рентгенівські знімки викликали щире захоплення всіх, хто ознайомлювався з ними. Про це свідчить і знімок у нашій вітрині.

Як стверджують сучасники, найбільш повно талант С.П. Григор'єва і як дослідника, і як організатора народної охорони здоров'я розкрився після Жовтневої революції. Йому залишалось жити лише 3 роки, але що це був за час! Незакінчена світова війна, революція, породжені ними голод, бандитизм, епідемії. З 1917 по 1919 р. влада в місті змінювалася чотири рази. А Сергій Петрович продовжував працювати. Він прекрасно розумів необхідність створення в Україні наукової установи, яка поклала б початок планової організації рентгенології в країні, підготовки молодих рентгенологів. За його пропозицією і під його керівництвом у складі апарату Народного комісаріату охорони здоров'я України було створено рентгенівський відділ. Незабаром він розробив і подав на розгляд комісаріату проект організації Рентген-академії, яка не мала собі подібних не лише в колишній Росії, але й у Європі. До завдань Академії входила розробка питань експертної та клінічної онкології, медичних і фізико-технічних проблем рентгенології і радіології, підготовка фахівців та ін. Цей проект 20 липня 1920 р. було затверджено Радою Народних Комісарів УРСР. Першим директором Рентген-академії було призначено С.П. Григор'єва.

Однак побачити свою мрію, втілену в дійсність, Сергію Петровичу не довелося: несподівано він захворів на черевний тиф, і 25 жовтня 1920 року його не стало.

Кінець XIX — початок XX ст. характеризувався проявом активної революційної діяльності студентства. Знаний лікар М.І. Пирогов писав у той час: «...Нікогда еще история российских университетов, а вместе с ними и других учебных заведений, не давала примеров волнений такого острого и ожесточенного характера, какие почти непрерывно приходится нам наблюдать в последнее время». Царський уряд боявся студентського руху, реакціонери вважали вітчизняні університети «рассадниками крамолы». У липні 1905 р. під головуванням С.Ю. Вітте було проведено екстрену нараду міністрів для обговорення питання про мітинги, що проводяться в університетах. У цих подіях найбільш активними були студенти-медики. Багато в чому цей факт має пояснення. Справа в тому, що в той час було прийнято

постанову царського уряду, що забороняла приймати до університетів осіб, які не мали свідоцтва про закінчення класичної гімназії. Ця постанова була відображенням класової політики російського царизму: оскільки в класичних гімназіях навчалися переважно дворяни, то саме їм надавалося право вчитися в університетах. Виняток було зроблено лише для одного факультету — медичного, бо потреба в лікарях в Російській імперії була особливо гострою. Цим і пояснюється той факт, що на медичних факультетах російських університетів навчалися найменш забезпечені, нужденні студенти-різочинці. Саме вони виявлялися найбільш сприйнятливими до революційних ідей.

У 1905 р. в Харкові було введено військовий стан. Університет став центром політичного руху. Студенти спільно з харківськими робітниками організували страйки і вимагали зміни університетського режиму. 9 лютого 1905 р. в резолюції студентської сходки було записано: «Ми, студенти, особливо відчуваємо всю неможливість мирного плину життя за сучасних умов, а тому, визнаючи продовження занять в університеті неможливим і морально негідним, ми постановили, що університет повинен бути закритий надалі до зміни існуючого режиму». Заняття припинилися. У жовтні 1905 р. разом з робітниками студенти будували барикади на Університетській гірці, які перегородили шлях поліції і військам, що мали наказ зайняти університетські будівлі. Над барикадами і на будівлях університету майорили прапори і транспаранти з гаслами: «Геть самодержавство!», «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». На 2-му стенді експонується фоторепродукція з картини харківського художника Л. Чернова «Барикади на Університетській гірці», на якій зображено ці події. Поруч на середній полиці 2-ї вітрини лежить «Журнал засідань ради Імператорського Харківського університету» з протоколом засідання від 19 жовтня, де розглядалося питання про заходи, яких необхідно було вжити для упокорення студентів. Цікавий музейний експонат представлено тут же — уламок дзеркала, розбитого, як свідчить напис на звороті, під час збройного заколоту 11 жовтня 1905 року.

Студенти взяли активну участь також у грудневному збройному повстанні харківських робітників у 1905 р. Влада проводила обшуки в клініках і лабораторія медичного факультету, заарештовувала студентів, які брали участь у революційних подіях. Заняття цього року так і не відновилися. На 2-му стенді експонується цікава фотографія Першотравневої демонстрації 1917 р. в Харкові на вул. Сумській, у якій узяла участь величезна кількість людей. Тут же знімки активних учасників революційних виступів — керівників студентів-медиків М.І. Безчетвертного, А.В. Сурика (Ємельянова), В.М. Заборенка. Звертають на себе увагу ксероксна копія підписки студента університету про те, що він «не будет принимать участия ни в каких тайных сообществах, землячествах и тому подобном, под каким бы названием и с какой бы целью они существовали, а также не вступать даже в дозволенные Правительством Общества без особого на то разрешения Университетского начальства»

(1907), а також фотографія двох молодих політкаторжан у ножних кайданах, один з яких студент-медик П.Є. Беліков (праворуч, 1907).

На 2-му стенді продовжено портретний ряд викладачів медичного факультету (вгорі), який відкривається братами Олександром і Василем Данилевськими. Справедливо згадати про те, що в родині харківського фотографа і годинникових справ майстра Якова Данилевського, талановитої й самобутньої людини, було чотири сини, крім названих, ще Костянтин і Михайло. Усі вони отримали вищу освіту, закінчивши медичний факультет Харківського університету. Троє з них згодом стали вченими, професорами. Про Василя Яковича ми вже говорили, але на додаток до сказаного звертаємо увагу на афішу, розміщену тут же, яка повідомляє, що «30 марта 1902 г. в зале думских заседаний в Харькове профессор В.Я. Данилевский прочтет публичную лекцию на тему «Жизнь и нервы». Лекция платна, повідомляється, де можна придбати квитки. Чудовий лектор, послухати якого зазвичай збиралася дуже велика аудиторія, весь збір від лекції передавав на користь «Общества попечения о нуждающихся учащихся низших учебных заведений г. Харькова». Подібні лекції В.Я. Данилевський читав не тільки в рідному місті.

Олександр Якович Данилевський (1838–1923) — один з вітчизняних основоположників біохімії. Випускник Харківського університету (1860), завідувач кафедри фізіологічної хімії (1885–1892), в подальшому був переведений до Військово-медичної академії в Петербурзі і з 1906 р. став її начальником. У 12-й вітрині (центр зали) представлена рання робота О.Я. Данилевського «Исследования над спинным и головным мозгом лягушки и частью высших животных» з дарчим написом: «Ивану Петровичу Щелкову в знак искренней признательности», що дає нам всі підстави вважати ці дослідження проведені у фізіологічній лабораторії І.П. Щелкова.

Валеріан Григорович Лашкевич (1835–1888) — завідувач кафедри факультетської терапії, прекрасний педагог, котрий особливо багато уваги приділяв клінічному становленню студентів. При ньому вперше стали використовувати демонстрацію хворих на лекціях. За заповітом він залишив 20 тис. карбованців на створення клінічної лабораторії при кафедрі факультетської терапії.

Михайло Михайлович Ломиковський (1849–?) — випускник Харківського університету (1873), заслужений ординарний професор, завідувач кафедри лікарської діагностики з пропедевтичною клінікою, декан медичного факультету (1901–1904).

Юліан Романович Пенський (1859–1920) — випускник Харківського університету, завідувач кафедри госпітальної хірургії (1909–1920), відомий хірург, одна з операцій якого носить його ім'я. Останній декан медичного факультету (1910–1920).

Леонард Леопольдович Гіршман (1839–1921) — випускник Харківського університету (1860), в подальшому заслужений професор, почесний громадянин міста Харкова (1914). Зупинімося докладніше на характеристиці цієї людини.

Л.Л. Гіршман був першим в Харкові фахівцем-офтальмологом. Він також став і першим професором кафедри офтальмології, та, як визнавали сучасники,

«отделение кафедры глазных болезней от кафедры хирургии и создание в 1872 г. специализированной офтальмологической клиники обязаны были появлению в Харькове такого прекрасного педагога и высококвалифицированного офтальмолога», як Гіршман. Він був надзвичайно талановитим діагностом, що досконало володів очним дзеркалом (перший офтальмоскоп, що з'явився в Харкові, був подарований Гіршману професором Гельмгольцом у Німеччині), і чудовим хірургом, який проводив з незрівнянною майстерністю оптичні операції. Л.Л. Гіршман прекрасно оперував обома руками, першим почав робити операції на сидячих хворих. Величезний досвід і знання поєднувалися у нього з надзвичайною інтуїцією. Особливо це позначалося при лікуванні трахоми. Він не визнавав операційних методів лікування цього захворювання і досягав вражаючих результатів у край за давних випадках.

Сучасники згадували, що «та доброта, те бесконечные ласка и внимание, с которыми он встречал первого больного на своем приеме, доставались в удел и последнему», хоча прийом іноді закінчувався опівночі. Учень Л.Л. Гіршмана, Д.М. Натансон, розповідав, що в приймальні професора знаходилися і «сановник из Петербурга, и бедняки, живущие на подаяние, — все ждут своей очереди, зная, что никому не будет отказа. Профессор не прекращал приема, пока не был принят последний больной, давал совет, утешал несчастных, каждому говорил ласковое слово, часто оказывал материальную помощь...». Девізом Гіршмана було: «У меня нет последнего часа работы, у меня есть последний больной». За час своєї лікарської діяльності він прийняв близько 1 млн хворих.

Його лекції вирізнялися ясністю викладення і були цінним матеріалом для студентів. Але, як писали студенти-медики V курсу, звертаючись до Л.Л. Гіршмана: «Вы учили нас не только словом, — но и делом, собственным примером. С вашим редким бескорыстием, необыкновенным трудолюбием, неизмеримым терпением и поистине ангельской кротостью и добротой Вы были всегда образцом того, как должен относиться врач к своему делу и страждущему собрату...».

На верхній полиці 3-ї вітрини представлено фотопортрет учня і помічника Леонарда Леопольдовича — професора Д.М. Натансона, який залишив чудові спогади про вчителя. Поруч лежать його особиста печатка, окуляри і пристрій для корекції скла. На середній полиці 4-ї вітрини експонуються його офтальмоскоп, палички для реклінації кришталика (зі слонової кістки) і протези очей цейсівської роботи, привезені ним свого часу з Німеччини. Ці речі були передані до музею його донькою О.Д. Натансон і у зв'язку з відсутністю музейних експонатів, пов'язаних з життям і діяльністю Л.Л. Гіршмана, становлять для нас великий інтерес, бо подібне приладдя могло бути й у знаного офтальмолога.

А ось на середній полиці 3-ї вітрини експонуються ножиці, що свого часу належали сім'ї Гіршмана, їх подарувала нам його правнучка В.О. Комас-Гіршман, котра приїздила до Харкова з Парижа у 2016 р.

Жодне з добрих починань у місті не обходилося без його участі. Він надавав безкоштовну офтальмологічну допомогу учням усіх без винятку навчальних закладів Харкова. Л.Л. Гіршман став ініціатором відкриття Харківського відділення піклування про сліпих, заснував першу школу для сліпих дітей, був довічним членом Харківського медичного товариства, Товариства грамотності. У 1914 р. ним створено Комітет допомоги сліпим воїнам, те саме він зробив і в 1919 р. Л.Л. Гіршман був головою комітету Харківської допоміжної медичної каси і багато чого іншого. На прохання студентів він очолював студентський суд.

У 1895 р. у Харкові урочисто відзначалося 35-річчя «наукової, професорської, науково-практичної та громадської діяльності» Л.Л. Гіршмана, якого вшановувало все місто. Безліч поздоровлень і привітань надійшло в цей день ювіляру, студенти на його честь влаштували смолоскипну ходу.

У 1906 р., коли Л.Л. Гіршман на знак протесту проти виключення групи студентів змушений був піти з університету, у місті було започатковано громадський рух за збір коштів на клініку для Леонарда Леопольдовича. У березні 1908 р. клініка розпочала свою роботу в орендованому приміщенні на Москалівці (представлено на виставці будівель у центрі зали, внутрішній бік, крайній до дверей), а в 1912 р. клініка ім. Л.Л. Гіршмана переїхала до спеціально побудованого для неї приміщення, де професор і працював до своєї смерті. Будівля була споруджена за проектом інженера Л. Тервена, розробленим ним безкоштовно. Тепер це 14-а міська очна клінічна лікарня.

Багато сучасників віддавали належне цьому великому гуманісту. Письменник А.П. Чехов називав його «святою людиною», а відомий юрист А.Ф. Коні писав: «И пусть, когда люди последующих, поздних поколений спросят у хранителей местных преданий, кто был этот Гиршман, им ответят словами Гамлета: «Человек он был».

На 2-му стенді представлено також декілька групових фотознімків, які відображають життя медичного факультету Харківського університету початку ХХ століття. На першому з них (зліва направо) ми бачимо на тлі будівлі групу студенток Жіночого медичного інституту із завідувачем кафедри дитячих хвороб, відомим педіатром, засновником Товариства дитячих лікарів у Харкові (1915) Іваном Віссаріоновичем Троїцьким (1856–1923). За його ініціативою та активної участі в місті було споруджено будинок для університетської дитячої клініки.

На наступному знімку зображено співробітників кафедри нормальної анатомії (1906) на чолі із завідувачем — професором Олексієм Костянтиновичем Білоусовим (1848–1908, сидить біля столу). Малюнок цього прекрасного анатома і художника ми бачили в 1-му пристендовому столику. Біля столу справа стоїть молодий викладач, майбутній професор і академік Володимир Петрович Воробйов (1876–1937). У 1905 р., як помічник прозектора на кафедрі, він запропонував створити профспілку молодших службовців Харківського університету. За цю «крамольну»

діяльність В.П. Воробйов згодом не був затверджений Міністром освіти О.М. Шварцем на посаді завідувача кафедри анатомії медичного факультету Харківського університету.

За цим знімком експонується групово фотографія співробітників кафедри загальної патології (патологічної фізіології) на чолі з професором Олександром Васильовичем Репревим (1853–1930, стоїть у центрі). О.В. Репрев — засновник харківської наукової школи патофізіологів, один з вітчизняних основоположників ендокринології. Справа стоять його учні — майбутні професори ХМІ Д.О. Альперн і О.І. Черкес (1916).

Завершальною в цьому ряду є фотографія (оригінал), що представляє нам групу студентів-медиків X семестру в госпітальній терапевтичній клініці (квітень 1914 р.). У центрі з квітами сидить професор К.М. Георгієвський, відомий терапевт, який зробив великий внесок у розвиток клінічної ендокринології, автор відкритого ним феномена у діагностиці захворювань жовчного міхура, відомого в медицині під назвою «Симптом Мюссе–Георгієвського». Серед студентів вгорі праворуч крайній Ілля Рафаїлович Брауде, що згодом став відомим інфекціоністом.

Серед експонатів на цьому стенді представлено дві фотографії (оригінали), які належать до періоду Першої світової війни, з персонального фонду вже згаданого нами хірурга-ортопеда Михайла Герасимовича Зеленіна. Це військовий шпиталь з розташованими на лікування пораненими. Перший ряд сидять — викладачі медичного факультету університету у військовій формі, серед яких: П.Х. Хажинський, М.М. Ломиковський та ін. (1915), а також М.Г. Зеленін з пораненими (1916). Історія свідчить, що деякі викладачі в цей період очолювали шпиталі, зокрема, хірург Броніслав Григорович Пржевальський, ставали консультантами, проф. Л.Л. Гіршман, як ми вже згадували, заснував Товариство допомоги пораненим бійцям, у 3-му шпиталі Всеросійського союзу міст у Харкові працював Д.П. Гриньов.

На цьому стенді експонується унікальний документ (оригінал з музейного персонального фонду М.С. Бокаріуса), який дає можливість уявити собі один з аспектів життя студентів початку ХХ століття. Це афіша студентського вечора, який відбувся в середу «24 января 1907 г. в залах Коммерческого клуба». З огляду на винятковість цього документа наводимо його текст повністю. «Художественный вечер «Торжество медицины», начало в 7 ½ вечера. Программа:

1. Живые картины: прошлое, настоящее и будущее медицины.
2. Концертное отделение: участвующие лица — артисты Харьковских театров (примечание наше — выступление бесплатное).
3. Шествие истории медицины: старая медицина, народная медицина, медицина древнегреческая, алхимики, начало анатомии, бактериология, современная медицина.

Сцена и фойе декорированы: киоск «Череп», буфет-аптека, киоск для шампанского в стиле модерн, киоск «Комната алхимика». Благотворительный базар «Паровой молот». Буфет с горячими кушаньями и напитками.

В заключение вечера с 11.00 вечера танцы. Входные билеты только на танцы. Окончание в 3 часа ночи».

Афішу виготовив М.С. Бокаріус. Відповідальний розпорядник — М.І. Светухін. На афіші зазначено, що вечір проводиться на користь нужденних студентів-медиків.

Отримати уявлення про зовнішній вигляд студентів періоду кінця ХІХ — початку ХХ ст. дозволяє альбом «Выпуск медиков Императорского Харьковского университета» 1894 року (оригінал), що лежить на тумбочці біля 2-го стенда. Цікавою є також ножна борна машина, що стоїть біля 2-ї вітрини. До цього ж часу належить і макет будівлі (на тумбочці в кутку), яку передбачалося побудувати як «трупный покой для лиц нехристианского вероисповедания» м. Харкова. З ініціативою про його будівництво виступив професор кафедри судової медицини М.С. Бокаріус, який намагався залучити до вирішення цього питання багатих харків'ян-євреїв. Архітектурне розроблення взяв на себе академік архітектури Олексій Миколайович Бекетов. У папці документів, переданій до музею з кафедри судової медицини, знаходиться його «Эскиз покоя для инославных исповеданий при институте судебной медицины Императорского Харьковского университета». Усі матеріали, що стосуються розроблення цього питання, зосереджені в згаданому нами музейному персональному фонді родини Бокаріус. Робота ж О.М. Бекетова до подання в наш музей у 2007 р. була невідома навіть Центральному державному науково-технічному архіву України, який володіє відомостями про всі матеріали цього чудового харківського архітектора. За ескизом О.М. Бекетова студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури А.О. Медведєва виготовила макет, який представлено в нашій залі. Усе це характеризує М.С. Бокаріуса як небайдужу, чуйну людину з добрим серцем і відкритою душею.

Постає питання про правомірність перебування в музеї історії ХНМУ портрета лікаря, вченого, педагога, громадського діяча Миколи Івановича Пирогова (1810–1880). Портрет свого часу був подарований великому знавцю історії харківської медицини ректору ХНМУ В.М. Лісовому і переданий ним на зберігання до музею. Ми вирішили за можливе розмістити його в інтер'єрі музею, бо багато викладачів медичного факультету Харківського університету в різні періоди свого життя були пов'язані або відчували на собі вплив цієї чудової людини (І.І. Мечніков, М.Л. Залесський, І.К. Зарубін, І.П. Лазаревич, В.Ф. Грубе та ін.). Доречно згадати тут і слова М.М. Бурденка, який стверджував, що «...вся семья русских хирургов — его школа».

Харківська державна медична академія (1920–1921)

Перемога Жовтневої революції ознаменувала початок принципово нового етапу в історії вищої медичної освіти і, зокрема, в історії Харківського медичного університету. Радянська влада в Україні була проголошена в грудні 1917 року. У перші роки після революції буржуазна інтелігенція відмовлялася від співпраці з Радянською владою. Це стосується і частини професури медичного факультету Харківського університету. Багато хто з них емігрував за кордон. Однак у революційних перетвореннях країни активну участь взяли демократично налаштовані студенти, молодші викладачі, а також деякі прогресивні професори.

Незабаром Україна стала ареною розв'язаної контрреволюцією і іноземною інтервенцією громадянської війни. Багато медиків стало на захист завоювань Жовтня — пішло до лав Червоної Армії. Випускник медфаку Харківського університету Іван Васильович Попандопуло, згодом відомий акушер-гінеколог, професор, став лікарем перев'язувального батальйону 3-ї бригади Латиської стрілецької дивізії. Його портрет і похідний медичний саквояж представлено на нижній полиці 10-ї вітрини. Деякі медики залишилися в Харкові для підпільної роботи. Серед харківських підпільників були такі студенти-медики, як Н. Безчетвертний, Д. Зоріна, П. Долгін, З. Ебич та ін. Про один з періодів того часу розповідає представлений на 3-му стенді (внизу праворуч) «Бюллетень № 1 Харьковской губернской при Ревкоме комиссии по обследованию зверств, учиненных Добрармией. 4 января 1920».

Роки Першої світової війни, події революції, громадянської війни з її частими змінами влади, глибока економічна криза, розруха, дорожнеча та інше призвели до катастрофічних наслідків. Багато викладачів поїхало, клініки були зайняті, будівлі не ремонтувалися, матеріальна база не поповнювалася і занепадала, м'який інвентар і білизна стали непридатними для використання. У Харкові лютувала епідемія тифу, але життя тривало.

З лютого 1919 р. було розпочато роботу з перебудови Харківського університету. У цей час для розроблення основних принципів реформи вищої школи в Україні при комісії з питань освіти Всеукраїнського військово-революційного комітету, а потім при відділі вищої школи Наркомату освіти УРСР було створено спеціальний комітет — Головний комітет профтехнічної і спеціально-технічної освіти. У складі його комісій працювали професори-медики: В.Я. Данилевський, І.І. Файншмідт, З.М. Несмелова, М.С. Бокаріус, Д.П. Гриньов та ін. У 3-й вітрині в підставці на верхній полиці представлено цікаві документи, що стосуються цього періоду. З одного боку щось на кшталт оголошення, датованого 3 лютим 1919 р. Останній декан медичного факультету Харківського університету Ю.Р. Пенський доводить до відома ради професорів звернення Наркома охорони здоров'я такого змісту: «Вследствие необходимости подвергнуть обсуждению вопрос о дальнейшем положении высшей медицинской школы Украинской Социалистической Советской Республики, прошу пригласить членов факультета на организуемое мною совеща-

ние в составе профессоров Медицинского факультета и Женского медицинского института, которое назначается на пятницу 7 февраля в 2 часа дня в помещении комиссариата Здравоохранения (ул. К. Либкнехта, бывшая Сумская, №21–23)». У листі ознайомлення підписи цілої групи професорів, серед яких В.Я. Данилевський, Л.Л. Гіршман, О.В. Репрев, М.П. Трінклер, Б.Г. Пржевальський, К.М. Георгієвський, М.О. Валяшко та ін.

На звороті в цій підставці не менш цікавий документ, який свідчить про серйозне ставлення студентів до ситуації в університеті. Це лист ради старост до ради професорів від 25 квітня 1920 р., що свідчить: «Исполняя постановление Факультетской Сходки, Совет Старост просит Вас выделить комиссию для совместного с нашими представителями обсуждения условий, при которых возможны ускоренные выпуски и переход к новой системе ведения занятий» (орфографія збережена). Підписано лист головою Ради старост (підпис не розбірливий) і секретарем М. Новаченком, який став згодом директором Українського клінічного інституту ортопедії і травматології (нині Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка АМН України).

Комісією при Головному комітеті професійної освіти були розроблені основні положення реформи вищої школи в Україні, видана інструкція, де вперше прозвучала пропозиція про злиття споріднених або аналогічних навчальних закладів без шкоди для роботи. Наступною була більш розширена інструкція з основних питань життя і діяльності вищої школи, у якій уже були пункти про перебудову університетської освіти. У травні 1920 р. в країні скасовано всі університети, у тому числі й Харківський, факультети перетворено на нові навчальні заклади. Юридичний факультет закрито, історико-філологічний і фізико-математичний перетворено на тимчасові курси. Медичний факультет було злито (як зазначено в документах) з Жіночим медичним інститутом Харківського медичного товариства і перетворено на Харківську державну медичну академію з одним факультетом — медичним. Академії було передано матеріально-технічну базу, фінансування, студентів, викладачів та все необхідне для роботи вишу. Експонати 3-го стенда у верхній своїй частині ілюструють життя Харківської медичної академії. Портретний ряд відкривається фотопортретом професора Д.П. Гриньова. Під ним шматочок звичайного аркуша паперу (менше половини) з таким текстом (орфографію збережено): «16 июля 1920. Харьковский медицинский институт. (Сумская, 1). Канцелярия. Проф. Гринева. Заведующий Отделом Высших Учебных Заведений Наркомпроса предлагает Вам в порядке трудовой дисциплины явиться к нему для переговоров, связанных с назначением Вас в Президенты Медицинской Академии. Явка обязательна в субботу 17 июля с. г. от 12 до 2 часов дня. Принимает заведующий в помещении Наркомпроса (Здание Технологического института, 2 этаж). Подпись».

Даміан Петрович Гриньов (1879–1934) — випускник Харківського університету, доктор медицини, професор, завідувач кафедри бактеріології ЖМІ, був активним

учасником процесу реформування старої вищої школи. Він прийняв пропозицію стати президентом академії, але був на цій посаді недовго (липень — жовтень 1920 р.) Однак не можна забувати, що він став першим керівником об'єднаного медичного вищого навчального закладу, очолював його в надзвичайно складний період формування і становлення. І, хоча діяльність його на цій посаді тривала кілька місяців, він зумів зробити вагомий внесок у становлення нового вишу. Надалі він став засновником першої кафедри мікробіології в ХМІ, яка зараз носить його ім'я, за його підручниками тривалий час навчалися медики і стоматологи, у кінці життя він багато і успішно займався проблемами туберкульозу. Популярність його в цій галузі була настільки широка, що у вересні 1934 р. на його адресу надійшов конфіденційний лист з Нобелівського комітету, у якому йому пропонували внести свої пропозиції щодо присудження Нобелівської премії в галузі фізіології і медицини на 1935 рік. Копія цього листа експонується в підставці на 13-й вітрині. На жаль, лист залишився без відповіді: доктор Д.П. Гриньов помер від тяжкої хвороби в жовтні 1934 року.

Портретний ряд 3-го стенда продовжується фотографіями вже згаданих нами особистостей: К.М. Георгієвського, П.І. Шатілова і В.С. Коршуна. У розглянутий час К.М. Гергієвський був обраний першим деканом медичного факультету ХМІ (1922). П.І. Шатілов очолював Всеукраїнську наукову комісію по боротьбі з висипним тифом. Результатам роботи комісії присвячено «девятерный» номер журналу «Врачебное дело», що вийшов у грудні 1920 р. за його редакцією. Журнал представлено на нижній полиці 14-ї вітрини (у центрі зали). Степан Васильович Коршун (1868–1938) був обраний ректором ХМІ (1922).

На цьому стенді представлено Диплом про закінчення академії, виданий на ім'я П.І. Голобородька, датований 16 травня 1921 р., підписаний головою Наукової ради академії проф. І.В. Кудінцевим, головою Державної випробувальної медичної комісії О.П. Браунштейном і начальником академії Г.В. Гусаковим.

У червні 1921 р. в Бюлетені Наркомату освіти УРСР було надруковано «Временное положение о Высших Учебных Заведениях Украины» (нижня полиця 3-ї вітрини). За Положенням право вступу до вищого навчального закладу мали всі громадяни, які досягли 17 років, незалежно від статі. При вступі можна було не подавати атестат та свідоцтво про закінчення середнього навчального закладу. Термін проходження курсу у ВНЗ визначався в три роки. Пріоритет при вирішенні питання про зарахування до ВНЗ віддавався дітям робітників і селян, замість документа про освіту можна було подати рекомендацію від частин Червоної Армії, фабзавкомів або комнезамів (фабрично-заводські комітети і комітети незможних).

У вересні 1921 р. у складі Академії організовано одонтологічний факультет. Портрет першого декана цього факультету Юхима Михайловича Гофунга (1876–1944) виставлено на середній полиці 3-ї вітрини. Заслужений професор УРСР (1934), чудовий педагог і вчений, він зробив значний внесок в організацію, становлення

і розвиток вітчизняної стоматології як галузі клінічної медицини: Харківського державного медичного інституту (1921–1940).

Харківський державний медичний інститут Робітничий факультет (робітфак) ХМІ

У листопаді 1921 р. рішенням Малої колегії Українського головного комітету професійної освіти академія перейменована на Харківський державний медичний інститут. У зв'язку з нестачею лікарів стали повертати до інституту студентів, розкиданих по всій країні. Вони повинні були заповнити спеціальну анкету для відновлення в інституті. До фонду музею така анкета була свого часу передана доцентом З.П. Петровою, яка отримала її від студентки ХМІ 1921 р. Ксенії Василівни Майстрах, що згодом стала доктором медичних наук, професором, директором 4-го Московського медичного інституту, заступником голови виконкому Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР. Ми наведемо анкету повністю, бо вона, як жоден інший документ, свідчить про реалії студентського життя початку 1920-х років. Отже, Анкета для перереєстрації студентів ВНЗ України (орфографію збережено):

1. Фамилия, имя, отчество
2. Год рождения
3. Адрес: а) по месту нахождения вуза; б) постоянный
4. Национальность
5. Семейное положение (холост, женат, вдов или разведен)
6. Сословие или происхождение до революции (из крест., мещ., двор., купцов и пр. гражд. и воен. сословия)
7. Профессия Ваших родит. или лиц заменяющих.
8. Чем теперь они занимаются
9. Ваша постоянная профессия
10. Из чего складываются Ваши средства к существованию
11. Когда стали жить самостоятельно
12. Имущественное положение Ваше и Ваших родных: а) до революции 17-го года (движ., недвиж., земля, вклады в банках, акции и т.п.); б) в настоящее время
13. Если состоите на службе, то какой оклад жалования и паек получаете
14. Достаточно ли это жалование и паек
15. Каков приблиз. в рублях недостаток В. бюджета
16. Каким путем Вы добавляете свой бюджет (Ксения Васильевна ответила: «сокращением своих потребностей»)
17. Какую сумму денег отпускают Вам в помощь Ваши родные ежемес.
18. Занимаются ли Ваши родные торговлей
19. Если Ваши родные занимаются производством, то каким именно, помогаете ли Вы им в этом

Вітрина №3

Студентський квиток В.М. Горохової (1925). Прилад для шліфування скла, медична печатка та окуляри учня професора Л.Л. Гіршмана Д.М. Натансона (поч. XX ст.). Відкритий лист Наркомату охорони здоров'я УРСР щодо повноважень санітарно-харчового лікаря П.Т. Петрова (1929). Збірка, присвячена 4-му випуску робітфаку ХМІ (1926)

20. Членом какого профсоюза состояли или состоите теперь, с какого времени, №членского билета
21. Занимали или занимаете в нем выгодную должность и какую
22. Членом какой политическ. Партии состояли, состоите, с какого времени, №членского билета
23. Если не состоите, то какой партии сочувствуете
24. Занимали или не занимаете в партии выборную должность (какую и сколько времени)
25. Состоит ли кто либо из Ваших родных или родственников в партии
26. Работали ли в какой либо общественной организации (кооперативн., городск., земских, где, сколько времени, в какой должности)
27. Работаете ли теперь в общественных организациях (коопер. и т. д., где и в какой должности)
28. Не живет ли кто либо из Ваших родных или родственников за границей, где, сколько времени и почему
29. Когда впервые были призваны на военную службу (год и при каком режиме)
30. Служили ли в царской армии, сколько времени и в каком чине
31. Служили ли в белой армии (Колчака, Деникина, Миллера, Петлюры, Гетмана, Врангеля и т.п., сколько времени и в каком чине)
32. Служили ли в Красной армии и как (по мобилизации, добровольно), сколько времени, какую должность занимали
33. Имеете ли военное образование
34. Имеете ли родственников в Красной армии (когда и где именно)
35. Имеете ли Вы родственников в белой армии (кого и где находятся)
36. Находились ли Вы когданибудь под судом и следствием и за что именно
37. Ваше образование до поступления в данное высш. учебн. зав. (высш., средн. и домашнее, низш. и какое именно по характеру или спец.)
38. Время поступления в дан. ВУЗ
39. Как поступили в ВУЗ (как старый студ. — механически, перевелись из др. ВУЗ по индивид. заявлен. до разверстки, по разв., по ходат. после разверстки)
40. Откуда перевелись, кто командировал или ход. о зачислении Вас в ВУЗ: проф., партия, воен. учрежд., союз незаможн., централън. или мест. учр; и т.д.
41. На каком фак. или отд. специализируетесь и на каком триместре находитесь
42. №регистр. карты, №курсовой книжки, №продкарт. и др. документов
43. Количество сданных Вами за I, II, III, IV, V курс. а) коллоквиумов; б) практич. занятий; в) полных предметов; е) чертежей
44. Где были и что делали во время перерыва занятий (1918–19 г. и 1919 и 20 учебн. года)
45. Состоите ли Вы студентом другого ВУЗ (в каком именно)
46. Состояли ли студент ВУЗ за время с 1917 г. по поступлении в данный ВУЗ (какого именно и окончили ли его)

47. Успеваете ли в занятиях (если нет, то почему)
48. Довольны ли своим пребыванием в дан. ВУЗ (если да, то укажите, чем именно; если нет, то укажите недостаток его)
49. Какая наука Вас больше всего интересует и какие книги прочитаны Вами в этой области
50. Почему Вы поступили на указанный отдел. (факульт.)
51. Ваш взгляд на октябрьскую революцию
52. Ваш взгляд на Коммунистическую партию
53. Как Вы относитесь к реформе высшей школы

29 декабря 1921 г. Харьков. Студент К. Майстрах
Заключение Комиссии»

Доповненням до цієї анкети може бути студентський квиток В.М. Горохової від 1925 р. (середня полицка 3-ї вітрини), яка залишила цікаві спогади про роки навчання в ХМІ. Квиток і спогади Валентина Миколаївна надіслала до музею з Ленінграда, де вона прожила все життя і де в блокадні дні війни була провідним хірургом одного з евакогоспіталів.

Реформування вищої школи, яке проводив Український головний комітет професійної освіти, стосувалося багатьох аспектів діяльності навчальних закладів. Назвемо лише окремі з нововведень: було розпущено вчену раду інституту, скасовано дисертації і державні іспити, введено дипломні роботи, які готувалися стаж-лікарями. Були утворені предметно-планові комісії, які відіграли велику роль у налагодженні академічного життя. У 1922 р. була створена Загальноінститутська методична комісія, яка розробляла методіку викладання окремих частин навчального процесу. Під час проведення реформи керівним органам доводилося вирішувати багато важливих проблем, зокрема й питання організації управління навчальними закладами в нових умовах. На чолі вишів спочатку був поставлений ректор і при ньому політичний комісар. Надалі Наркомат освіти УРСР створив у Харкові нову організацію — Раду комісарів вузів (РКВУЗ), до якої входили студенти-комуністи, обрані на зборах і затверджені Наркомпросом. Вона стала вищим органом керівництва навчальною діяльністю вишів у місті. РКВУЗ ліквідувала посади ректорів і проректорів та передала їх функції комісарам.

Про повноваження, якими наділявся комісар, свідчить експонат 3-го стенда — витяг з наказу щодо Управління медшколою України від 9 листопада 1920 р. Параграф 2-й цього наказу містить такі відомості (орфографію збережено): «В виду наблюдающихся в Медакадемии совершенно недопустимых упущений, как в области административно-хозяйственной, так и в области снабжения, что, несомненно, является актом противогосударственным и все более и более углубляет развал, царящий в академии, — приказываю: 1) Комиссару Медакадемии предоставляются

самые широкие полномочия в деле применения энергичных и срочных мер для налаживания всего административно-хозяйственного аппарата, изъяв из ведения Президиума Академии всю эту область Управления; 2) Ему-же предоставляется право приостанавливать решения Президиума, если решения эти являются несвоевременными, излишними и тормозящими дело Управления с точки зрения государственно-революционной».

Звертає на себе увагу наказовий тон документів того часу, які збереглися в архіві, зокрема, й представників РКВУЗа: «подлежит безоговорочному и срочному исполнению»; «препровождается для неуклонного и немедленного исполнения»; «приказываю явиться на воскресник, неявившиеся будут считаться дезертирами труда» тощо.

Нижня частина 3-го стенда присвячена зовсім новому формуванню в Харківському медичному інституті — робітфаку (робітничого факультету), що створювався під гаслом «Даешь красный медицинский институт!». У 1921 р. гостро постало питання про залучення до вищої школи робітничо-селянських мас. Прийом до Медичної академії, а згодом до інституту значно зріс (1920 р. — 500 осіб, 1921 р. — 1 200 осіб), однак не всі могли продовжувати навчання через те, що рівень загальної підготовки вступників був низьким. Такий стан справ на той час був властивим для всіх вищих навчальних закладів. У вересні 1920 р. Рада Народних Комісарів країни прийняла декрет про організацію при всіх вишах, крім медичних, робітничих факультетів (робітфаків), які згодом відіграли велику роль у формуванні кадрів радянської інтелігенції.

З ініціативи тих студентів-медиків, хто підлягав відрахуванню з інституту, але дуже хотів здобути вищу освіту, у 1923 р. всупереч забороні Головпрофоса при ХМІ було створено перший в Україні робітфак у медичному виші. Перший набір робітфаку ХМІ представлено на колективній фотографії на 3-му стенді зліва. На наш погляд, вона дуже цікава і передає загальний настрій людей, зображених на ній. Ми ніби бачимо ентузіазм молодих людей, з яким вони прийшли до інституту за знаннями й не зупиняться перед жодними труднощами в досягненні цієї мети. Про це свідчать і гасла: «Молодой рабочий рука об руку с КСМ выполнит заветы Ильича!», «От станка к науке, от науки к станку!».

На стенді наведено фотопортрети перших деканів робітфаку С.Г. Генеса і С.Я. Шубіна, загальні фотографії трьох різних груп робітфаку. Історія свідчить про те, що робітфак ХМІ дав путівку в життя багатьом чудовим людям, які згодом стали вченими, професорами, академіками. Серед випускників харківського робітфаку, який функціонував до 1940 р., уролог П.Л. Шупик — міністр охорони здоров'я УРСР, ендокринолог В.П. Комісаренко — академік АН УРСР, організатор і директор Інституту ендокринології, хірург Н.І. Трутень — в. о. директора Харківського медінституту (1944–1945), патологоанатом О.С. Налбат — професор, декан педіатричного факультету ХМІ (на загальному фоні в аудиторії сидить третя зліва),

фармаколог С.П. Закривидорога — завідувач кафедри фармакології Чернівецького медінституту й багато інших.

Унизу зліва на 3-му стенді розміщено копію письмового звернення харківських медробітфаківців восени 1923 р. до «вождів революції — В.І. Леніна і Г. Петровського» з обіцянкою: «...все трудности, стоящие перед нами во время долгой и упорной борьбы за овладение трудных наук, выполним со светлым взором и радостью для устройства счастливой и светлой жизни трудящихся масс» (орфографію збережено). Тут представлено й фотографію колишнього бійця 25-ї Чапаєвської дивізії Марії Андріївни Попової, яка стала прообразом Анки-кулеметниці у відомій книзі Д.А. Фурманова «Чапаєв». Вона теж свого часу закінчила робітфак ХМІ, хоч і не стала в подальшому лікарем, а вибрала юриспруденцію. Зберігся її вірш, що належить до часу навчання, під промовистою назвою: «Грызем!». Ось він: «Ну, ребята, на урок —/ Сядем за ученье./ Нас давили тьмою встарь/ Для порабошенья./ Ничего, что в 30 лет/ Алгебру мы учим./ Ведь ученье — это свет,/ Сила, путь могучий./ Книг немало мы прочтем/ И рецепт напишем./ Станет всяк из нас врачом./ Ну, ребятки, двинем./ К сроку выполним приказ./ Ильича заветы./ Эй, друзья все! Ну-ка враз —/ К знанию и свету!».

Про життя робітфаківців розповідає книга «Сборник, посвященный 4-му выпуску рабфака Х.М.И. (итоги 4-летнего существования рабфака)» (1926), що лежить на нижній полиці 3-ї вітрини. У ній статті викладачів про факультет і статті самих робітфаківців, у яких розповідається про навчальні будні. Вона — свідчення того, як «рабфаковец, грызя своими пролетарскими зубами «гранит учебы» на глазах у всех превращается во вполне подготовленного к овладению высшими знаниями студента...»

Крім експонатів, присвячених робітфаку, на 3-му стенді представлено три групові фотографії студентів ХМІ з викладачами (праворуч, зверху вниз). На першому знімку ми бачимо професора, завідувача кафедри шпитальної терапії Сергія Гавриловича Якушевича (сидить у центрі) зі студентами та викладачами. Праворуч від нього (у білій сорочці) сидить ректор ХМІ (1925–1927) Григорій Павлович Радченко (репресований у 1935 р.). Стоять (у першому ряду зліва направо) 4-й — судовий медик М.С. Бокаріус, 7-й — фтизіатр Б.М. Хмельницький.

Другий знімок зображує студентську молодь ХМІ на фоні будівлі Акушерсько-гінекологічної клініки; у центрі ми бачимо професора Петра Харитоновича Хажинського (у гімнастерці).

Третій знімок зроблено в шпитальній хірургічній клініці. Серед студентів і викладачів клініки в центрі сидить професор Іван Васильович Кудінцев (руки складені на грудях). У першому ряду серед студенток учень і послідовник професора, у подальшому теж доктор медичних наук і професор, відомий уролог Яків Борисович Войташевський.

1920-і роки представлено також двома груповими фотографіями викладачів ХМІ на задній стінці 3-ї вітрини. Верхній знімок презентує склад партійного бюро

ХМІ. На ньому сидять (справа наліво) 1-й — декан робітфаку С.Я. Шубін, 2-й — ректор ХМІ Григорій Павлович Радченко; стоять крайні зліва Н.І. Трутень, робітфаківець і справа П.І. Долгін, який ще студентом 5-го курсу став головним лікарем студентської лікарні.

Крім згаданих нами експонатів, на середній полиці 3-ї вітрини представлена книга Ю.М. Гофунга «Основи протезного лікування» (1910), а також низка документів з листування по інституту. Так, наприклад, завідувач кафедри оперативної хірургії професор Б.Г. Пржевальський в одному листі на адресу медичного факультету клопоче «о назначении помощника прозектора кафедры М.И. Ситенко исполняющим должность прозектора с содержанием» (1920), в іншому — просить «о временном откомандировании ассистента кафедры общей хирургической патологии приват-доцента С. Трегубова с 20 июня и прикомандировании его для занятий по ускоренному выпуску в факультетской хирургической клинике» (1920). Лікар М.М. Цехновіцер (у подальшому — академік АН УРСР) просить про допущення «его к держанию докторантских экзаменов в ближайшую сессию» (1919). Рапорт професора спеціальної патології і терапії А. Каковського містить прохання «об оставлении лекаря Павла Федоровича Фролова при кафедре для приготовления к профессорскому званию» (1918). Серед цих експонатів є два цікавих документи. Один з них — це посвідчення, яке підтверджує, що «Податель сего тов. Тутов И.Я. студент рабфака Харьковского государственного медицинского института, уволенный в отпуск, имеет право на основании постановления СНК УССР от 28 января 1923 г. на получение проездного билета от ст. Курск до ст. Харьков по пониженному тарифу, т. е. со скидкой 50 %» (1923). Інший — це «Відкритий лист Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР, виданий Харківською Окрінспектурою Охорони Здоров'я на підставі Декрету Раднаркому УСРР від 1-го червня 1923 р. Пред'явник цього Петро Тимофійович Петров є дійсно Санітарно-Харчовим Лікарем м. Харкова. Цей відкритий лист дійсний на території м. Харкова й має силу до 1 січня 1930 року. Радянським установам та всім урядовим особам пропонується чинити всяку допомогу при виконанні санітарно-харчовим лікарем його службових обов'язків» (1929).

На нижній полиці 3-ї вітрини представлено книги С.Г. Генеса «Марксистська думка в медицині» (1929), Я.Я. Постоева «Основы рецептуры» (1929), а також «Навчальні плани та програми для медиків на 1930–31 рік», «Програма з мікробіології для санітарно-гігієнічних інститутів та санітарно-гігієнічних факультетів» (1933) і згадуваний нами раніше збірник робітфаку, присвячений його 4-річчю. У цій вітрині експонується низка медичних приладів, як-от: ручний спектроскоп для паралельних спектрів, об'єктивний мікрометр (1/100), гемоглобінометр, старовинний пристрій лікаря-офтальмолога, гумове коло для крижаних компресів, різні аптекарські флакони.

У 1930 р. Харківський медичний інститут переходить із системи Наркомосу в систему Наркомату охорони здоров'я УРСР. У складі медінституту створено три

факультети: лікувально-профілактичний, санітарно-гігієнічний та охорони материнства і дитинства.

У 20–30-і роки минулого століття в радянській державі не вистачало лікарів, у зв'язку з чим почали створюватися медичні інститути за виробничим принципом. Так, у Харкові в цей період одночасно існували транспортний медичний, виробничий медичний, медико-педологічний, психоневрологічних кадрів, стоматологічний, санітарно-гігієнічний, перший і другий медичні інститути тощо. Ці зміни добре можна простежити за тією реорганізацією, якої зазнав основний Харківський медичний інститут.

Серпень 1931 р. — Одонтологічний факультет виокремлено в самостійний стоматологічний інститут. У складі медінституту створено психоневрологічний факультет. На задньому склі 14-ї вітрини розміщено групову фотографію останнього випуску одонтологічного факультету ХМІ 1930 р.

Вересень 1931 р. — Санітарно-гігієнічний факультет виокремлюється в самостійний інститут. За участі і при безпосередньому керівництві ХМІ на базі 2-ї радлікарні і 3-ї поліклініки створено Харківський медичний виробничий інститут.

Вересень 1932 р. — Психоневрологічний факультет виокремлено в самостійний інститут психоневрологічних кадрів. У ХМІ організовано сектор заочної медичної освіти.

Липень 1934 р. — Санітарно-гігієнічний інститут реорганізовано в однойменний факультет ХМІ.

Листопад 1935 р. — у Харкові створено 2-й медичний інститут. Той, що існував, отримав назву 1-го ХМІ. На верхній полиці 14-ї вітрини (у центрі зали) у підставці представлено копії двох наказів від 15 листопада 1935 р. і 30 грудня 1935 р. щодо цього питання. Ось вони:

1. Об организации на базе Харьковского психоневрологического института кадров и Харьковского производственного мединститута 2-го Харьковского медицинского института и предложении в течение месяца подать проект его организации (объединение кафедр, руководящий состав института, смета и т. п.).

2. О назначении Ткаченко Степана Зиновьевича временно на должность директора 2-го Харьковского мединститута со времени фактического выхода на работу.

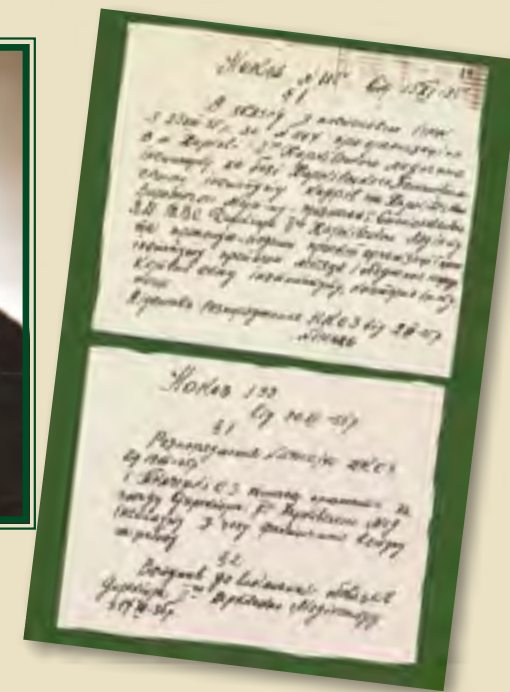
Січень 1936 р. — Інститут психоневрологічних кадрів реорганізується в психоневрологічний факультет 2-го ХМІ.

1-й ХМІ передано з відання Наркомату охорони здоров'я УРСР у відання Наркомату охорони здоров'я СРСР.

1938 р. — у складі 2-го ХМІ створено 3-й — педіатричний факультет.

1939 р. — при 1-му ХМІ створено військово-медичний факультет.

На задньому фоні верхньої полиці 14-ї вітрини зліва вміщено фотографії двох будинків 1-го ХМІ на майдані Дзержинського та вул. Сумській, 41 (хімічний і гістологічний корпуси, обидва зруйновані в роки війни); праворуч — адміністративний

Вітрина №14
Копії наказів про створення Харківського медичного інституту №2 (1935). Рада професорів 2-го ХМІ (1938). Портрет фармаколога професора М.С. Харченка. Праці Киргизького медичного інституту (1943)

корпус 2-го ХМІ по вул. Пушкінській, 53 і портрети директорів цього інституту С.З. Ткаченка і П.Л. Шупика. Про Платона Лукича Шупика ми вже згадували. Скажемо кілька слів про Степана Зіновійовича Ткаченка (1891). Випускник ХМІ (1926), він певний час був директором Харківського стоматологічного інституту, а потім — директором 2-го ХМІ (1935–1940). Під час війни — доцент кафедри соціальної медицини Киргизького медичного інституту, після війни — на такій самій кафедрі Львівського медичного, де працював до 1970 р. Цікавий факт з його життя: у день захисту докторської дисертації йому виповнилося 76 років. В одній з останніх його характеристик він представлений як «широко ерудований спеціаліст в області організації здравоохранения и медицинской статистики, хороший організатор учебного процесса, чудесный педагог, сумевший привить студентам интерес к своей специальности».

На середній полиці 14-ї вітрини експонуються дипломи про закінчення 1-го ХМІ Г.А. Валь (1940, з відзнакою, у подальшому загинув на війні), 2-го ХМІ Н.К. Маєвської (1940, з відзнакою, згодом партизанки з'єднання С.А. Ковпака, доцента Київського медінституту), студентський квиток 1-го ХМІ В. І. Житної (1941, надалі доцента кафедри туберкульозу ХМІ), залікова книжка 2-го ХМІ З.Г. Васильченко (1939). На підставці тут же фотографія, що представляє раду професорів 2-го ХМІ. Серед зображених на ній (зліва направо) терапевт Я.Е. Лівшиць, педіатр Г. І. Тец, патолофізіолог Д.О. Альперн, біолог П.В. Власенко, педіатр С.Я. Шаферштейн, стоматолог Ю.М. Гофунг.

Життя Харківської вищої медичної школи цього періоду в усьому її різноманітті ілюструється експонатами 4-го стенда. Портретний ряд представлено такими викладачами (зліва направо):

Фольборт Георгій Володимирович (1885–1960) — академік АН УРСР (1951), заслужений діяч науки УРСР (1953), доктор медицини, професор, завідувач кафедри нормальної фізіології (1926–1946), широко відомий своїми дослідженнями в галузі проблем виснаження й відновлення функціональних потенціалів.

Мельников Олександр Васильович (1889–1958) — дійсний член АМН СРСР (1948), доктор медицини, професор, завідувач кафедри оперативної хірургії і топографічної анатомії (1923–1940), видатний представник вітчизняної хірургії, засновник онкології в Україні й організатор першого в Радянському Союзі онкологічного диспансеру. О.В. Мельников став одним із засновників журналу «Вопросы онкологии» (1928), присвяченого, за поданням редакційної колегії, «изучению злокачественных новообразований и борьбе с ними». Презентаційний аркуш журналу експонується на нижній полиці 14-ї вітрини (у центрі зали).

Альперн Данило Овсійович (1894–1968) — член-кореспондент АН УРСР (1939), заслужений діяч науки УРСР (1947), доктор медичних наук, професор, видатний вчений-патолофізіолог, завідувач кафедри патологічної фізіології (1929–1968), відомий своїми роботами в галузі дослідження ролі медіаторів вегетативної нервової систе-

ми. На нижній полиці 15-ї вітрини представлено документ про обрання його 22 лютого 1939 року членом-кореспондентом АН УРСР за спеціальністю «Патофізіологія».

Хмельницький Борис Мойсейович (1885–1959), завідувач кафедри туберкульозу (1931–1956), директор Інституту туберкульозу (1940–1955), доктор медицини, професор, основоположник вчення про первинний туберкульоз у дорослих. На середній полиці 4-ї вітрини експонується шкіряна папка зі срібною інкрустацією — вітальний адрес співробітників туберкульозного інституту Б.М. Хмельницькому, який у 1927 р. захистив докторську дисертацію. На папці гравірування: «Нашему первенцу» і підписи, серед яких імена знайомих нам професорів: І.І. Файншмідта, М.М. Цехновіцера, Б. Яхніса та ін., відомих своєю участю в боротьбі з туберкульозом у нашій країні.

Брауде Ілля Рафаїлович (1890–1958) — визначний фахівець й організатор в галузі епідеміологічної боротьби з інфекційними захворюваннями, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри інфекційних хвороб (1932–1958), один з організаторів Українського інституту вдосконалення лікарів (1923–1947, нині Харківська медична академія післядипломної освіти). На середній полиці 15-ї вітрини лежить його трудова книжка, на нижній полиці 4-ї вітрини експонується монографія І.Р. Брауде «Черевний тиф» (1936), присвячена патології та клініці цього захворювання. За свідченням фахівців, він розробив оригінальний метод прогностики при черевному тифі, що мав велике практичне значення.

Простір 4-го стенда розділено на окремі зони. У центрі привертає увагу схема «Керування ХМІ». Дізнаємося, що на чолі інституту перебуває директор Д.С. Ловля (1895–1955). У нього є заступник М.М. Зотін і 4 помічники: В.М. Шамова — з клінічної роботи, С.Г. Генес — з наукової роботи, К.Г. Мерцалова — з господарської роботи і М.М. Пінський — із соціально-побутових питань. В інституті працюють факультети, очолювані завідувачами: лікувальний — Є.А. Черніков, педіатричний — Л.А. Соболев, санітарно-гігієнічний — В.М. Краков, робітфак — Г.П. Короленко. Громадські організації — секретар парткому С.І. Лутай, секретар ЛКСМУ В. Княжевич, голова МК В.Я. Абер, голова профкому М.Є. Ямпольський. Зіставивши окремі деталі, можна припустити, що ця схема належить до 1934 року.

Дмитро Сергійович Ловля (1895–1955) очолював Харківський медичний інститут у 1929 році. Він був 9-м директором інституту за час його самостійного існування з 1920 р. Йому було дуже важко налагоджувати нормальну робочу обстановку в інституті, де за роки часті зміни керівництва й неусталених нормативних матеріалів з організації вищої школи було розхитано дисципліну, утрачено хороші університетські цінності. Він виявив неабиякий організаторський талант, збираючи в єдине ціле найбільш важливе, що знайшов у новому колективі: сумлінне ставлення до праці, бажання і вміння працювати, наполегливість у досягненні мети. У 1935 р. Д.С. Ловля вивів ХМІ на перше місце в змаганні медичних вишів України. На жаль, сам він у 1937 р. був репресований і, хоч не визнав себе винним у жодному

Стенд №4

Перший радянський випуск ХМІ (1925). Наказ про мобілізацію студентів для боротьби з епідеміями тифів (1931). Групове фото засідання студентського наукового гуртка під керівництвом А.М. Утевського та Є.К. Приходькової (сидять у центрі, 3-я праворуч біля столу сидить Л.Т. Малая). Акт, підписаний завідувачем харківського кладовища, про поховання 63 групів розстріляних

Харківський національний медичний університет 1921-1940

з висунутих звинувачень, був засуджений на 12 років позбавлення волі і засланий на Колимські золоті копальні. Лише заступництво цілої групи викладачів і службовців, які не побоялися висловити в 1939 р. свою думку про Дмитра Сергійовича як про людину, віддану Радянській владі, врятувало йому життя. У 1940 р. він був реабілітований і повернувся до Харкова. Згодом, після закінчення Великої Вітчизняної війни, за завданням уряду Д.С. Ловля очолив роботу зі створення нового медичного інституту в м. Чернівцях (нині Буковинський державний медичний університет) і став його першим директором. На 4-му стенді є його окрема фотографія, а в 4-й вітрині зліва на нижній полиці представлено речі, що стали реліквією родини Д.С. Ловлі й подаровані музею його сином, професором одного з Чернівецьких інститутів. Це саморобний дерев'яний з різьбленням портсигар, на внутрішньому боці кришки якого вигравірувано: «Далекий Север. 1940. Доктору Ловле Д.С.». І мальована листівка, де на фоні сопок і панорами гірничних робіт зображено людину в каторжному одязі, яка втомлено сперлася на кайло. Унизу напис: «Дмитрию — товарищу и другу с надеждой на недалекую встречу. Константин. 11 июля 1940».

У листопаді 1937 р. 1-й ХМІ після арешту Д.С. Ловлі очолив А.М. Гаспарян (його фотопортрет на 7-му стенді). В одному з найкращих медичних вишів країни, у колективі, утомленому від численних перевірок й арештів співробітників, він продовжив його лінію керівництва і в 1941 р. вивів інститут на перше місце за академічними показниками (відсоток відмінних і хороших оцінок сягав 70).

На задньому склі 4-ї вітрини експонується загальна фотографія, що представляє групу лікарів випуску 1-го ХМІ 1935–1940 рр. У першому ряду стоять 2-й зліва Григорій Аронович Валь, чий диплом експонується в 14-й вітрині в центрі зали. Як повідомила нам свого часу його родичка М.М. Ліскер, яка надіслала ці документи з Рубцовська, Алтайського краю, він у перші дні війни пішов на фронт і загинув у 1944 р.

Верхня ліва сторона 4-го стенда відведена під документи, серед яких два накази, розпорядження й оголошення, які стосуються різних сторін життя інституту передвоєнного часу, що дає уявлення про його будні. Вони відтворені за документами, які зберігаються у фондах Харківського державного обласного архіву. Наведемо їх повністю (орфографію збережено).

Розпорядження №1/29 по Харківському медичному інституту від 8/ІІІ 1935.

1) Наркомздор'я УСРР, підводячи підсумки роботи I Всеукраїнської Конференції молодих вчених-медиків, констатує, що на засіданнях секції конференції та Пленуму було заслухано цілу низку доповідей, які мають велике наукове та практичне значення.

2) Із цих доповідей Наркомздор'я особливо відмічає серед інших доповідів і тов. Шупика П.Л., аспіранта Харківського медичного інституту. Крім того, Наркомздор'я констатує великий інтерес доповідей, як старшим поколінням молодих вчених-медиків проф. проф. Генесом, Гуревичем, Утевським.

3) Наркомздор'я вважає за потрібне відмітити роботу ак. Воробйова В.П., засл. проф. науки Файншміда, Каган Е.М., засл. проф. Шамова В.М., проф. Черкеса, що демонстрацією наукових робіт своїх учнів показали, як потрібно готувати кадри молодих наукових робітників-медиків.

(За гарні зразки високоякісної роботи Наркомздор'я УСРР преміює науковими відрядженнями в межах Союзу РСР серед інших молодих вчених П.Л. Шупика — аспіранта Харківського медичного інституту).

Ловля

Наказ №156 по Харківському медичному інституту
2/Х-30 р. м. Харків

4 жовтня ц р. весь Харківський Медичний Інститут: студенти, викладачі та службовці відробляють «воскресник» на тракторобуді.

Пропонується всім зав. кафедр залишити на кафедрах та клініках лише конче потрібний персонал для їх обслуговування, а весь останній персонал направити на тракторобуд.

Директор ХМІ Ловля

Наказ №96 по Харківському медичному інституту
24 серпня 1931 р. м. Харків

В зв'язку з епідемією черевного тифу і на підставі постанови Надзвичайної комісії в справі боротьби з епідемією весь наявний в Харкові склад студентів ХМІ вважається за мобілізованих для боротьби з епідеміями і повинні прибути 25/VІІІ о 9 годині ранку до пом. директора т. Сухарева для одержання призначень.

Студенти, що перейшли на 4-й курс, повинні прибути до інституту не пізніше 1 вересня для направлення до Донбасу для участі в роботах по боротьбі з епідеміями.

Пом. директора інституту Сухарев

Об'ява. До всіх кафедр

29/VI — об 11 год. дня в Хімкорпусі відбудуться ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ всього колективу ХМІ, на яких буде підведено підсумки учбового року, підсумки соцзмагання в ІІІ-му турі та буде проведено преміювання кращого факультету, кафедри, кращих професорів, викладачів, студентів, робітників та службовців.

Явка колективу В/ кафедри обов'язкова.

30 червня з ранку весь колектив інституту святкує закінчення учб. року в Лісопаркі.

Директор ХМІ Ловля

Нижню ліву частину стенда присвячено діяльності Студентського наукового товариства, яке в інституті було створено в 1929 р. Першим керівником його став професор Д.О. Альперн (на одній з фотографій з гуртківцями). У фондах музею збереглася газетна замітка Данила Овсійовича про роботу студентського товариства, яку він написав у 1935 р. до святкування ювілею інституту. У ній знаходимо цікаві цифри про розвиток товариства. Якщо воно починало свою роботу з 60 студентами, то в 1935 р. в ньому налічувалося, за свідченням Д.О. Альперна, «569 членів, распределенных в 42 группы разных специальностей, из которых 10 кружков повышенного типа, которые вели экспериментальную и клиническую работу на заданные оригинальные темы». Студентське наукове товариство активно діє і сьогодні, дає путівку в життя багатьом тисячам лікарів і наукових працівників.

У цій зоні експонується низка фотографій студентських наукових гуртків і колективів кафедр, на базі яких вони працювали. Гурток з хірургії працював під керівництвом професора І.В. Кудінцева, на фотографії сидить у центрі (1932). Студент Ю. Шульга зображений під час роботи над трупом у гуртку з патологічної анатомії (1938). Цей знімок до музею передав відомий нефролог, у минулому завідувач кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб № 2 професор Юрій Дмитрович Шульга, який розповідав, що з 6 зображених на фотографії студентів троє стали професорами. На наступній фотографії показаний професор Л.А. Соболев зі студентами на кафедрі шкірних хвороб (1934). Цікава фотографія, де присутні два керівники, два члени-кореспонденти АН УРСР: біохімік А.М. Утевський і фізіолог Є.К. Приходькова. А серед гуртківців бачимо студентку Л. Малуу (сидить біля столу 3-я праворуч), у майбутньому академіка, професора, Героя України. У групі студентів з доцентом Р. Добісом (1936) ми можемо впізнати З.М. Орлову (стоїть 2-а ліворуч), у подальшому учасника Великої Вітчизняної війни, доцента кафедри туберкульозу. В анатомічному театрі з викладачами і студентами сидить славетний анатом В.П. Воробйов (1922). Професор М.М. Миронов (у центрі) очолює групу співробітників кафедри акушерства і гінекології та клініки (1930), а професор В.М. Шамов — факультетської хірургічної клініки (1936). На останній фотографії 3-й зліва стоїть асистент П.Л. Шупик, згадуваний у розпорядженні по інституту у зв'язку з участю в 1-й Всеукраїнській конференції молодих учених-медиків.

У 1925 р. Харківський медичний інститут зробив свій перший випуск (4-й стенд угорі праворуч). Серед його випускників багато було таких, які згодом досягли великих успіхів у лікувальній роботі, науці, громадській діяльності. З їхніх спогадів складається картина життя перших студентів нового інституту, адже їм «пришлось в процессе обучения принимать участие в большой перестройке жизни в стране». Академік, чудовий фтизіатр О.Ю. Рабухін писав: «Многие из нас в первые студенческие годы носили на одном плече винтовку, а на другом — санитарную сумку». Професор І.З. Вельвовський, відомий психотерапевт, створив згодом в Інституті вдосконалення лікарів першу в Радянському Союзі кафедру психотерапії. Він зга-

дував про активну участь студентів першого випуску в діяльності зі створення Будинків пролетарського студентства (пролетарського студентства), Кубучу (комітет з поліпшення побуту учнів), з розвитку мережі їдалень, організації студентської лікарні. Він розповідав, як студенти заробляли гроші на дорогі фарби, «которыми создана другом профессора Воробьева, известным художником А.М. Любимовым, фреска «Леонардо да Винчи у трупa». Багато хто з випускників цього випуску, зокрема, акушер-гінеколог І.І. Грищенко, гігієніст З.Д. Горкін, згодом викладали в рідному інституті.

На цьому (4-му) стенді ми не могли не відвести місце під експонати, які розповідають про страшні події періоду сталінських репресій. Їм відведено праву нижню зону стенда. Друга половина 30-х років ХХ ст. була для Харківського медичного інституту одночасно і зоряною, і трагічною. Досягнувши значних успіхів у навчальній і науковій роботі, отримавши визнання кращого серед вищих медичних навчальних закладів у країні, він утратив у цей час велику кількість талановитих працівників, які могли б принести багато користі вишній й суспільству. У суспільному житті країни це був час «великих чисток», гучних судів над «ворогами народу», розгулу діяльності Особливих нарад, так званих «трійок». У 1936–1939 рр. у країні було заарештовано близько 7–8 млн осіб, майже 3 млн з яких було розстріляно або померло від нелюдського ставлення до них під час слідства. Серед цих людей були й представники ХМІ, як викладачі, так і студенти. Про долю директора 1-го ХМІ Д.С. Ловлі ми вже писали. На стенді представлено колаж з інститутської газети «За радянського лікаря» з красномовними заголовками статей: «Викрити всю «артіль» ворога Ловлі», «Ліквідувати наслідки шкідництва на робітфаці», «Викрити всю націоналістичну й троцькістсько-бухаринську наволоч» та ін. Посібниками ворогів називалися проректор з наукової роботи, окремі завідувачі кафедр, декани робітфаку і багато інших. У грудні 1937 р. був заарештований, а в лютому 1938 р. — розстріляний як грецький шпійон професор І.В. Попандопуло, про якого ми згадували як про активного учасника громадянської війни, відомий акушер-гінеколог, який розробив оригінальний метод лікування тяжкої післяпологової недуги — нориць жіночої сечостатевої системи. У важкі 20-і роки він створив у робочому районі Харкова — на Москалівці — першу акушерсько-гінекологічну робочу лікарню, а в селі Гаврилівка — першу хату для пологів (фото на стенді). Тут же вміщено фотокопію документа трагічного змісту. Це акт від 2 березня 1938 р., підписаний завідувачем харківського кладовища Горбачовим, яким він підтверджує, що «на основании предписания коменданта УНКВД тов. Зеленого принял и предал земле 63 (шестьдесят три) человеческих трупа в присутствии представителей коменданта УНКВД». Саме тоді був похований розстріляний І.В. Попандопуло.

Улітку 1937 р. була арештована Антоніна Григорівна Короп, асистентка кафедри факультетської терапії, яка, на думку професора І.І. Файншміда, подавала великі надії в розробленні певних наукових тем. На стенді поміщена фотографія

А.Г. Короп і копія Витягу з протоколу Особливої наради при Наркоматі внутрішніх справ СРСР, у якій зазначено, що її повинні «за зв'язь с троцькістами заключити в исправительно-трудовой лагерь сроком на 5 лет». Архівні документи, звідки ми взяли ці відомості, дозволили нам простежити її долю. У таборі Антоніна Григорівна провела замість п'яти — дев'ять років, після чого була відправлена на заслання безстроково. В інститут вона більше не повернулася.

У листопаді 1937 р. загинула на Соловках представниця відомої в Україні родини Крушельницьких — Володимира Антонівна Крушельницька (1903–1937), лікар-дерматолог, асистентка Інституту венерології та дерматології (на стенді її фотографія). Водночас у сталінських таборах загубився слід завідувачів кафедр фізвиховання професора-орденоносця Володимира Абрамовича Бляха (1895–1938), медрадіології Гургена Ованесовича Хармандар'яна (1893–1940), колишнього ректора ХМІ Григорія Павловича Радченка (1890–1939), студентки 2-го курсу лікувального факультету Аннички Галан (1913–1937) — дружини відомого українського письменника Ярослава Галана і багатьох інших.

Попри складну обстановку в країні, тяжкі умови життя в перші десятиліття після Жовтневої революції, Харківський медичний інститут активно розвивався. Окремі його викладачі, на вимогу часу, стали ініціаторами читання нових навчальних предметів, створення самостійних кафедр. На 3-му стенді (угорі ліворуч) фотопортрет першої жінки-професора в Медичній академії доктора медицини Зінаїди Миколаївни Несмелової та її звернення до ради професорів з проханням дозволити читання спеціального курсу з інфекційних хвороб для студентів III і IV курсів у приміщенні кафедри шпитальної терапії (1920). Вона ж у подальшому очолила самостійну кафедру інфекційних хвороб (1923) на базі інфекційного відділення військового шпиталю. На 4-му стенді (угорі праворуч) професор Михайло Миколайович Соловійов (1886–1980) у лабораторії кафедри епідеміології, яку він створив у 1930 році. На середній полиці 4-ї вітрини представлено портретні фотографії професорів Степана Гавриловича Сурукчі (1862–1932) та Езро Мойсейовича Кагана (1887–1948), що стали засновниками нових кафедр — оториноларингології (1922) і професійної гігієни (1923, нині гігієни та екології). Самостійну кафедру ортопедії і травматології в 1921 р. організував професор Самуїл Леонтійович Трегубов (1872–1944), учень і друг М.П. Трінклера. Групова фотографія на задньому склі 4-ї вітрини відобразила момент засідання цієї кафедри (1928). У пристендовому столику експонується колективний лист-вітання співробітників і хворих залізничної лікарні на адресу С.Л. Трегубова. У листі є такі рядки: «Мы не имели случая выразить Вам нашу признательность, но всегда видели и глубоко ценили Ваше сердечное отношение к страждущему человеку и Ваш труд во имя света и знания, который Вы брали на себя, стараясь принести нам посильную помощь и пользу». На нижній полиці 3-ї вітрини знайшов собі місце бікс, що належав С.Л. Трегубову і був переданий до музею його онуком.

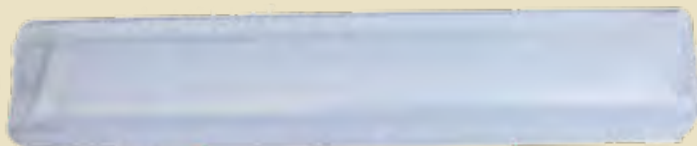
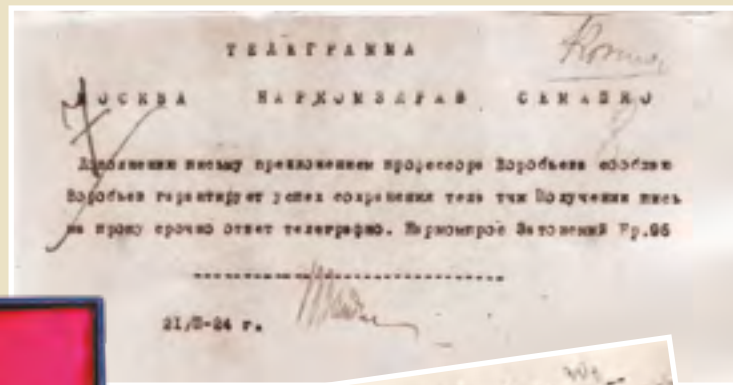
У 4-й вітрині експонуються речі, що належали С.Г. Сурукчі — чудовій людині, прекрасному лікарю й педагогу, якому, за твердженням сучасників, харківська оториноларингологія (та й усього півдня України) була зобов'язана початком свого самостійного існування. Це візитівка, діафаноскоп і лист-подяка, з яким до нього — свого «рятівника» — навесні 1922 р. зверталася з Катеринослава хвора А.А. Ривкіна, яка страждала на гнійне запалення лобової пазухи. Свого часу вона була прооперована професором. Автор листа говорить, що спілкування з лікарем переконало її в тому, що, «...если есть такие люди, как Степан Гаврилович, то стоит жить, страдать и бороться!». На верхній полиці цієї вітрини лежить шприц для промивання вушних раковин, що належав свого часу С.Г. Сурукчі.

У 1932 р. замість загальної ради з представництвом від різного роду установ й організацій у ХМІ створено раду професорів. За завданням Наркомату охорони здоров'я УРСР колектив професорів ХМІ склав детальні програми викладання і плани для всіх навчальних дисциплін медичних вишів. Ці програми з незначними змінами були прийняті на Всеукраїнській нараді кафедр медичних вищих навчальних закладів у 1932 р., затверджені Наркоматом і запропоновані як основа для роботи всім медінститутам України.

Цей період характеризується появою нових підручників, навчальних посібників, методичних розробок. Свідченням того є виставлені в 4-й вітрині (нижня полицка) книги: М.М. Фрішман «Вступ до клініки дитячих хвороб» (1932), В.О. Белоусов і Левітус «Фізіологія та патологія немовляти» (1931), Д.О. Альперн «Вегетативная система и обмен веществ» (1931), А.М. Гаспарян «Урология на всеююзных съездах хирургов» (1938).

У 1935 р. в Україні широко святкувалося 130-річчя Харківського університету і 125-річчя першого набору медичного інституту. На середній полиці 4-ї вітрини експонується документ — «СХХV 1810–1935 Програма олімпіади Харківського Медичного Інституту 29 грудня 1935 року». У зв'язку з ювілеєм розпочато видання збірників наукових праць ХМІ, і перший том представлений на нижній полиці 4-ї вітрини. У передмові вказано, що «он является первым из серии томов, которые будут систематически отображать рост научной продукции ХМИ». І вже в пристендовому столику ми бачимо збірники праць кафедри дитячих хвороб «Дизентерия у детей» (1935) і «Ревматизм у детей» (1937). Відтоді друкування збірників наукових праць вишу стало традицією, яку дбайливо зберігає і продовжує харківська вища медична школа. Тут же представлено дві роботи відомого педіатра С.Я. Шаферштейна, згодом заслуженого лікаря Таджицької РСР, «Ревматична інфекція в дитячому віці» (1935) і «Питательные смеси для детей грудного возраста» (1940).

В Україні в 1935 р. працювала урядова комісія з вивчення стану медичних вишів країни. Було ухвалено рішення про розширення медичних інститутів і про передачу їм низки нових будівель. У Харкові за ХМІ було закріплено величезну будівлю Будинку кооперації, побудовану поблизу Держпрому, що отримала назву Хемічний

Вітрина №4

Офтальмоскоп та палички для реклінації кришталіка Д.М. Натансона (поч. XX ст.).
Діафаноскоп С.Г. Сурукчі (поч. XX ст.).
Членський квиток каси взаємодопомоги М.С. Бокаріуса (1930). Телеграма про відрядження В.П. Воробйова до Москви у зв'язку з бальзамуванням тіла В.І. Леніна (1924)

корпус. У 1936 р. Раднаркомом України було прийнято рішення «о строительстве для Харьковского мединститута комплекса, состоящего из морфологического, физиологического и физико-технического корпусов, клуба-читальни и образцового стадиона». На початок будівництва було асигновано 1 млн 900 тис. крб. На жаль, у подальшому було збудовано тільки морфокорпус по просп. Леніна (нині Науки), 4, розпочатий будівництвом у 1936 р. і зданий в експлуатацію повністю лише в 1957 р.

Викладачі обох харківських медичних вишів брали активну участь у розробленні актуальних наукових медичних проблем. Окремі з них у 20–30-і роки минулого століття стали ініціаторами створення в Харкові, тоді першій столиці України, науково-дослідних інститутів й очолили їх. На 5-му стенді представлено перелік цих інститутів з фотографіями засновників. Перелічимо й ми їх:

Всеукраїнський інститут біології, морфології та експериментальної медицини ім. І.І. Мечнікова (1931, В.П. Воробйов).

Органотерапевтичний інститут (1919, В.Я. Данилевський) — нині Інститут проблем ендокринної патології НАМН України імені В.Я. Данилевського.

Український біохімічний інститут (1925, О.В. Палладін) — нині Інститут біохімії ім. О.В. Палладіна НАН України.

Всеукраїнський інститут гематології, невідкладної хірургії і переливання крові (1930, В.М. Шамо́в) — нині Інститут загальної та невідкладної хірургії НАМН України.

Український протозойний інститут (1923, В.Я. Рубашкін).

Український науково-дослідний інститут комунальної гігієни (1931, О.М. Марзеєв) — нині Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзеєва НАМН України.

Український науково-дослідний інститут психіатрії і соціальної психогігієни (1925, В.П. Протопопов).

Всеукраїнський інститут гігієни харчування (1931, В.М. Коган-Ясний).

Український патологоанатомічний інститут (1925, М.Ф. Мельников-Разведенков).

Всеукраїнський державний інститут науково-судової медицини (1923, М.С. Бокаріус) — нині Науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса.

Український туберкульозний інститут (1922, І.І. Файншмідт).

Багато з них існують і нині, хоча сьогоднішня внесла корективи в їхні назви й місце розташування. Діяльність цих інститутів — великий внесок у розвиток медицини як науки, була широко затребувана свого часу.

Про деяких з перших директорів цих інститутів дамо коротку довідку або доповнення до вже наявної інформації.

Про В.Я. Данилевського ми вже писали. У 1919 р. він організував й очолив органотерапевтичний інститут, науковою роботою якого керував майже до кінця

свого життя. Василю Яковичу вдалося розробити спосіб отримання вільних від білків спиртово-водних витяжок з органів внутрішньої секреції. Ці витяжки відзначаються великою фізіологічною активністю. Він запропонував свій оригінальний метод приготування органопрепаратів й отримав на нього патент, від якого відмовився і безкоштовно передав державі свій винахід. На верхній полиці 4-ї вітрини в підставці виставлена копія документа, отриманого нами з Центрального державного архіву України. Це протокол розгляду питання про нагородження професора В.Я. Данилевського за органопрепарати. Сутність цього документа: певний час органотерапевтичний інститут випускав препарати за способом, розробленим професором, і реалізовував їх, а виручені від цього кошти залишалися в інституті. Установити прибуток, отриманий при їх виготовленні цим способом за весь час роботи Інституту, було неможливо. Автор способу міг би продати свій патент, міг би надавати його в тимчасове користування комусь і отримувати гроші. Але В.Я. Данилевський, як сказано в цьому документі, «листом до Наркома охорони здоров'я з 14/IV-1930 р. ...назавжди відмовився на користь Українського органотерапевтичного інституту від права власності на свій патент № 14460 на спосіб приготування жидких безбілкових органопрепаратів». Колегія Наркомату охорони здоров'я УРСР вирішила, що треба нагородити професора за його шляхетний вчинок. Вирішити питання про те, якою повинна бути ця подяка, Колегія доручила двом своїм членам: начальнику Українського курортного управління Л.С. Туркельтаубу, який свого часу був ректором ХМІ, і завідувачу фінансового відділу Л.М. Водкіну. Вирішено було, що нагорода повинна дорівнювати 15 000 карбованців, які й були виплачені В.Я. Данилевському. Ця сума згодом фігурувала в заповіті професора і була по суті єдиним його надбанням.

Олександр Микитович Марзеєв (1883–1956) — видатний учений-гігієніст, заслужений діяч науки УРСР, організатор санітарної діяльності в країні, адепт профілактичної медицини, який віддав Харкову 20 років свого життя. Він створив у ХМІ першу кафедру комунальної гігієни (1933), написав перший у світі підручник з цієї дисципліни, який був перекладений багатьма іноземними мовами. Стояв біля витоків Українського інституту вдосконалення лікарів (нині Харківська медична академія післядипломної освіти), провівши в 1922–1923 рр. перші курси підготовки санітарних лікарів в Україні в м. Харкові. Загальна фотографія курсів представлена на задньому склі 15-ї вітрини (у центрі зали).

Микола Федотович Мельников-Разведенков (1866–1937) — відомий патологоанатом, академік АН УРСР (1927), завідувач кафедри патологічної анатомії Харківських університету й мединституту. Він запропонував «новый способ изготовления анатомических препаратов с сохранением их естественной окраски». Ця методика була використана проф. В.П. Воробйовим при бальзамуванні тіла В.І. Леніна.

Олександр Володимирович Палладін (1885–1972) став творцем і головою найбільшої в країні наукової школи біохіміків. Як завідувач кафедри фізіологічної хімії

в ХМІ він 1925-го року організував Український біохімічний інститут, який пізніше увійшов до складу АН УРСР. У харківський період своєї діяльності О.В. Палладін розгорнув роботу з вивчення біохімії вітамінів, яку в 1929 р. було відзначено премією ім. Леніна. Надалі — Герой Соціалістичної Праці, академік низки радянських і зарубіжних академій наук, він протягом 16 років був президентом Академії Наук УРСР. На задньому склі 15-ї вітрини експонується загальна фотографія професора О.В. Палладіна (у центрі) зі співробітниками Інституту біохімії, серед яких 5-й зліва майбутній професор А.М. Утевський.

Віктор Павлович Протопопов (1880–1957) — засновник української школи психіатрії, академік АН УРСР (1945), заслужений діяч науки УРСР (1934), зав. кафедри психіатрії ХМІ, брав активну участь в організації в Харкові психоневрологічного інституту, який готував лікарів-психіатрів, і створив свою оригінальну психіатричну школу.

Володимир Якович Рубашкін (1876–1932) — заслужений професор УРСР (1932), талановитий організатор вищої медичної школи, завідувач кафедри гістології ХМІ.

Ісаак Ілліч Файншмідт (1875–1940) — заслужений професор УРСР (1934), завідувач кафедри факультетської терапії ХМІ. Видатний знавець клініки туберкульозу, він був одним з організаторів громадської боротьби з цією хворобою, засновником Харківського відділу Всеросійської ліги боротьби з туберкульозом, автором цілої низки популярних статей, брошур, присвячених цій проблемі.

Дещо детальніше зупинимось на особистості В.П. Воробйова — блискучого вченого-анатома, академіка АН УРСР (1934), єдиного заслуженого професора СРСР (1924). Портретна фотографія його представлена внизу на стенді Професорського куточка. Володимир Петрович Воробйов (1876–1937), випускник Харківського університету (1903), усе своє свідоме життя присвятив Харкову, розвитку анатомічної школи. Учень О.К. Білоусова, він з першого курсу з великим інтересом і завзяттям почав опановувати анатомічну техніку та отримав дві золоті медалі за свої роботи, ще перебуваючи на студентській лаві. Встиг він проявити себе й на педагогічній ниві, керуючи практичними заняттями студентів молодших курсів. Ще студентом Володимир Петрович став препаратором на кафедрі, що само собою було винятковим явищем і свідчило про високу оцінку його праці, адже він був єдиним препаратором серед студентів усіх 9 університетів Росії. У 1905 р. він брав активну участь у революційних подіях, потрапив на облік поліції та міністерства як «неблагонадійний» і «инакомислящий», що в подальшому впродовж років не давало йому можливості як доктору медицини отримати завідування кафедрою анатомії не тільки в Харківському, але й в інших університетах. Обіймаючи посаду прозектора, захистивши докторську дисертацію, В.П. Воробйов читав повний курс нормальної анатомії і вів напружену дослідницьку роботу в галузі іннервації, нових методів консервування тканин, музейної справи. На кафедрі анатомії Жіночого медичного інституту в 1916 р. він став професором, у 1917 р.

був обраний завідувачем кафедри анатомії в університеті, де продовжував свою роботу до кінця життя.

Ще на студентській лаві він зацікавився вивченням нервової системи і, поглиблено вивчаючи її, побачив багато прогалин у знанні будови її окремих частин. Справа в тому, що вивчення тіла людини є предметом двох наукових дисциплін — анатомії і гістології, але, якщо анатом досліджує результати свого препарування неозброєним оком, то гістолог вивчає найтоншу будову тканин організму, використовуючи для цього мікроскоп. Анатом неозброєним оком не бачить дрібних деталей будови тканин; гістолог, озброєний мікроскопом, утрачає можливість бачити цілу структуру, а не окремі її деталі, у такий спосіб утрачається зв'язок між цілим і частиною. А як же бути з об'єктами, занадто великими для гістолога, які не вміщуються в поле зору мікроскопа, і занадто дрібними для очей анатома? Цю проблему, що випала з поля зору вчених, успішно вирішив у 20-і роки минулого століття В.П. Воробйов. Так виникла нова галузь анатомічних досліджень — макро-мікроскопія, основні принципи якої він виклав у монографії «Исследование нервной системы человека и животных. 1 часть. Методика исследований нервных элементов в макро-микроскопической области», що вперше вийшла друком у Берліні в 1925 р. німецькою мовою.

Свої спостереження Воробйов проводив за допомогою особливого оптичного приладу — бінокулярної лупи, що дає змогу розглядати анатомічний препарат стереоскопічно. Прилад цей був відомий порівняно давно, ще з початку ХХ ст., але думка про його широке застосування для вивчення великої «нічийної» галузі між анатомією та гістологією цілком належала В.П. Воробйову. На столі в експозиції «Професорський уголок» представлено бінокулярні окуляри, що належали свого часу професору.

В.П. Воробйов вважав, що теорія повинна служити практиці, тому всі свої дослідження він проводив з думкою про практичного лікаря, усі результати своїх досліджень звіряв із запитами лікаря і його пацієнта.

У 1924 р. В.П. Воробйову довелося повернутися до проблеми бальзамування людського тіла, яка цікавила його тривалий час. Анатом з великим практичним досвідом, винахідливий технік, знавець хімії, Володимир Петрович протягом багатьох років вишукував ефективні шляхи збереження органів тіл померлих з навчальною та науковою метою. Він прагнув знайти такий спосіб консервації, який дав би змогу тривало зберігати їх на повітрі, при звичайній температурі в доступному для огляду або препарування вигляді, зберігаючи по можливості прижиттєві вигляд і забарвлення. Унаслідок багаторічних і наполегливих пошуків В.П. Воробйов розробив свій метод, так званий «метод оживлення померлих тканин». Саме цей метод дозволив йому більше 90 років тому, у березні–липні 1924 р., здійснити справді науковий подвиг, забальзамувавши тіло В.І. Леніна.

В.І. Ленін помер 21 січня 1924 р. і повинен був похований 27 січня того ж року. У першу ніч після смерті тіло його було піддано бальзамуванню, зробленому

Харківські медики - науці (30-і роки XX століття)

Перелік науково-дослідних інститутів, створених за ініціативою вчених Харківського медичного інституту

В.П.Воробійов,
Всеукраїнський інститут біології, морфології та експериментальної медицини ім. І.І.Мечнікова

В.Я.Данилевський,
Органотерапевтичний інститут

О.В.Палладін,
Український біохімічний інститут

В.М.Шамов,
Всеукраїнський інститут гематології, невідкладної хірургії та переливання крові

В.Я.Рубашкін,
Український протозойний інститут

О.М.Марзєєв,
Український науково-дослідний інститут комунальної гігієни

В.П.Протопопов,
Український науково-дослідний інститут психіатрії та соціальної психогієни

В.М.Коган-Ясний,
Всеукраїнський інститут харчування

М.Ф.Мельников-Разведенков,
Український патологоанатомічний інститут

М.С.Бокаріус,
Всеукраїнський державний інститут судової медицини

І.І.Файншмідт,
Український туберкульозний інститут

Стенд №5

Дипломи (Свідоцтва) М.М. Бокаріус і П.Т. Петрова про закінчення Харківського медичного інституту (1928 і 1925)

професором Московського університету О.І. Абрикосовим, перед яким було поставлено завдання: зберегти тіло В.І. Леніна на найближчий час до його поховання. Однак незабаром постало питання про необхідність більш тривалого терміну зберігання. Але ніхто не погоджувався на проведення цих робіт, узагалі поставивши під сумнів можливість отримання позитивних результатів. У приватній бесіді з В.П. Затонським, який тоді був Наркомом освіти УРСР, В.П. Воробйов дозволив собі сказати, що він зміг би провести бальзамування і впевнений в успіху. 21 лютого 1924 р. Затонський телеграмою повідомив у Москву наркому охорони здоров'я СРСР М.О. Семашко «...сообщаю Воробьев гарантирует успех сохранения тела...». 28 лютого того ж року до Харкова прийшла телеграма, підписана секретарем ЦВК СРСР А. Єнукідзе з вимогою: «Постановлением комиссии срочно направьте проф. Воробьева Москва ЦИК СССР». Копії цих телеграм, отримані нами з Центрального державного архіву УРСР, представлено в підставці на верхній полиці 4-ї вітрини.

У такий спосіб В.П. Воробйову довелося взяти на себе виконання цієї роботи. У газетах з'явилося офіційне повідомлення про те, що прийнято рішення про збереження тіла В.І. Леніна на тривалий період; про доручення бальзамування його тіла відомому харківському анатому проф. В.П. Воробйову; про залучення до роботи професорів анатома П.І. Карузін і біохіміка Б.І. Збарського, співробітників ХМІ ст. асистента офтальмологічної клініки Я.Г. Замківського, анатомів А.Л. Шабаша і А.Н. Журавльова; про доручення загального спостереження за ходом робіт Л.Б. Красіну, проф. Б.С. Вейсброду і В.Н. Розанову.

Робота тривала 4 міс, після її завершення В.П. Воробйов наполіг, щоб спеціальна компетентна комісія підбила підсумки й зробила відповідні висновки. До складу цієї комісії, зокрема, входив і проф. М.Ф. Мельников-Разведенков, методом якого користувалися під час бальзамування. Компетентні експерти висловили думку про те, що бальзамування вдалося й збереже тіло на багато десятиліть. Професору В.П. Воробйову, який керував роботами, було присвоєно звання заслуженого професора СРСР. Після нього це звання не присуджувалося більше нікому.

З почуттям глибокого задоволення повертався В.П. Воробйов до Харкова. На нього чекала кафедра, де продовжували розроблятися питання, пов'язані з вивченням нервової системи і її впливом на життя всіх людських органів. Сьогодні це вже загальновізнана істина, але на початку ХХ ст. ці ідеї доводилося ще завзято й наполегливо доводити.

Роботи В.П. Воробйова і співробітників керованої ним кафедри в Харківському медичному інституті привертала пильну увагу морфологів країни. З особливою увагою до праць В.П. Воробйова ставилися вчені Заходу. Газета «Харьковский пролетарий» у липні 1927 р. писала: «Недавно берлинское медицинское общество посвятило особое экстренное заседание для заслушивания доклада В.П. Воробьева, касающегося эволюции сердечных нервов в классе животных».

З року в рік діяльність В.П. Воробйова набувала дедалі більшої значущості. У 1930 р. він виступив з ініціативою створення в Україні Інституту експериментальної медицини, у якому потім очолив наукову роботу. В цьому інституті він прагнув об'єднати діяльність анатомів і фізіологів з клініцистами для комплексних досліджень організму людини. Водночас він працював над підручником «Анатомия человека». Тоді ж була завершена робота зі створення на кафедрі анатомії ХМІ Музею становлення людини, єдиного в Україні, що показує розвиток людини від ембріона до завершення її фізичного життя. Фотографія інтер'єру цього музею представлена на 4-му стенді (угорі праворуч). Цікавим є наказ по інституту у зв'язку з відкриттям музею, який відображає реалії того часу. Наведемо його повністю зі збереженням орфографії.

НАКАЗ № 14

По Харківському медичному інституту

Від 1/1–1932 року м. Харків

§ – 1

1-го грудня 1931 р. завдяки енергійній роботі робітників кафедри Нормальної Анатомії під керівництвом заслуженого проф. Воробйова і безпосередньої його участі, відкрито музей «Становлення людини» для масового відвідування робітниками м. Харків. Слід відмітити як найкращих ударників, які приклали велику творчу ініціативу організації цього музею, заслуж. проф. Воробйова, лікарів Синельникова та Іванова, з технічного персоналу Бурсу і Столярову. По доповіді тов. Канторовича С.І. і погодженням міського комітету спілки «РОБОС» ухвалити:

Всьому колективу кафедри «Нормальної Анатомії» за цю велику корисну для Радянського Союзу роботу, від імені Дирекції і організацій Медичного Інституту винести щире подяку і преміювати заслуж. проф. Воробйова, видати премію в 5-ть тисяч карб., Синельникову і Іванову надати путівку безкоштовно в будинок відпочинку санаторного типу з 1 ½ міс. утриманням. Бурсі і Столяровій по одному зимовому пальто і по одній парі ботинок з калошами, тов. Веретельникову — шкіряну тужурку і пару чобіт.

Підстава: рапорт кафедри з розпорядженням директора.

Про активну участь В.П. Воробйова в усіх сферах наукового життя країни говорять і видання все нових і нових наукових праць, виступи з доповідями на з'їздах і конференціях, робота над «Кратким учебником анатомии человека» у 2 томах (представлений на нижній полиці 4-ї вітрини), підготовка до створення першого вітчизняного «Атласа анатомии человека», яку було значною мірою завершено до середини 1937 р. План його видання був розроблений В.П. Воробйовим і розрахований на 5 томів. Під його керівництвом було детально підготовлено величезну кількість препаратів, які стали основою ілюстративного матеріалу для атласу,

оскільки, за задумом Воробйова, кожен малюнок повинен був мати власний «оригінал». На жаль, завершити цю роботу Володимиру Петровичу не вдалося: після нетривалої хвороби 31 жовтня 1937 р. він раптово помер. Учні видатного вченого, серед яких слід особливо відзначити проф. Р.Д. Синельникова, продовжили роботу над Атласом, друкування якого йшло в блокадному Ленінграді вже в роки війни. Літаком у далекий тил до Тюмені, де перебував Р.Д. Синельников, переправлялися його коректурні відбитки. Останній, п'ятий, том був надрукований 1942 р.

В.П. Воробйов започаткував найбільшу наукову школу анатомів України та Росії. Його учні й послідовники очолювали кафедри в багатьох містах країни. Ім'ям В.П. Воробйова названо провулок і вулицю в м. Харкові.

Цікавий у плані розповіді про наукову діяльність колективу ХМІ «Збірник інформаційних матеріалів Харківського медичного інституту» № 3 від квітня 1934 р. (експонується на нижній полиці 15-ї вітрини). У ньому вміщено план наукової роботи ХМІ на 1934 рік. У пояснювальній записці привертає увагу теза про необхідність планування наукової роботи інституту, який готує кадри, «ібо нет надобности специально обосновывать то положение, что преподавать науку может только тот, кто сам участвует в созидании науки, в строительстве человеческого знания». Матеріали цієї вітрини представляють широку панораму наукової роботи харківських медиків.

На середній полиці представлено: проспект Першого обласного з'їзду хірургів Лівобережної України (1925), на якому виступали В.М. Шамова, І.В. Кудінцев, Б.Г. Пржевальський, В.П. Недохлебов, О.В. Мельников, С.Л. Трегубов та ін. Бюлетень № 2 II Всеукраїнського з'їзду терапевтів, який проходив в Одесі 1927 р. серед доповідачів з програмними доповідями називає харківських вчених З.М. Несмелову, І.І. Файншмідта, М.Ф. Мельникова-Разведенкова, В.М. Когана-Ясного. Проспект IV Всесоюзного з'їзду фізіологів (Харків, 1930) представляє кураторами секцій академіка біохіміка О.В. Палладіна, професорів фізіолога Г.В. Фольборта, гігієніста Е.М. Кагана, фармаколога О.І. Черкеса. Запрошення на виставку на I наукову конференцію ХМІ (червень 1934), де підводили підсумки 5-річної наукової роботи інституту і з доповідями виступали два професори: Д.О. Альперн — у галузі теоретичних дисциплін і С.М. Компанієць — у галузі клінічних дисциплін. Тут експонується і мандат, який свідчить про те, що П.Т. Петров є «делегатом 1-го Всеукраїнського санітарно-харчового з'їзду з правом дорадчого голосу».

На задньому склі 15-ї вітрини, крім згаданих раніше, дві групові фотографії, що стосуються роботи з'їздів. На одній з них — учасники 1-го Всеукраїнського судово-медичного з'їзду, скликаного 1925 р. професором М.С. Бокаріусом (сидить у центрі в халаті); на іншій представлено Оргбюро 4-го Всеукраїнського з'їзду хірургів (1929), де серед членів бюро, що сидять за столом, бачимо В.М. Шамова, І.В. Кудінцева, С.Л. Мінкіна, М.М. Мілостанова, О.В. Мельникова, С.Л. Трегубова та ін.

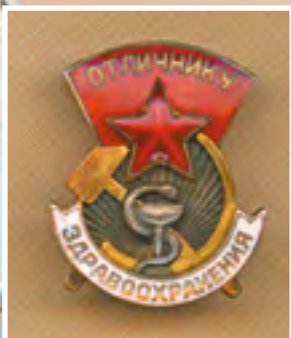
У той час кафедра хірургії, якою керував В.М. Шамова, позиціонувалася як науково-дослідна і видавала Записки, перший том яких називається «Матеріали до вивчення ролі біологічних чинників у проблемі вільної трансплантації чоловічої статеві залози» (1929) і представлений тут же — на середній полиці 15-ї вітрини. У цьому томі надруковано статтю наукового співробітника кафедри Ю.Ю. Вороного (портрет експонується) «До питання про специфічні комплемент-в'язальні антитіла за вільної трансплантації яєчка». Про цього вченого розповімо дещо докладніше.

Юрій Юрійович Вороний (1895–1961) — один з видатних представників медичного світу країни першої половини ХХ ст., доктор медичних наук, професор, піонер вітчизняної трансплантології, автор першої у світовій практиці пересадки трупної нирки від людини людині. Випускник Київського медичного інституту (1921), він у 1926 р. був призначений асистентом науково-дослідної кафедри факультетської хірургії Харківського медичного інституту, яку очолював видатний учений, піонер гемотрансфузіології, автор численних розробок з питань трансплантології, зокрема, переливання трупної крові, — проф. В.М. Шамова. Саме на цій кафедрі Ю.Ю. Вороний виконав цілу низку наукових робіт з трансплантації органів, про що в 1929 р. доповідав на пленумі хірургічної секції Харківського медичного товариства і на III Всеросійському з'їзді урологів у Ленінграді.

У квітні 1931 р. з ініціативи та під керівництвом В.М. Шамова в Харкові було створено Інститут гематології та переливання крові, у подальшому — Всеукраїнський інститут невідкладної хірургії і переливання крові, опорні пункти якого були відкриті в різних містах України. Ю.Ю. Вороного було призначено старшим науковим співробітником цього інституту і з вересня цього року переведено на роботу до Херсонського опорного пункту. Одночасно він працював головним лікарем міської лікарні, був директором Херсонського виробничого медичного інституту, завідував однією з його кафедр. Тут Ю.Ю. Вороний продовжував експерименти, пов'язані з трансплантацією органів, удосконалював свою хірургічну майстерність.

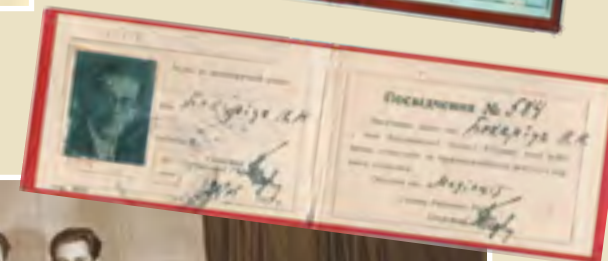
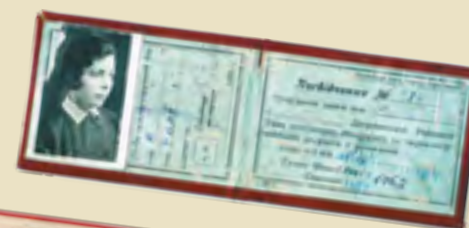
Напружена лікувальна, викладацька і наукова робота в Херсоні переривалася тривалими відрядженнями до Харкова у Всеукраїнський інститут невідкладної хірургії і переливання крові. У хірургічній клініці цього інституту 3 квітня 1933 р. Ю.Ю. Вороний зробив першу у світі операцію з пересадки кадаверної нирки від людини людині. Про цю подію сам автор дуже докладно розповів у статті «К вопросу о блокаде ретикуло-эндотелиального аппарата у человека при некоторых формах отравлений сулемой и о свободной пересадке целой почки, взятой от трупа, как метод лечения при этом отравлении», уміщеній у 1-у томі «Трудов Всеукраинского института неотложной хирургии и переливания крови» за 1934 р.

Після операції в газеті «Надднепрянская правда» була надрукована стаття директора Харківської клініки проф. А.А. Бельца «Важный опыт доктора Ю.Ю. Вороного», у якій підкреслювалося, що «отработанный тов. Вороным метод

Вітрина №15

Нагороди професора О.З. Цейтліна. Посвідчення депутатів міських Рад депутатів трудящих М.М. Бокаріус (1932) та О.С. Налбат (1935). Копія сертифікату на постачання радію в Харківську медрадіоакадемію з Парижу з візою М. Кюрі (1927). Групове фото професора В.М. Шамова (сидить у центрі) з харківськими хірургами — його учнями (1953)

пересаживать целую почку от человеческого трупа является ценным открытием, о котором впервые сообщается в мировой литературе».

З листопада 1936 р. Юрій Юрійович — професор хірургії Харківського стоматологічного інституту. З початком воєнних дій Другої світової війни на території СРСР, коли вищі навчальні заклади готувалися до евакуації з Харкова, його переводять у розпорядження міського відділу охорони здоров'я. Він залишається в місті для надання медичної допомоги хворим і пораненим, у 1941 р. робить ще одну унікальну операцію — пришиває дівчині відірвану вибухом снаряда праву руку. Через багато років, напередодні 1956 р., він отримує лист від врятованої ним Діжевської Н.І., яка, дякуючи йому за все, напише: «Пишу Вашей правой рукой...».

Після війни Юрій Юрійович не зміг повернутися до Харкова і працював у Житомирі, де продовжував займатися питаннями пересадки нирки. У 50-і роки застосовував персадку трупної нирки при тяжких нефрологічних захворюваннях. У травні 1950 р. був переведений до Києва в Інститут експериментальної біології і патології ім. акад. О.О. Богомольця. З 1953 по 1961 р. працював у Київському інституті гематології і переливання крові. Основні теми його наукових робіт — питання імунології, крові і кровозамінників, робота центральної нервової системи під час пересадок органів і тканин. Про життя і роботу того часу майже нічого не було відомо, оскільки його діяльність багато в чому проходила в обстановці секретності, характерної для тодішньої вітчизняної науки.

У 2011 р. ми зібрали основні праці Ю.Ю. Вороного, присвячені йому роботи. Від Г.Ю. Вороної, його дочки, отримали в дар фотографії із сімейного архіву, розшукали відомості про життя Вороного в різні періоди й видали першу книгу про нього — «Юрій Юрійович Вороний — піонер вітчизняної трансплантології». Книга зберігається в бібліотеках музею і наукової університетської.

Поруч з матеріалом про Ю.Ю. Вороного лежать тези докторської дисертації О.З. Цейтліна «Сосудистый шов (опыт его функционального обоснования теорией магистрального кровообращения)», захищеної ним 22 червня 1941 р. Олександр Захарович Цейтлін (1894–1985), вихованець Варшавського університету, що перебував під великим впливом М.П. Трінклера, працював у Харкові з 1933 р. завідувачем кафедри хірургії, базою для якої була залізнична клінічна лікарня. Про його авторитет серед залізничників свідчать відомчі нагороди, які разом із трудовим списком (трудовою книжкою) експонуються в цій вітрині. Це знаки «Ударнику сталинского призыва» і «Почетному железнодорожнику». Тут же представлено й знак «Отличнику здравоохранения». Ці реліквії передані в музей племінником дружини професора, у якого своїх дітей не було, професором ХІІІ В.І. Ташинським. Під час війни О.З. Цейтлін перебував в евакуації з 1-м ХМІ у м. Чкалов, завідував хірургічним відділенням у шпиталі, проводив показові нейрохірургічні операції для армійських хірургів. Фотографія його цього періоду вміщена в портретній галереї на 8-му стенді. Після війни О.З. Цейтлін очолював

кафедру факультетської хірургії, його вплив на собі відчули згодом дуже відомі хірурги О.О. Шалімов та В. І. Шаповал.

Щоб закінчити характеристику діяльності ХМІ в передвоєнні роки, треба розповісти ще про два напрями його роботи. Як завжди, медики брали активну участь у громадському житті міста й країни. Про це говорять експонати 15-ї вітрини: посвідчення членів (надалі — депутатів) Держинської районної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (1935) на ім'я О.С. Налбат (згодом професора-патологоанатома, декана факультету) і Держинської міської районної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (1932) на ім'я М.М. Бокариуса (судового медика, у подальшому проректора ХМІ, директора НДІ судових експертиз). Тут же представлено «Мандат на ІV райпартконференцію Основнянського району делегату тов. Тутову от ячейки мединститута», яка відбулася 20–21 жовтня 1923 р.

Ще один напрямок — участь у виданні періодичної медичної преси. На нижній полиці 14-ї вітрини, крім названих раніше, ми бачимо цілу низку видань і проспектів, у реалізації яких активну участь брали викладачі ХМІ. Український державний інститут робочої медицини представляє 3-й випуск книги «Праці і матеріали» (1926) за темою «Исследования по свинцовому отравлению», підготовлений за ред. проф. Е.М. Кагана. Журнал «Одونتология» видається за загальною редакцією проф. Ю.М. Гофунга, серед редакторів відділів — Д.П. Гриньов, М.Б. Фабрикант. Експонований № 3 за 1928 рік журнал, присвячений професору патофізіології О.В. Репреву, який багато років співпрацював зі стоматологами. У редакційній колегії журналу «Профилактическая медицина» ми бачимо О.М. Марзеева, С.І. Златогорова, С.А. Томіліна. У представленому виданні № 8 за 1925 рік вміщено вітання 3-му випуску санітарних лікарів. «Труды Всеукраинской психоневрологической академии» видавалися за загальною редакцією професорів Д.О. Альперна і О.М. Грінштейна. Серед авторів видання № 3 за 1935 рік бачимо професорів В.М. Шамова та Р.Д. Синельникова. Додатком до журналу «Врачебное дело» друкувалася «Acta medica», її 2-й випуск присвячений хірургії. У цьому номері представлено дві роботи широко відомих на той час хірургів, докторів медичних наук В.М. Шамова та О.В. Мельникова. Експонатом вітрини став і проспект «Періодсектору державного медичного і природознавчого видавництва» з оголошенням про відкриття передплати на 1936 рік на журнали «Экспериментальная медицина», «Врачебное дело», «Профілактична медицина», «Советская психоневрология», «Фармацевтический журнал» та ін.

Розповідь про наукову діяльність співробітників колективу ХМІ буде неповною, якщо не назвати імені В.М. Когана-Ясного, чия портретна фотографія експонується на верхній полиці 15-ї вітрини. Віктор Мойсейович Коган-Ясний (1889–1958), видатний клініцист, терапевт й ендокринолог, автор численних наукових праць, блискучий лектор і педагог, був широко відомий медичній громадськості першої

половини ХХ ст. не тільки України, але й усього СРСР своїми роботами в галузі клінічної ендокринології.

Випускник Харківського університету (1913), у лікувальній справі він став учнем прекрасного діагноста П.І. Шатілова і разом з ним працював на кафедрі факультетської терапії. У 1918 р. в Харкові було створено єдиний у Росії на ті часи медичний журнал «Врачебное дело». Редактором його був П.І. Шатілов, секретарем у перші роки його існування (до 1925 р.) В.М. Коган. Саме тут прийшло усвідомлення необхідності зробити своє прізвище більш впізнаваним, тому після одруження Віктор Мойсейович додав до свого прізвища «Коган» прізвище дружини М.Ю. Ясної, і з 1926 р. відомий вже як один з редакторів, але Коган-Ясний. З цим журналом він був пов'язаний до кінця життя.

У лікарській практиці його увагу привертала хворі на базедову хворобу, цукровий та нецукровий діабет, патологія росту, етіологія, клініка й терапія яких були тоді ще мало вивчені. У 1922 р. з-за кордону з'явилися відомості про отриманий у Торонто (Канада) молодими вченими Бантингом і Бестом гормон підшлункової залози — інсулін, нестача якого в організмі призводить до розвитку цукрового діабету. Сьогодні вже важко сказати, чи йшла експериментальна робота В.М. Когана-Ясного з отримання інсуліну паралельно з дослідженнями канадців або їхня робота стала поштовхом до прискорення діяльності Віктора Мойсейовича в цьому напрямку, але в 1923 р. внаслідок складної і копіткої роботи в лабораторії він уперше в СРСР отримав вітчизняний інсулін, про що було повідомлено в журналі «Врачебное дело» (№ 13–15 за 1923 р.). За свідченням самого В.М. Когана-Ясного, робота з отримання та вивчення інсуліну, дослідження в цій галузі розгорталися в кількох напрямках: отримання було здійснено у фізіологічній лабораторії акад. В.Я. Данилевського, вивчення біохімічних властивостей — у лабораторії проф. О.В. Палладіна, клінічне застосування — у клініці проф. К.М. Георгієвського.

Складно переоцінити роль, яку відіграв В.М. Коган-Ясний у становленні й розвитку клінічної ендокринології в країні. У 1930 р. під його керівництвом у Харкові була відкрита перша в Радянському Союзі і третя у світі (Берлін, Прага) самостійна ендокринологічна клініка з науковими лабораторіями й диспансерами. Дуже скоро вона стала широко відомою в Союзі та здобула високий авторитет у лікуванні захворювань, пов'язаних з обміном речовин.

У 1931 р. він організував Український інститут харчування, яким керував протягом року, і перший в Україні дієтичний диспансер. В.М. Коган-Ясний виступив організатором I з'їзду терапевтів України і брав активну участь в організації II–V з'їздів терапевтів (1928–1941). Є цікава замітка в журналі «Врачебное дело» (№ 8 від 1935), у якій повідомляється про те, що «чехословацький інститут експериментальної медицини послал проф. Харьковского медицинского института В.М. Когану-Ясному приглашение прочесть в Праге цикл лекций о достижениях советской терапии, в частности, эндокринологии».

У травні 1941 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла Віктору Мойсейовичу звання заслуженого діяча науки. В Указі зазначено: «За выдающуюся деятельность в области медицинских наук и практической работы по охране здоровья».

У роки війни В.М. Коган-Ясний перебував в евакуації в м. Фрунзе (нині Бішкек) з 2-м Харківським медичним інститутом. Про його діяльність у столиці Киргизії розповідають публікації в газетах «Советская Киргизия», «Медицинский работник», «Комуніст», в одній з яких згадується, що «профессором завершена исчерпывающая монография по диабету, которая является наиболее основательной в этом вопросе в мировой литературе». У 1945 р. працю Віктора Мойсейовича «Диабет, этиология, патогенез, клиника, профилактика, терапия» було надруковано Держмедвидавництвом УРСР, книга експонується поруч з портретом вченого.

У 1944 р. В.М. Коган-Ясний повернувся до Харкова. У шпитальній терапевтичній клініці ХМІ він продовжив працювати над одним з найбільш злободенних питань і нинішньої медицини — гіпертонією. До кінця 40-х років минулого століття В.М. Коган-Ясний досяг популярності, визнання, авторитету в медичних колах країни. У цей час у Радянському Союзі почалася чергова кампанія пошуків і знищення «ворогів народу». Підсумком цієї кампанії стала відома «справа лікарів», жертвою якої став і В.М. Коган-Ясний. У ході слідства він переніс тяжкі моральні та фізичні знущання. Його врятувала смерть Й. Сталіна, але сили вченого були підірвані. Він продовжував ще консультувати, систематизував накопичений ним та іншими вченими досвід, працював над статтями, створив монографію «Сахарный диабет» (вид-во «Медицина», 1957). 20 липня 1958 р. він помер.

Російська діабетична асоціація (РДА) в 2010 р. посмертно обрала Віктора Мойсейовича почесним членом РДА, і це є прекрасним визнанням його заслуг у галузі внутрішньої медицини.

Експозиція «Професорський куточок»

Під час підготовки до реекспозиції в музеї історії ХДМУ у 2003–2004 рр. було зібрано велику кількість речових експонатів, які належали лікарям, науковцям, що в різні роки працювали в нашому виші й залишили помітний слід у його історії. Було вирішено зібрати їх в одній інсталяції під назвою «Професорський уголок», що становить стіл з експонатами і стенд з портретами людей — власників експонованих речей. Про деяких з них ми вже говорили, інші чекають на знайомство з вами. Тож розпочнімо.

Центром експозиції став професорський стіл сім'ї судових медиків Бокаріусів, який у музей привезли з кафедри судової медицини. За цим столом свого часу працювали батько Микола Сергійович (на фото у центрі стенда сидить за столом) і син Микола Миколайович (ліворуч від батька). Імена цих людей — гордість вітчизняної наукової судово-медичної школи, у створення й розвиток якої вони зробили неocenний внесок. Про батька ми вже згадували. Невтомний дослідник, він вів

активну експертну роботу й мав у зв'язку з цим великий авторитет у колах радянської юстиції та медицини. За час своєї судово-медичної діяльності він провів до 5 000 досліджень різного роду речових доказів і понад 3 000 розтинів трупів. На середній полиці 4-ї вітрини лежить дактилоскопічна лупа, розроблена М.С. Бокаріусом та широко застосовувана в криміналістичній практиці. На нижній полиці 15-ї вітрини лежить номер інститутської газети «Рефлекс» від 25.12.1931 р. з повідомленням про смерть М.С. Бокаріуса, некрологом і Постановою Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР від 24 грудня 1931 р. про увічнення пам'яті заслуженого професора УРСР Миколи Сергійовича Бокаріуса та присвоєння його імені створеному ним Інституту судових експертиз.

На столі в рамочці представлена сімейна фотографія першої сім'ї М.С. Бокаріуса, на якій поряд з матір'ю стоїть молодший син — гімназист Микола Миколайович Бокаріус (1899–1966), у подальшому — визнаний учений, блискучий лектор, талановитий педагог. Працювати він почав ще гімназистом у батька в трупному покої (морг), яким Микола Сергійович завідував безоплатно протягом 19 років, щоб студенти мали змогу користуватися трупним матеріалом. М.М. Бокаріус закінчив ХМІ у 1924 р. (вступав до Харківського університету, рік навчався у Харківській медичній академії, закінчив Харківський медичний інститут). У 1928 р. у кваліфікаційній комісії захищав наукову роботу, яку комісія своїм рішенням визнала першою зразковою серед усіх захищених раніше робіт стажікарів. На 5-му стенді внизу зліва експонується Свідоцтво про закінчення М.М. Бокаріусом Харківського медичного інституту. Він став наступником батька і на кафедрі, і в Інституті судових експертиз. При виняткових організаторських здібностях, як ерудований вихователь молоді, М.М. Бокаріус, за визнанням сучасників, був для всіх в інституті зразком інтелігентності, порядності, добросовісного ставлення до праці і до своїх обов'язків. Протягом 9 років він був проректором ХМІ. Надалі його ім'я ще зустрічатиметься в нашій імпровізованій екскурсії.

На столі стоїть цейсівський мікроскоп, що належав свого часу Григорію Львовичу Дерману (1890–1983), одному з провідних патологоанатомів СРСР, випускнику Харківського університету (1913), учневі М.Ф. Мельникова-Разведенкова, який завідував кафедрою патологічної анатомії ХМІ з 1945 по 1971 рік. Про великий науковий авторитет Г.Л. Дермана свідчить той факт, що на базі кафедри ХМІ у 1959 р. було проведено III Всесвітній з'їзд патологоанатомів. У 6-й вітрині демонструється проспект цього з'їзду.

Поруч з мікроскопом на столі лежать 2 томи рукописних лекцій з клінічної хірургії, над якими до дня своєї смерті працював заслужений професор УРСР М.П. Трінклер (на стенді сидить у кріслі). Про нього ми докладно говорили раніше. Однак до характеристики його як лікаря, вченого, педагога хочеться додати кілька рис, що показують Миколу Петровича людиною широкого кругозору, творчою натурою. Він цінував і любив мистецтво, прекрасно грав на роялі (згадують, що його

запрошували працювати в консерваторію), добре писав маслом, особливо йому вдавалися пейзажі.

Праворуч угорі на стенді представлений портрет Михайла Миколайовича Соловйова (1886–1980) — академіка АМН СРСР (1945), заслуженого діяча науки УРСР (1946), фундатора харківської наукової школи епідеміологів. Ми називали вже його як засновника кафедри епідеміології, якою він керував майже 40 років. М.М. Соловйов започаткував вивчення епідеміології, мікробіології та клініки харчових отруєнь і гострих кишкових інфекцій в Україні. У 14-й вітрині серед періодики представлена книга «Рибні інфекції і санітарне оздоровлення рибних промислів» (1934, довідник для лікарів і студентів) за загальною редакцією професорів З.М. Несмелової і М.М. Соловйова, а на нижній полиці 4-ї вітрини — підручник М.М. Соловйова «Епідеміологія» (1936) і його ж книга «Дизентерія» (1933).

Ми не залишили поза увагою особистість історика медицини, єдиного завідувача кафедри історії медицини в ХМІ (1949–1957), вихованця ХМІ (1925), який у подальшому багато зробив для збереження історії харківської вищої медичної школи, Петра Тимофійовича Петрова. Його диплом представлено угорі праворуч на 5-му стенді, окремі документи, що вміщено у вітринах, називалися нами раніше. Ці речі передано до музею донькою П.Т. Петрова — доцентом З.П. Петровою.

На столі в пеналі стоять різні автоматичні ручки, а на бічній стінці вітрини, розташованій біля професорського столу, висить афіша, що анонсує прем'єру вистави «Памятные встречи» у листопаді 1945 р. в Центральному театрі транспорту. На афіші ім'я автора п'єси — А. Утевський. Ці речі належали Арону Михайловичу Утевському (1904–1988), члену-кореспонденту АН УРСР (1939), заслуженому діячеві науки УРСР (1984), доктору біологічних наук, учневі О.В. Палладіна. Він керував кафедрами біохімії спочатку 2-го ХМІ (1938–1943), потім об'єднаного ХМІ (1944–1975). Відомий учений у галузі біохімії, він був широко освіченою, творчою людиною, письменником і поетом. Як видатного лектора й популяризатора науки, товариство «Знание» одним з перших нагородило його медаллю імені академіка С.І. Вавилова. На середній полиці 4-ї вітрини експонується спеціальний випуск інститутської газети «За радянського лікаря» (1936), де А.М. Утевський названий кращим кореспондентом газети. Є відомості (на жаль, неперевірені), що його портрет розміщено в одній із зал Кембриджського університету (Англія). У подальшій екскурсії залом ми ще неодноразово будемо говорити про А.М. Утевського.

На нижній частині стенда експонується фотопортрет Тетяни Іванівни Тихонової (1911–1988), доктора медичних наук, професора, однієї з небагатьох жінок-хірургів у ХМІ, яка в різний час завідувала кафедрами шпитальної та загальної хірургії. Про неї тепло згадували студенти-фронтовики, з яких згодом виросла школа відомих хірургів, зокрема, Г.І. Дуденко, І.Г. Мітасов та ін. На столі лежать її пам'ятна книжка, фірмові бланки, а на верхній полиці 14-ї вітрини — деякі медичні інструменти, що належали їй.

«Професорський куточок» і стенд №6

Медична печатка, читацькі квитки та медична шапочка Л.Т. Малої.
Біноклярні окуляри професора В.П. Воробйова (1920-і рр. XX ст.).
2 томи рукописних лекцій з клінічної хірургії М.П. Трінклера (1925).
Афіша спектаклю «Памятные встречи», поставленого за п'єсою
А.М. Утевського в Центральному театрі транспорту (1945)

Гарний письмовий прилад на столі раніше належав професору Р.Д. Синельникову — учневі й соратнику анатома В.П. Воробйова. Рафаїл Давидович Синельников (1896–1981) — випускник ХМІ (1924), чие життя від студента до професора пов'язане з кафедрою анатомії Харківського медичного інституту. Цю кафедру він очолював у 1937 р. й керував нею до 1971 р. Рафаїл Давидович виявив себе як гідний продовжувач справи свого вчителя, став його найближчим помічником у колективній кафедральній роботі з підготовки до видання нового «Атласа анатомии человека», який завершували вже без В.П. Воробйова. П'ятий, останній том атласу, як ми вже говорили, друкувався під час війни в обложеному Ленінграді. Робота ця була завершена в 1942 р.

Як відомо, в 1924 р. В.П. Воробйов з учнями-колегами забальзамував тіло В.І. Леніна і продовжував працювати в спеціальній лабораторії при Мавзолеї. З 1929 р. до цієї роботи став долучатися й Р.Д. Синельников, а з 1934 р. він був зарахований на посаду штатного асистента лабораторії, яку обіймав до 1945 р. Після повернення з евакуації Р.Д. Синельников був залучений ще до однієї дуже важливої для історії медицини справи — реставрації та збереження тіла М.І. Пирогова. Відомо, що в 1881 р. після смерті великого російського лікаря та громадського діяча його тіло було забальзамоване й тривалий час зберігалось в усипальниці недалеко від Вінниці в невеликому маєтку М.І. Пирогова з поетичною назвою «Вишня». Роки, бурхливі події революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн завдали, здавалося, непоправної шкоди тілу чудового хірурга. Рішенням Ради Народних Комісарів СРСР від 27 жовтня 1945 р. садиба «Вишня» була передана Головному Військово-санітарному управлінню, яке зобов'язувалося організувати в ній музей імені М.І. Пирогова і вжити заходів до реставрації та збереження його тіла. Для виконання цих робіт було створено спеціальну комісію, до складу якої увійшов і професор Р.Д. Синельников; на нього покладалися обов'язки наукового керівника робіт. Протягом року йшла напружена й копітка робота з відновлення тіла М.І. Пирогова, і 5 червня 1946 р. усипальниця зі спеціальним саркофагом була відкрита для відвідування.

У своїх наукових працях Р.Д. Синельников обґрунтував новий напрям у вивченні нервової системи — порівняльну макро-мікроскопічну анатомію. Він показав вплив зовнішнього середовища на стан нервового апарату внутрішніх органів людини й тварин. Надалі він не раз повертався до роботи над атласами та в 50–60-ті роки минулого століття випустив під власним авторством перероблене й доповнене видання Атласу анатомії людини спочатку у 2, а потім — у 3 томах.

Привертають увагу біокулярні окуляри академіка В.П. Воробйова в спеціальному футлярі, тут і його звичайні окуляри. Гарним є його портрет на стенді в білому кителі з орденом В.І. Леніна на грудях.

Біля столу стоять два старовинних стільці. Їх передали в музей з кафедри медичної радіології. Свого часу (1920 р.) вони стояли в кабінеті директора Рентген-Академії С.П. Григор'єва — одного із засновників практичної та наукової рентгенології

в країні, про якого ми теж уже розповідали. На верхній полиці 15-ї вітрини в підставці експонується Сертифікат на постачання радію (1927), який у ті часи інститут отримував з Парижа після перевірки в лабораторії Кюрі. У сертифікаті зазначено, що дослідження стосовно вимірювання радію, проведені в період з 30 квітня по 24 жовтня 1927 р., підтверджують, що «прибор, который является объектом этого сертификата, достиг предельного излучения». Під текстом на сертифікаті відтворено підпис М. Кюрі. Хотілося б доповнити розповідь про С.П. Григор'єва ще одним фактом, що характеризує його як людину, віддану науці як за свого життя, так і після смерті. Помираючи від тифу в жовтні 1920 р., він заповів своє тіло тій же науці, в ім'я якої завжди жив. Йому важливо було, щоб його (тіло — автор) після смерті вивчили «как редкий уникум» з точки зору змін, що відбулися в ньому «от длительного воздействия рентгеновских лучей». Адже він віддав роботі з ними 17 років свого життя! На розтині було виявлено значну атрофію лімфатичного апарату й низки ендокринних залоз, зміни судин мозку, оборотні явища ракового процесу на кистях рук. У такий спосіб учені змогли дізнатися про небезпечні для живої істоти властивості цих «чарівних» променів, їх здатність смертельно впливати на велику кількість органів людського тіла.

У 1936 р. у Німеччині в м. Гамбурзі-Епендорфі у шпиталі Альберта Шенберга було споруджено монумент з написом: «Памятник посвящается рентгенологам и радиологам всех наций, пожертвовавшим своей жизнью в борьбе против болезней ближних...». А на гранях каменя — сумний перелік з 169 прізвищами тих, хто помер від опромінення. На одній з плит — ім'я харків'янина, доктора Сергія Петровича Григор'єва, який пожертвував своїм життям заради життя інших. Д.З. Мануїльський, який знав С.П. Григор'єва особисто, назвав його «мучеником науки, спасителем человечества и гордостью России».

Ми часто згадуємо імена професорів минулого: Л.Л. Гіршмана, М.П. Трінклера, П.І. Шатілова, В.П. Воробйова, але ж і сучасний період дав нам не менш цікаві й значні постаті. Однією з них, що зосередила в собі всі прекрасні властивості справжнього лікаря і науковця, була Любов Трохимівна Малая (1919–2003). Її портрет представлено на стенді вгорі ліворуч. Якими тільки визначеннями не нагороджували її сучасники: жінка-легенда, диво, герой, а була вона звичайною людиною, яка власноруч зробила себе і свою долю, стала видатною особистістю завдяки якостям свого характеру: працьовитості, цілеспрямованості, наполегливості, волі.

Л.Т. Малая народилася в селянській родині, але завжди вирізнялася великим прагненням до знань. У 1934 р., закінчивши відмінно семирічку й піврічні курси підготовки до навчання у вищому навчальному закладі, вона вступила до Харківського залізничного медичного інституту, який через рік був скасований і злитий з ХМІ. Удень навчалася, вечорами працювала, влаштувавшись прибиральницею в одній з установ, відвідувала студентські наукові гуртки. Важко було, але вона ніколи не скаржилася, не пасувала перед труднощами. У 1938 р., закінчивши інститут,

отримала призначення в районну лікарню с. Петровеньки теперішньої Луганської області. Їй не було ще 20 років, але вона сама будувала свою долю, дуже скоро здобувши авторитет в односельців знаннями, уважним, дбайливим ставленням до хворих. Почалася Велика Вітчизняна війна, і 22 червня 1941 р. капітан м. с. Л.Т. Малая отримала припис з'явитися у Ворошиловград до місця своєї служби. Згодом вона розповідала, що цей день був для неї одним з найщасливіших — вона пишалася тим, що буде захищати країну, та й вірила, як усі, що війна незабаром буде завершена перемогою. Але для Л.Т. Малої війна тривала до вересня 1946 р., і за цей час вона пройшла шлях від помічника начальника невеликого сортувального шпиталю до заступника начальника лікувального відділу Харківського військового округу, який об'єднував 8 областей. Залишилися цікаві спогади Л.Т. Малої про її військові жнива, вони вміщені в книзі «Вустиами спогадів та пам'яті», яка теж демонструється в музейній залі і є в науковій бібліотеці. Нагорі на 13-й вітрині в підставці експонується ксерокопія нагородного листа Л.Т. Малої, де згадується подія 10 жовтня 1941 р., яка сталася із санітарним поїздом, що стояв на станції під розвантаженням і в якому після нальоту німецьких літаків загорівся останній вагон з пораненими. «Тов. Малая, пренебрегая опасностью, с помощью дружинниц лично организовала вынос тяжелораненых из охваченного пламенем вагона через двери и окна, благодаря чему было спасено 17 человек тяжелораненых. Мобилизовав далее рабочих, произвела отцепку горящего вагона, чем предотвратила возгорание соседних вагонов...». Любов Трохимівна розповідала, що ніколи згодом не могла пояснити собі, звідки в неї взялися сили, щоб зробити це.

Демобілізувавшись у 1946 р., Л.Т. Малая повернулася до рідного інституту і вступила до клінічної ординатури. Через багато років один з її численних учнів скаже про неї: «Любовь Трофимовна — действующее лицо и свидетель огромной эпохи». І це дійсно так. Адже на той час їй було лише 27 років, але вона пережила вже такі події, як голодомор, напівголодне існування в студентські роки, війну. Тепер їй треба було знайти своє місце в мирному творчому житті, і вона знала, що це життя буде нерозривно пов'язане з медициною. І не тільки з лікуванням, а й з наукою.

Керівником Л.Т. Малої на кафедрі терапії ХМІ став прекрасний лікар-клініцист, чудовий діагност, учень академіка М.Д. Стражеска — професор Соломон Якович Штейнберг, про якого вона згадувала з вдячністю та повагою. Тема її кандидатської дисертації (1950) «Туберкулино-диагностика в клинике внутренних болезней», а в 1954 р. відбувся захист докторської — «Об изменениях сердечно-сосудистой системы при туберкулезе». Залишається тільки дивуватися, наскільки інтенсивною, наполегливою і цілеспрямованою була діяльність цієї невеликої, зовні нічим не примітної жінки, яка зуміла за 8 років пройти шлях від простого ординатора до доктора медичних наук. У 1955 р. їй було присвоєно звання професора. Людина прониклива, з аналітичним розумом, вона вміла «ориентироваться в себе, во времени и в пространстве» і вчила цьому своїх учнів.

Л.Т. Малая вважала, що в науці правильно поставлене завдання становить половину її вирішення, а успіх залежить від накопичення знань з досліджуваного питання й працьовитості. На професорському столі лежать її читацькі квитки двох харківських бібліотек: державної наукової ім. Короленка та Будинку вчених, а також державної публічної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедріна (Москва), де вона в різний час працювала. У Харківській науковій медичній бібліотеці вона була постійним читачем; за спогадами співробітників, обсяг літератури, що вона замовляла, вражав.

Л.Т. Малая була прекрасним терапевтом. Уперше в Україні вона створила систему поетапного лікування хворих на інфаркт міокарда, включаючи мережу спеціалізованих кардіологічних відділень з блоками інтенсивної терапії, відділеннями реабілітації та санаторно-курортною реабілітацією. У 1962 р. при 27-й міській лікарні була створена проблемна кардіологічна лабораторія, керівником якої стала професор Л.Т. Малая. У 1980 р. «за разработку и внедрение в медицинскую практику современных методов диагностики начальных стадий сердечной недостаточности, механизмов ее развития, профилактики и лечения» Л.Т. Малій була присуджена Державна премія СРСР у галузі науки і техніки. У 1981 р. як продовження розвитку робіт, пов'язаних з лікуванням серцевих захворювань, у Харкові з її ініціативи була відкрита філія Київського НДІ кардіології ім. М.Д. Стражеска, а через 5 років стало питання про перетворення філії на самостійний інститут терапії.

Кілька слів про Л.Т. Малую — цілителя. За свідченням сучасників, у неї було приголомшливе чуття лікаря. До неї на прийом як в останню інстанцію приходило безліч хворих, їхніх родичів, і для кожного в Любові Трохимівни знаходилося добре, обнадійливе слово, слухна порада, практична допомога. Давні казали: «Слово лікує», цим засобом досконало володіла Л.Т. Малая. Вона розпитувала хворого не тільки про самопочуття, а й про його життя, його проблеми та турботи, ніхто не міг, як вона, вселити у хворого віру в одужання. На столі лежать її медичні печатка й шапочка, біля столу на вішалці висить халат, а на стільці — вишитий рушник, подарований їй вдячною хворою на 80-річчя. На рушнику слова «Лидер, Терапевт, Медик, Академик, Лечебник, Авторитет, Яркая личность». За першими літерами цих слів складається анаграма «Л.Т. Малая».

У 1986 р. в Харкові було відкрито Інститут терапії, єдиний в Україні, який здійснює велику лікувальну та наукову роботу за різними напрямками терапії. Для інституту було побудовано окрему будівлю, за будівництвом якої Л.Т. Малая стежила сама, прагнучи того, щоб в його процесі було передбачено всі умови для успішної роботи колективу лікарів та вчених як для лікування, так і для реабілітації хворих. Багато хто пам'ятає, яких хвилювань і зусиль коштувало Любові Трохимівні облаштування в інституті зимового саду (фотографія на одному з останніх стендів). Незабаром після створення Інституту терапії було залучено до міжнародних багаточентрових випробувань тромболітичних засобів, оскільки дослідження гемостазу

при інфаркті міокарда, які проводила Любов Трохимівна, отримали міжнародне визнання.

Л.Т. Малая була активним учасником усіх з'їздів терапевтів і кардіологів України та СРСР в період з 1950 по 1995 р. Вона була обрана головою X З'їзду терапевтів України, президентом Національного конгресу кардіологів України, 39 разів виступала з науковими доповідями на європейських і міжнародних конгресах.

Л.Т. Малая — автор понад 600 наукових праць, 26 монографій. Під її керівництвом захищено 38 докторських і 187 кандидатських дисертацій. Вона була вчителем у справжньому сенсі цього слова і навчала не лише спеціальних знань, а й людяності, життю в усьому його різноманітті. Вона любила мистецтво й залучала до цього студентів. На столі стоять погруддя її улюбленого Моцарта і настільний годинник у подарунковому виконанні. Надалі ми зустрінемося і з іншими експонатами, що стосуються Л.Т. Малої, жінки, яка, чимало поживши і побачивши, цінувала й відчувала швидкоплинність часу, прагнула з користю використовувати кожну його хвилину, поспішала робити добро.

Харківський медичний інститут у роки Другої світової війни (1939–1945)

Кінець 30-х років ХХ ст. був ознаменований початком Другої світової війни. На території нашої країни вона ще не велася, але в житті суспільства відчувалася напруга й очікування. Особливо сильно це позначилося на медиках. У нашому музеї є експонати, що ілюструють це, насамперед, що стосується тематики виступів, статей, досліджень. На середній полиці 11-ї вітрини лежить запрошення на Пленум ХМТ, який відбувся в травні 1940 р., де з доповіддю «Переливание крови на службу Красной Армии» виступив професор В.М. Шамо́в. На середній полиці 14-ї вітрини експонується значок «Готов к санитарной обороне СССР» — один з багатьох у той період, що свідчить про підготовку фізичних сил і професійних навичок молоді, необхідних у воєнний час. На середній полиці 4-ї вітрини лежать запаяні скляні пробірки яскравого зеленого кольору. Це винахід хірурга С.А. Баккала (Одеса) — стерильний шовк у розчині діамантового зеленого як антисептичної речовини для шиття після операції. Цей метод консервації шовного матеріалу відіграв велику роль у роботі евакошпиталів під час війни.

Війна перервала мирну працю медиків країни. Цьому періоду в житті нашої медичної школи присвячені 5-а й 13-а вітрини, а також 7-й стенд. «Харьковский медицинский институт в годы Второй мировой войны» — таку назву має ця експозиція. Під час розроблення її плану передбачалося, використовуючи музейні експонати, розповісти екскурсантам про діяльність медиків у діючій армії, в евакуації, а також у тилу ворога. Так побудовано й розповідь екскурсовода.

Перед війною в Харкові було два медичних інститути: перший ХМІ і другий ХМІ. У перші кілька днів війни в діючу армію було призвано 232 співробітники

та студенти тільки 1-го ХМІ. У лікувально-санітарні установи Червоної Армії пішли студенти випускних курсів усіх факультетів, 150 слухачів військово-медичного факультету після 4-го курсу були мобілізовані на фронт зауряд-лікарями 3-го рангу (без дипломів).

На полях битв, у підпіллі та в тилу співробітники й випускники харківських медичних інститутів надавали медичну допомогу пораненим і хворим, боролися з епідеміями, виконуючи свій професійний обов'язок, показуючи приклади героїзму й глибокої відданості своїй справі, своїй країні. Війна не щадила нікого. Медики, як і всі інші, гинули на фронті, гинули в окупованому Харкові, вмирали на робочому місці в глибокому тилу — в евакуації, але ті, хто залишалися живими, продовжували боротьбу. Завдяки самовідданій праці медичних працівників під час війни відсоток повернення воїнів на фронт після поранення був дуже високим. За офіційними даними він становив 72,3 %, що сприймалося європейськими політиками як «чудо в області медицини».

Попри небезпеку, медичні працівники молодшої ланки йшли за бійцями, надавали пораненим допомогу й переносили їх у безпечне місце. Тому не випадково, що бойові втрати серед військових медиків посідали друге місце після втрат стрілецьких рот і батальйонів. Уперше в історії воєн роботи військових санітарів у роки війни була прирівняна до бойового подвигу. Вони представлялися до нагородження медаллю «За отвагу». Серед ветеранів війни, які працювали в ХМІ, цією медаллю були нагороджені С.І. Скиба, В.Д. Черненко, Г.І. Дуденко та багато інших.

У роки війни існувало положення, за яким усі ключові позиції в управлінні медичною службою фронтів, армій обіймали видатні вчені-фахівці з основних розділів медичних знань. З повним правом можна сказати, що вагомих внесок у зміцнення армії вченими-фахівцями зробили обидва харківських медичних інститути. Звернімося до портретного ряду на задньому склі верхньої полиці 5-ї вітрини. Першим тут представлений генерал-лейтенант медичної служби Володимир Миколайович Шамо́в (1882–1962), згадуваний уже нами, але гідний того, щоб про нього розповісти докладніше. В.М. Шамо́в — випускник Петербурзької військово-медичної академії, завідувач кафедри факультетської хірургії ХМІ з 1923 по 1939 рік. Він першим у Росії в 1919 р. успішно провів переливання крові хворим і надалі все життя сприяв розвитку цієї галузі медицини. Перед війною В.М. Шамо́в запропонував й експериментально підтвердив на собаках можливість і безпеку переливання трупної крові. Згодом разом з московським хірургом С.С. Юдіним «за разработку и внедрение в практику метода заготовки и использования фибринолизной крови» він буде посмертно удостоєний Ленінської премії (1962). У 1930 р. В.М. Шамо́в створив у Харкові другий в країні Український інститут гематології та переливання крові і був його першим директором. Ми говорили вже про те, що кафедра факультетської хірургії, якою він керував, була визнана науково-дослідною, і тут проводилися роботи з трансплантації органів. В.М. Шамо́в був прекрасним педагогом,

Вітрина №5

Похідна медична сумка та окуляри генерала-лейтенанта м/с професора В.М. Шамова (1944). Комсомольський квиток В.П. Трубінова, пробитий кулею на озері Балатон (Угорщина) (1944). Почесна грамота Новосибірської обласної ради депутатів трудящих Б.М. Хмельницькому (1943). Колекція відламків, які були витягнуті професором І.І. Грищенком з ран поранених бійців (1943). Знак «Отличник санитарной службы» та трофейний скальпель, що належали доценту С.І. Скибі (1944)

який створив у Харкові велику хірургічну школу. На задньому склі верхньої полицки 15-ї вітрини представлена групова фотографія, де В.М. Шамо́в (сидить у центрі) зображений з харківськими учнями, багато з яких згодом стали відомими докторами наук, професорами, науковцями. На цій фотографії зображено і вже знайомого нам Ю.Ю. Вороного (сидить 2-й зліва, схрестивши руки на грудях). У роки війни Володимир Миколайович був головним консультантом з нейрохірургії, а потім — заступником головного хірурга Червоної Армії з питань переливання крові. Він приділяв велику увагу не тільки використанню крові у військово-польових умовах, а й удосконаленню спеціалізованої медичної допомоги. На бічній стінці верхньої полицки 5-ї вітрини експонується копія з фотографії, що представляє армійську нараду з питань переливання крові (Саратов, 1943), на якій головує Володимир Миколайович. На фотографії справа від нього — О. Слобідський, директор Харківського інституту переливання крові, зліва — М.М. Мілостанов, випускник і колишній викладач 1-го ХМІ, учень В.М. Шамова, що був тоді головним хірургом 2-го Прибалтійського фронту, де було організовано першу в армії пересувну станцію забору крові.

Цікавий факт: під час війни пораненим і хворим було перелито 1 700 т крові, що, безумовно, відіграло позитивну роль при лікуванні постраждалих. У цей час кров для армії здавали 5,5 млн донорів. Серед почесних донорів країни була правнучка видатного російського полководця XIX ст. М.І. Кутузова.

У 5-й вітрині експонуються похідна медична сумка генерала В.М. Шамова з необхідним у польових умовах інструментарієм, його шапочка, окуляри й олівець, передані свого часу до музею удовою Володимира Миколайовича. Після війни він працював і викладав у Ленінграді, але роки, проведені в Харкові, називав золотим століттям свого життя й завжди цікавився станом справ у післявоєнному ХМІ.

Вітринний портретний ряд продовжують професори О.І. Черкес, завідувач кафедри фармакології 1-го ХМІ, який був призначений головним токсикологом Червоної Армії, Т.І. Тихонова, Ю.М. Орленко — провідні хірурги великих евакошпиталів, К.І. Пікін — армійський хірург. Наступна групова фотографія співробітників шпиталю належала І.І. Грищенку (сидить у центрі в окулярах). На нижній полицці цієї вітрини справа експонується частина колекції Івана Івановича, що представляє собою сторонні предмети (уламки, кулі), які він вилучив з ран бійців й офіцерів на війні. Унизу на 7-му стенді розміщена Грамота, якою в лютому 1943 р. Кіровський обласний виконавчий комітет нагородив І.І. Грищенка «за отличную работу по восстановлению здоровья бойцов и командиров, доблестно сражавшихся с немецко-фашистскими оккупантами». На наступній фотографії крайній праворуч стоїть доцент Р.І. Шарлай — головний терапевт 28-ї армії Сталінградського, а потім 2-го Українського фронту. На 7-му стенді внизу експонуються дві подяки Верховного Головнокомандувача на адресу Р.І. Шарлая, майора м/с — «...за освобождение Бреста» (липень 1944) і підполковника м/с — «...за овладение Берлином» (травень

1945). Останньою в цьому ряду представлена фотографія Г.А. Бурлаченка — начальника рентгенвідділення фронтового евакошпиталю.

На верхній полицці в підставках стоять три фотографії. Це вже відомий нам доцент П.Т. Петров, поруч лежить його фронтний бінокль (збереглися цікаві спогади Петра Тимофійовича про Сталінградські військові жнива). На стільці сидить перед нами капітан м/с М.П. Коломенський, учень і співробітник М.П. Трінклера, родоначальник великої медичної династії, батько відомого харківського педіатра професора Всеволода Миколайовича Коломенського, який подарував нам військовий щоденник батька (трофейний зошит лежить поруч). Ми розшифрували цей дуже цікавий щоденник, його було видано. Ознайомитися з ним можна і в музеї, і в науковій бібліотеці ХНМУ.

Викликає інтерес фотографія чоловіка й жінки у військовій формі, експонована тут же. Це подружжя Т.Т. і О.В. Вишинські — колишні слухачі військово-медичного факультету 1-го ХМІ. Після 4-го курсу вони пішли на фронт, але потрапили в різні місця. Трохим Трохимович не повернувся з війни. Ольга Венедиктівна, військовий хірург, чії листи зберігаються в музейному фонді, тривалий час шукала його сліди, оскільки отримала повідомлення про те, що він пропав безвісти. Їй ми зобов'язані тим, що вона, працюючи в Подільському військовому архіві, у відділі «безповоротних утрат» знайшла відомості про багатьох своїх загиблих однокурсників і збрала їх в альбом «Военный факультет. 1-й Харьковский мединститут. Выпуск 15/III-1941 г.». Цей альбом 1985 р. вона подарувала музею, у тому році в ХМІ зустрічалися випускники військового факультету 1941 р., що залишилися в живих. Альбом лежить на тумбочці біля 7-го стенда. Тут же експонується фотографія полковника м/с М.О. Марченка, у 1941 р. зауряд-лікаря III рангу, яку Михайло Опанасович надіслав нам з Ашхабада, де закінчив свій військовий шлях і викладав у медичному інституті.

На задньому склі середньої полицки 5-ї вітрини представлена підбірка фотографій викладачів ХМІ — ветеранів війни — у 2 вікових категоріях: молодих на війні і зрілих в інституті. Передує їй фотографія доцента кафедри філософії П.І. Заворіна, який після війни графічно зобразив свій військовий шлях і назвав його «По фронтовым дорогам». У військовому квитку Павла Івановича перелічено фронти, на яких йому довелося воювати. Це Південно-Західний, Сталінградський, Південний, 4-й Український, 3-й Білоруський і, нарешті, Амурсько-Забайкальський. Простежимо його військові дороги. Війну він зустрів у Львові. Синя стрілка карти веде його дорогами відступу через Тернопіль, Київ, Харків до Сталінграда, червона — наступу — Ростов, Севастополь, Смоленськ, Мінськ, Вільнюс, Рига. Війна з фашистами закінчилася для нього в Кенігсберзі. А потім через усю країну червона риска шляху лежить повз Читу, Улан-Батор, Харбін на Порт-Артур, де він закінчив свій військовий шлях у війні з Японією 9 вересня 1945 р. Таку саму або подібну карту могли б скласти й інші ветерани війни ХМІ.

Панорама на задньому склі представляє нам їх невелику групу. Це командир мінометного розрахунку й завідувач кафедри ортопедії і травматології проф. В.Ф. Трубніков. Його комсомольський квиток, прострілений на озері Балатон (Угорщина), представлено поряд. Колись лікарі, які опікувалися Віктором Пилиповичем у шпиталі, говорили, що ця маленька книжечка врятувала йому життя, пом'якшивши удар кулі. Командир медичного відділення 24-ї інженерно-саперної роти й завідувач кафедри інфекційних хвороб проф. Т.Т. Чорна; радистка й доцент кафедри мікробіології Н.С. Зікєєва; санінструктор стрілецької роти й ректор ХМІ проф. В.Д. Черненко; командир санітарного взводу та доцент кафедри епідеміології С.І. Скиба, його трофейний скальпель і знак «Отличник санитарной службы» лежать під фотографією; фельдшер батальйону й доцент кафедри комунальної гігієни К.Г. Москаленко; помічник командира стрілецького взводу і ректор ХМІ проф. Б.Я. Задорожний; розвідник і завідувач кафедри загальної хірургії професор Г.І. Дуденко.

На середній полиці 5-ї вітрини експонуються також польова сумка заступника командира дивізіону майора Д.М. Олешка, військовий ремінь професора Л.П. Белінської, поштові листівки, продуктові картки на хліб і цукор. Тут можна побачити фотографію капітана м/с Л.Т. Малої і її перепустку для входу в штаб ХВО (Харківський військовий округ, 1945), а також фотографію Б.М. Хмельницького, який у 1943 р. був начальником евакошпиталу спеціального профілю (туберкульоз), і почесну грамоту Новосибірського облвиконкому, якою він був нагороджений за успішну роботу.

На нижній полиці цієї (5-ї) вітрини лежить сумка санінструктора Т.І. Гаврик, надалі доцента кафедри терапії, з якою вона дійшла до Берліна, а також представлена друкована продукція, покликана полегшити роботу медиків різного рівня у важкий воєнний час, яку до музею передали ветерани війни — співробітники ХМІ. Це дуже цінована в роки війни праця М.М. Єланського — головного хірурга багатьох фронтів — «Военно-полевая хирургия» (1942), а також «Инструкции по методам хирургического лечения в тыловых госпиталях» (1941), «Краткий справочник по переливанию крови» (1941), «Наставление по санитарной службе Красной Армии» (1941), «Руководство по санитарно-профилактическому и противоэпидемическому обслуживанию войск» (1941), «Руководство для ротных санитаров и санитаров-носильщиков» (1942). Тут же і брошура М.М. Соловйова «Как предохранить себя от заболевания сыпным и возвратным тифом». Цій темі присвячено листівки Головного військово-санітарного управління Червоної Армії, експоновані на 7-му стенді: «Оберегай себя от сыпного тифа», «Каждый боец должен знать меры предохранения от заразных заболеваний».

У жорстоких боях з фашистами гинули й військові медпрацівники. Виконуючи спеціальне завдання командування, у лютому 1943 р. під Харковом загинув командир санітарно-епідеміологічного загону 40-ї Армії 1-го Українського фронту

доцент кафедри епідеміології, відомий у той час не тільки в Україні маляріолог Панаас Карпович Грицай. Його фото, портфель і кандидатська дисертація «Методика и практика противомаларийной работы в системе поликлиники и диспансера» експонуються на нижній полиці 13-ї вітрини. Йому було лише 42 роки. Без сумніву, в особі П.К. Грицай наука втратила перспективного вченого.

Захищаючи поранених від гітлерівців, які прорвалися з оточення й напали на медсанбат, загинув у лютому 1945 р. в Грюнвальді (нині Польща) майор медичної служби Д.Д. Арнольд. Про цей подвиг у щоденній газеті «Красноармейская правда» написав військовий кореспондент О.Т. Твардовський. На нижній полиці 5-ї вітрини експонується фотографія Дмитра Дмитровича Арнольда й газета зі статтю «Подвиг в Грюнвальде», присвячена його пам'яті. При подібних обставинах загинув і син професора І.Р. Брауде — Рафаїл, чия фотографія експонується зліва на середній полиці 5-ї вітрини. Він закінчив 1-й ХМІ в 1942 р. в Чкалові й пішов на фронт. Зберігся лист, який він у березні 1943 р. надіслав додому, вітаючи свою матір з днем народження (лист експонується поруч). Він не пише про тяжкі випробування періоду Сталінградської битви, де він перебував, увесь лист пронизаний любов'ю до жінки, яка дала йому життя, вдячністю їй, побажаннями всього найкращого. На жаль, Р.І. Брауде загинув наприкінці війни в Угорщині, залишилася лише довірена фотографія, з якої весело дивиться на нас молода людина з відкритим і добрим обличчям. З повним правом до них можна віднести слова поета М. Майорова, який сказав, що це люди, які «ушли недолюбив, недокурил последней папиросы».

Переходимо до розповіді про тилове життя 1-го і 2-го Харківських медичних інститутів, які 21 червня жили ще у звичайних умовах. У цей день доцент О.З. Цейтлін захищав дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук на тему «Сосудистый шов — опыт его функционального обоснования теории магистрального кровообращения» (15-а вітрина), студенти 3–4-х курсів складали іспити та мріяли про відпочинок, хтось був уже в таборах. Повідомлення про початок війни змусило багато що змінити в режимі роботи інституту. Навчальна діяльність тривала більш напружено: країні потрібні були лікарі. Студенти 1–2-х курсів були направлені на польові й оборонні роботи, а ті, які вже мали середню медичну освіту, — у шпиталі та клініки.

У серпні почали готуватися до евакуації; у вересні обидві інституції рушили на схід: 1-а — до м. Чкалова (нині м. Оренбург), 2-а — до м. Фрунзе (нині м. Бішкек). У дев'яти товарних вагонах, деякі з яких були просто відкритими платформами, цінний вантаж 1-го ХМІ був відправлений на Урал. Туди ж у другій половині жовтня поступово прибули викладачі й 560 студентів. Вантаж 2-го ХМІ займав 2,5 вагони, вартість його становила 1 400 тис. крб.

На новому місці харків'яни не отримали приміщень, достатніх для розміщення кафедр, доводилося шукати придатні для цього установи і займати їх у порядку ущільнення. На 7-му стенді вгорі ліворуч представлена фотопанорама м. Оренбурга,

під нею — фотографія будівлі, яку надали для розташування кафедри анатомії. 2-й Харківський медичний інститут увійшов до складу Киргизького медичного, де тоді було всього 2 курси, і терміново приступив до створення 10 нових клінічних кафедр. Відомості про перебування 2-го ХМІ в Киргизії дуже обмежені, тому ми можемо говорити здебільшого тільки про 1-й ХМІ, який перебував у Чкалові.

У зв'язку з вимогами військового часу термін навчання у вищих медичних закладах було скорочено до 3,5 років. У перший рік війни в інституті залишився тільки лікувальний факультет, але через рік було відновлено санітарно-гігієнічний, що теж було обумовлено обставинами часу.

Умови навчання були важкими. Було холодно, голодно, жили на квартирах. Навчальні приміщення були переповнені, не вистачало меблів, особливо стільців, але найбільшою бідою був холод. Залишилися дуже цікаві спогади про життя студентів у Чкалові в усьому його різноманітті: навчання, громадській роботі в шпиталях, у колгоспах, культурних заходах. Вони вміщені в книзі «Вустами спогадів і пам'яті», про яку ми вже згадували. Студенткою-відмінницею була тоді Р.У. Липшиць, яка стала згодом відомим патологіологом, доктором медичних наук, професором. У дальньому правому куті нижньої полицки 5-ї вітрини експонується фотографія Релі Ушерівни тієї пори й брошура «Организационно-методические материалы. Вып. VI. Инструкции по прививкам против желудочно-кишечных заболеваний» з дарчим написом «Студентке Р.У. Липшиц от кафедры эпидемиологии за хорошие успехи. М.Н. Соловьев, 1943». Ми вважали за можливе помістити тут і бюстик класика німецької літератури Й. Гете, якого любила Реля Ушерівна. Такий бюстик і книгу віршів Гете вона пронесла крізь усе життя, забравши їх із собою в 1939 р. з Польщі, де в гетто згодом загинула вся її сім'я.

Крім навчання, студенти багато часу віддавали роботі в шпиталях, розвантаженню санітарних поїздів, заготівлі палива, польовим роботам. Навчальні заняття почалися з жовтня 1941 р., разом з ними почалася й науково-дослідна робота. Уже до кінця цього року відбулося 6 захистів, з них один на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук. Усього за період Вітчизняної війни було підготовлено 11 докторів і 55 кандидатів наук. Ось деякі з тем наукових робіт: «Хронические гнойные плевриты после огнестрельных ранений и их лечение» (проф. С.Л. Мінкін), «Клиника, профилактика и терапия раневого сепсиса» (проф. М.М. Левін), «Особенности язвенной болезни военного времени» (проф. В.М. Коган-Ясний) та ін. На базі шпиталю № 4408 було створено військово-медичне відділення шпитальної терапевтичної клініки на 120 ліжок; у шпиталі № 359 було організовано філію клініки очних хвороб, де проф. М.О. Браунштейн оперував поранених і проводив спеціальні заняття з військових травм очей.

За дорученням НКОЗ СРСР проф. З.Д. Горкін разом з представниками інституту ім. Обуха (Москва) перевірів стан медико-санітарного обслуговування оборонних підприємств у містах Чкалові, Орську й Мідногорську. Були зроблені конкретні

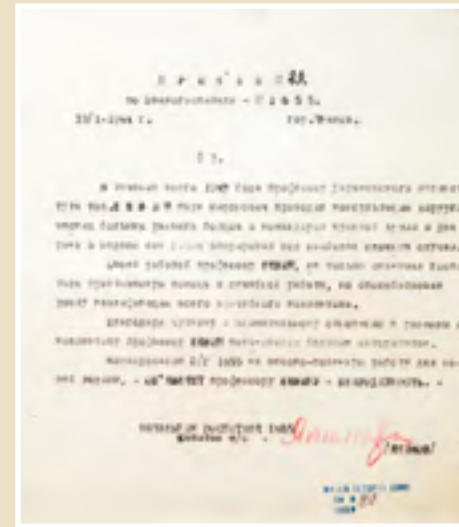
пропозиції щодо поліпшення умов праці та підвищення її продуктивності. На нижній полицці 13-ї вітрини лежить подяка Зиновію Давидовичу Горкіну від Чкалівського облвиконкому «за проделанную работу по изучению условий труда и оздоровление этих условий на оборонных предприятиях Чкаловской области» (1944).

Професори М.М. Соловйов і І.Р. Брауде видали брошури «Как предохранять себя от заболевания сыпным и возвратным тифом», «Как уберечь себя от инфекционных заболеваний». Одна з них експонується в 5-й вітрині.

Під керівництвом проф. А.М. Утевського (2-й ХМІ) для потреб Червоної Армії у м. Фрунзе були створені вітамінна лабораторія та перше в Середній Азії вітамінне виробництво, за що Арон Михайлович був нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради Киргизької РСР (експонується на задньому плані 14-ї вітрини разом з фотографією професора). Поруч з ним фотографія заступника наркома охорони здоров'я Киргизької РСР Фатіми Нургазієвої, яка надавала допомогу в цій роботі. На середній полицці цієї вітрини експонуються фотографії професорів фармаколога М.С. Харченка та терапевта Самуїла Давидовича Рейзельмана, а також його атестат професора.

Микола Семенович Харченко (1906–1997) — випускник Кримського медичного інституту (1930), заслужений діяч науки УРСР (1968), почав працювати в Киргизькому медінституті у серпні 1941 р., після евакуації з Дніпропетровська. У м. Фрунзе (нині Бішкек) він розгорнув активну науково-дослідну роботу щодо нового способу приготування органотерапевтичних препаратів для прискорення загоєння ран. Матеріали ці знайшли своє відображення в збірнику «Трудов Киргизского медицинского института» (т. 1, 1943 р.), який представлений на середній полицці 14-ї вітрини. Тут експонується і «Краткий рецептурный справочник» (1942), підготовлений за ред. М.С. Харченка, у передмові до якого зазначено, що метою збірника є надання допомоги студентам старших курсів і молодим лікарям у пошуках формул найбільш уживаних лікарських речовин. Цікаво те, що рамки довідника були обмежені тими прописами, які вживалися в клініках Киргизького медінституту. Довідник належав професору А.М. Утевському і був подарований йому як голові державної комісії при першому випуску Кирмедінституту. Тут лежить і перепустка цього інституту на ім'я заступника директора інституту А.М. Утевського (1943) і замітка з газети «Советская Киргизия» від 09.05.1942 «Творческая конференция научных работников Киргизии». У 14-й вітрині представлено цікавий і незвичайний експонат — опудало 4-рогого барана-мутанта, виготовлене професором М.С. Харченком, великим прихильником цієї справи, з мисливського подарунка його друзів. Це опудало було привезене Миколою Семеновичем з Киргизії до Харкова і стало сімейним раритетом. У 2006 р. під час підготовки до науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження професора-фармаколога М.С. Харченка, воно було передане його онуком до музею.

Харківський медичний інститут 1941-1945
в роки Другої світової війни

Стенд №7

Керівництво ХМІ з випускниками (1943, стоїть 2-й ліворуч В. Бокаріус). Наказ по евакошпиталю №1655 з оголошенням подяки хірургу М.М. Левіну (1944). Подяка підполковнику м/с Р.І. Шарляу від Верховного головнокомандувача за оволодіння Берліном (1945). Запрошення на армійську конференцію (1943)

Викладачі 1-го ХМІ надавали суттєву допомогу в підвищенні кваліфікації медпрацівникам м. Чкалова й області. На базі кафедри нормальної анатомії працювали військово-медичне училище та курси медсестер. Функціонували 2 цикли курсів удосконалення лікарів: хірургів, фармацевтів і лікарів-біохіміків. Інститутом тільки за перше півріччя перебування в Чкалові було проведено 8 наукових конференцій, тематика яких здебільшого стосувалася питань, пов'язаних з обороною країни (переливання крові, опіки й відмороження, поранення периферичної нервової системи, військово-польова терапія, вітамінотерапія, дизентерія, висипний тиф, бойові отруйні речовини (БОР) тощо). На 7-му стенді експонується Запрошення на 3-ю армійську конференцію хірургів у червні 1943 р., у проведенні якої брали активну участь хірурги 1-го ХМІ. Велику увагу було приділено вивченню проблем септичної ангіни — маловивченому захворюванню, поширеному в місті і довкола нього. Розвиток цієї хвороби був схожий на ангіну, але було багато смертельних випадків. Протягом першого року перебування інституту в Чкалові було закінчено низку робіт, які схарактеризували особливості поширення цієї хвороби в Чкалівській області, висвітлили питання токсичності вживаного в їжу проса, яке перезимувало в полі. Були вивчені клініки (соматична) септичної ангіни, проведені патогістологічні дослідження й розроблені заходи щодо її профілактики. Особливо активну участь у цих роботах брали кафедри патологічної анатомії (А.І. Струков), гістології (Б.В. Альошин), факультетської терапії (Є.А. Черніков), гігієни (З.А. Гуревич). На 7-му стенді експонуються фотографії професорів В.С. Деркача і А.І. Струкова з подяками за проведену роботу в цьому напрямку від виконкому Чкаловської обласної ради депутатів трудящих.

Авторитет харківських учених був настільки високим, що розподільний евакуаційний пункт Південно-Уральського військового округу в лютому 1943 р. звернувся до інституту з проханням взяти шефство над лікувально-контрольною комісією пункту, на яку було покладено контроль за постановкою лікувальної роботи в шпиталях округу. На 7-му стенді експонується копія Постанови Військової ради Південно-Уральського військового округу від 14 квітня 1944 р. зі словами подяки колективу 1-го ХМІ за надану допомогу. Враховуючи унікальність цього документа, наведемо його зміст більш повно. «В течение 2-х с половиной лет работы в г. Чкалове 1-го Харьковского медицинского института профессора и преподавательский состав принимали активное участие в деле лечения раненых в эвакуогоспиталях ЮжУрВО. Благодаря участию профессоров и преподавателей в работе госпиталей, раненые были обеспечены квалифицированной медицинской помощью, срочными консультациями как в г. Чкалове, так и в госпиталях на периферии, специализированные госпитали и ортделения были обеспечены высококвалифицированными специалистами (нейрохирургия, восстановительная хирургия, клиника уха, горла и носа, глазная клиника и т. д.).

Профессорский состав обеспечил в госпиталях руководство научно-исследовательской работой и провел большую работу по подготовке кадров врачей и сред-

него медперсонала. Значительную помощь госпиталям в деле улучшения методов лечения Медицинский институт оказал своей научно-исследовательской работой, в основном посвященной проблеме военного травматизма.

Директор 1-го Харьковского медицинского института профессор А.М. Гаспарян возглавил и организовал участие профессоров и преподавателей в работе госпиталей и лично работал ведущим специалистом в лечении урологических раненых.

Отмечая значительную оборонную работу 1-го Харьковского медицинского института, проведенную в госпиталях ЮжУрВО, Военный совет — постановляет: Объявить благодарность: директору 1-го ХМІ профессору Гаспарян А.М., профессорам Черникову Е.А., Штейнбергу С.Я., Фольборту Ю.В., Федоровскому А.Н., Фаерман И.М., Синельникову С.Н., Цукерман М.А., Браунштейн Н.Е., Литвак Л.Б., Цитрицкому Е.Р. Наградить грамотами Военного совета: Директора 1-го ХМІ профессора Гаспарян А.М., профессоров Брауде И.Р., Соловьева М.Н., Цейтлина А.З., Минкина С.Л., Струкова А.И., Каневского Г.Л. (подпись)».

Життя тривало, і студентам одночасно з навчанням доводилося брати участь у багатьох громадських справах. Старшокурсники чергували в палатах для тяжкопоранених і хворих. Студенти постійно допомагали розвантажувати санітарні поїзди, розчищали залізничні колії від снігу. Колективом інституту у фонд оборони було зібрано 105 тис. руб. готівкою і на суму 469 тис. руб. було викуплено облігацій. За перше півріччя цього року на фронт було відправлено 1 000 подарунків бійцям, випрано 3 тис. комплектів білизни для фронту.

На 7-му стенді представлено 2 групові фотографії керівництва інституту зі студентами. На першій фотографії сидить 3-я справа молода жінка в сукні з білим комірцем. Це секретар комсомольської організації 1-го ХМІ Броніслава Марківна Смолкіна, з ініціативи та під керівництвом якої комсомольці зробили багато корисного в роки війни. Згодом вона стала доцентом кафедри анатомії і завжди брала активну участь у громадській діяльності інституту. На другій фотографії викладачі сфотографовані з випускниками. У верхньому ряду другим зліва стоїть Віталій Бокаріус — син професора М.С. Бокаріуса. Після закінчення інституту він пішов на фронт. На цьому стенді внизу можна ознайомитися з текстом вітальної телеграми від Верховного головнокомандувача, яку колектив 1-го ХМІ отримав у 1943 році: «Прошу передать профессорам, преподавателям, студентам и сотрудникам Первого Харьковского медицинского института, собравшим 100 000 р. на строительство танковой колонны «Советская Украина», мой братский привет и благодарность Красной Армии».

На цьому ж стенді вгорі праворуч у спеціально відведеному місці представлено фотографії професорів Б.В. Альошина, В.О. Белоусова, М.М. Бокаріуса та Є.О. Попова, нагороджених у 1945 р. орденами Трудового Червоного Прапора «за зразкове виконання завдань уряду щодо лікування бійців і офіцерів Червоної Армії, поранених у боях з фашистами, успішне проведення протиепідемічних заходів,

медичне обслуговування населення та підготовку кадрів». Розповімо про них трохи докладніше.

Володимир Олександрович Белоусов (1895–1971) — член-кореспондент АМН СРСР (1957), заслужений діяч науки УРСР (1956). Вихованець медичного факультету Харківського університету (1917), завідувач кафедри госпітальної педіатрії (1944–1965), він усе своє життя присвятив боротьбі за здоров'я підростаючого покоління. Його роботи з питань харчування здорової дитини, дизентерії, ревматизму, туберкульозу, туберкульозного менингіту мали важливе значення для зниження захворюваності дітей у нашій країні. Прекрасний педагог, він дав путівку в життя тисячам дитячих лікарів. Йому належать чудові слова: «Врачом может быть только неравнодушный человек». Цим постулатом керувався він сам.

Про Миколу Миколайовича Бокаріуса ми вже розповідали, додамо лише декілька штрихів до його характеристики. На цьому ж стенді експонується групова фотографія співробітників кафедри судової медицини 1-го ХМІ. Першим зліва сидить худорлявий чоловік з бородою, вусами, в окулярах — це Микола Миколайович. Цікава побутова деталь, що характеризує його як людину розумну, проникливу, таку, яка добре розуміється на життєвих обставинах. М.М. Бокаріус ніколи не носив бороди, але перестав голитися з часу від'їзду до евакуації. Він сказав близьким, що поголиться тоді, коли Харків буде звільнено від фашистів. Місто звільняли двічі, але в лютому 1943 р. Микола Миколайович вусів не збрив. В окупації він, крім медичного вузу, викладав ще в Чкалівській філії Всесоюзного заочного юридичного інституту. У той же час він був введений до складу державної комісії з розслідування звірств фашистів на окупованій території Харківської та Донецької областей. На стенді експонується лист від 27 листопада 1943 р., яким Наркомздорів'я України вимагає направити М.М. Бокаріуса в розпорядження Наркомату до березня 1944 р. Є дані, що документи, підготовлені М.М. Бокаріусом за підсумками роботи в комісії, були використані на першому громадському суді над фашистськими злочинцями в Харкові (листопад 1943) і громадським обвинувачем від СРСР Р.А. Руденком на Нюрнберзькому процесі.

Борис Володимирович Альошин (1901–1993) — заслужений діяч науки УРСР (1956), лауреат Державної премії УРСР (1973), завідувач кафедри гістології, цитології та ембріології ХМІ (1937–1974). Науково-дослідницька діяльність Б.В. Альошина і його учнів була присвячена рішенням кардинальних проблем сучасної ендокринології. Йому вдалося розкрити деякі закономірності, що визначають діяльність щитоподібної залози, він висунув оригінальну теорію, що пояснює патогенез зобної хвороби.

Євген Олексійович Попов — дійсний член АМН СРСР (1957), випускник медичного факультету Харківського університету (1924), завідував кафедрою психіатрії ХМІ з 1944 по 1951 рік. Він створив фазно-гальмівну теорію галюцинацій, патофізіологічну теорію деліріозних станів та ін. Під час війни він був консультантом

Республіканської обласної лікарні та шпиталів у Ташкенті. Є.О. Попов — автор численних наукових праць, монографій, співавтор підручника з психіатрії. Після війни він представляв нашу країну на з'їздах і конференціях психіатрів у Швейцарії, Чехословаччині, Австрії, Румунії, Данії, читав курс лекцій у Пекіні. У 6-й вітрині експонується молоточок невропатолога, що належав Є.О. Попову.

Завершимо опис музейних експонатів 7-го стенда знайомством з портретним рядом (угорі), який складається з 6 фотографій. Перші дві фотографії — це керівники 1-го Харківського медичного інституту періоду війни А.М. Гаспарян і Н.І. Трутень, люди, які в той період організовували і спрямовували роботу колективу інституту за всіма напрямками.

Ашот Михайлович Гаспарян (1902–1970) закінчив 2-й Московський медичний інститут (1926) і очолив 1-й ХМІ в 1937 р. після арешту Д.С. Ловлі. Уже на початку своєї діяльності він зарекомендував себе розумним, далекоглядним керівником з хорошими організаторськими здібностями. У 1938 р. він організував й очолив кафедру урології, вивів інститут на перше місце серед медичних ВНЗ країни. Коли постало питання про майбутню евакуацію, він зумів так організувати роботу з підготовки до переміщення людей і майна в далекий тил, що вже через невеликий проміжок часу після переїзду інститут зміг продовжити свою роботу на новому місці. До м. Чкалова Ашот Михайлович приїхав останнім. Виконуючи нелегкі обов'язки керівника навчального закладу, він одночасно займався і практичною лікарською діяльністю, організувавши спеціалізоване урологічне відділення в шпиталі. У цей час він видав працю «Новый принцип применения постоянного катетера при восстановлении поврежденной уретры». Є підстави вважати, що саме хороші організаторські здібності Ашота Михайловича відіграли вирішальну роль при призначенні його в 1944 р. директором значно постраждалого в роки війни Одеського медичного інституту.

Нестор Іванович Трутень (1903–1980). Ось етапи його життєвого шляху: батрак, комсомолец, робітфакивець, студент, військовий лікар легендарної Далекосхідної армії під керівництвом В.К. Блюхера. Молодий викладач, хірург, учень професора В.М. Шамова. Кандидат медичних наук, доцент 1-го ХМІ. У травні 1941 р. він був обраний секретарем парткому ХМІ і разом з директором організував і керував роботою евакуації з Харкова і налагодження життя інституту в м. Чкалові. Доцент кафедри факультетської хірургії, він разом з професором О.З. Цейтліним займався дослідженнями з питань, пов'язаних з пораненнями і травмами черепа і периферичної нервової системи, робив показові операції для армійських хірургів. У травні 1944 р. він був призначений в. о. директора ХМІ й виконував їх до грудня 1945 р. У 5-й вітрині на середній полиці експонується медаль «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 г.г.», якою був нагороджений Н.І. Трутень, а на нижній — брошура «Ученые Харькова к годовщине освобождения родного города», видана у 1944 р. У ній розміщена стаття Н.І. Трутня про

наукову роботу Харківського медичного інституту. Ці реліквії передано до музею дочкою Нестора Івановича, який до 1970 р. працював на кафедрі факультетської хірургії ХМІ. Він був найстарішим доцентом інституту, хоч захистив дві докторські дисертації, високо оцінені сучасниками, але не затверджені з невідомих причин ВАКом.

Марк Меерович Левін (1898–1968). Випускник ХМІ (1923). За рекомендацією профспілкового комітету студентом 2-го курсу він був направлений для роботи (на громадських засадах) до інститутської бібліотеки й зробив вагомий внесок в її становлення та розвиток. Очолював її з 1920 по 1931 р., коли повністю перейшов на наукову й клінічну роботу. У роки війни — завідувач кафедри госпітальної хірургії в м. Чкалов. У його музейному персональному фонді зібрано безліч подяк з евакошпиталів, лікувальних установ за «высоко-полезную», «безукоризненно-преданную» консультативну та оперативно-хірургічну роботу, проведену ним у той час. На 7-му стенді експонується наказ по евакошпиталю № 1655 від 18.01.1944 р. з оголошенням подяки М.М. Левіну.

Якович Штейнберг Соломон (1891–1968). Випускник Київського університету (1917). У Харкові з 1937 р., куди був запрошений на посаду директора Українського інституту експериментальної медицини. У роки війни завідував кафедрою госпітальної терапії 1-го ХМІ в м. Чкалов, вів велику консультативну та лікувальну роботу в шпиталях і міських лікувальних установах, брав активну участь у роботі, пов'язаній з дослідженнями септичної ангіни. Для підручника з терапії підготував розділ «Болезни крови и кроветворных органов». Після війни — керівник наукової роботи Л.Т. Малої, яка згадувала його, як ми вже говорили, з великою повагою і вдячністю.

Дві наступні особи — це наші гіркі втрати в Чкалові: педіатр М.М. Фрішман і дерматолог Л.А. Соболев, які померли в евакуації.

Михайло Миколайович Фрішман (1890–1944) — випускник Харківського університету (1915). Спеціальність «педіатр» обрав ще в студентські роки, працювати після закінчення університету почав у Москві, у Харків повернувся в 1930 р., де завідував кафедрою дитячих хвороб. Близкучий клініцист. Під його керівництвом підготовлено збірники про найбільш небезпечні для дітей хвороби «Дизентерія у дітей» (1935), «Ревматизм у дітей» (1937) і «Туберкулез у дітей» (1940), перші дві експонуються в пристінному столику біля 3-го стенда. Учасник усіх довоєнних з'їздів дитячих лікарів, він був консультантом дитячих лікувальних установ Полтави, Запоріжжя, Луганська. Прекрасний педагог, він розробив цікаву схему оцінки студента, у якій урахувалися загальна підготовка студента, його грамотність, зацікавленість предметом, здатності і працьовитість. Для обговорення ця схема була запропонована колективу 1-го ХМІ і надрукована в газеті «За радянського лікаря» в 1939 р. Помер Михайло Миколайович у м. Чкалов після тяжкої хвороби у 1944 р.

Леонід Андріанович Соболев (1873–1943). Випускник Військово-медичної академії (1896). У Харкові з 1925 р. завідував кафедрою шкірних та венеричних хвороб, при ньому була відкрита самостійна клініка. Відомий дерматолог, існує «метод Соболева» — безрентгеновський спосіб лікування поверхневого мікозу волоссяної частини голови. Брав активну участь у громадському житті міста та республіки. З 1927 р. протягом багатьох років — незмінний член Наукової ради НКОЗ УРСР. Помер у м. Чкалові у 1943 р. під час прийому хворих.

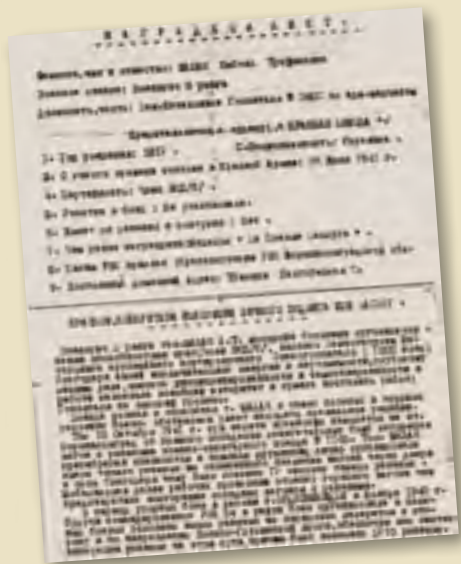
Багато медиків, чії імена пов'язані з обома Харківськими медичними інститутами, надавали людям медичну і моральну допомогу на окупованій території, у партизанських загонах, у концентраційних таборах. Матеріали про це представлено в 13-й вітрині.

На самій вітрині в підставці експонуються фотознімки зруйнованого бомбардуваннями Харкова, а саме — тракторного заводу і Московського проспекту, а також страчених мирних мешканців. Вони ніби занурюють нас у страшну дійсність окупованого міста. Фашисти зайняли Харків 23 жовтня 1941 р. і відразу ж встановили німецький окупаційний режим, що практично перетворив людей на безправних і безсловесних істот, прирік їх на голодне, холодне і гнане існування. За порушення будь-якого з наказів німецького командування йшов розстріл. На всіх перехрестях висіли друковані німецькою та українською мовами накази коменданта міста і командувача німецькими військами, що вимагали терміново скласти зброю, військово-маїно, автомашини. Комуністи і комсомольці згідно з цими наказами повинні були зареєструватися в комендатурі. За невиконання — розстріл.

У перші дні окупації фашисти повісили 116 осіб. Їх тіла висіли на балконах готелю «Харків», на стовпах і деревах. У грудні 1941 р. в район тракторного заводу було зігнано, а потім знищено близько 20 тис. євреїв — мешканців міста, серед яких було чимало лікарів. Тут загинули професор Л.С. Бер, асистент госпітальної клініки внутрішніх хвороб О.Є. Борц, зав. відділення Інституту Охматдит Х.А. Мінц, лікар В.А. Камінська з донькою та багато інших.

Лікарі, які залишилися в місті, допомагали тим, хто потребував медичної допомоги, деякі з медиків були пов'язані з підпіллям. Наприкінці 1941 р. за надання медичної допомоги мирним мешканцям і пораненим бійцям були арештовані й загинули в катівнях гестапо професори-хірурги Михайло Миколайович Шевандін і Володимир Петрович Недохлебов. Їхні фотографії розміщені вгорі на задній стінці 13-й вітрини.

В окупованому Харкові проф. Олександр Іванович Мещанінов зі співробітниками 9-ї Холодногірської лікарні, ризикуючи життям, рятував поранених військовополонених, які перебували в концентраційному таборі на Холодній горі. Йому допомагали лікар Валентина Федорівна Нікітінська й асистент госпітальної терапевтичної клініки 1-го ХМІ Іван Миколайович Рахманінов, який загинув під час окупації прямо в лікарні від руки гітлерівського офіцера. Залишився живий і після

Вітрина №13

Копія нагородного листа Л.Т. Малої (10.10.1941).
Лікар-фтизіатр К.О. Іліді з врятованими нею
людьми (1956). Партизанський квиток професора
В.І. Шаповала (1941). Книга Н.К. Маєвської
«Медична служба в партизанських загонах» (1985)

війни став викладачем ХМІ, деканом лікувального факультету студент-медик Ігор Дмитрович Кузнецов, який виконував при О.І. Мещанінові обов'язки фельдшера. Про цих людей розповідають експонати 13-ї вітрини музею: дві групові фотографії — на задній стінці вітрини група професора О.І. Мещанінова, на передньому плані середньої полицки зліва — група врятованих ним людей, які після війни приїжджали до Харкова побачитися зі своїми рятівниками. Тут же представлено фотографії В.Ф. Нікітінської, І.М. Рахманінова, Ю.Ф. Винниченко та її партизанський квиток. Про героїчну діяльність групи О.І. Мещанінова розповідає книга Я. Донського і А. Шаповала «Бойцы в белых халатах», вона написана на основі документальних даних.

Ельза Яківна Сербінова, головний лікар в с. Колонтаївка Краснокутського району, чия фотографія розміщена на задній стінці цієї вітрини, очолила підпільну групу в районі. Естонка за походженням, вона знала німецьку мову й оголосила себе німкеню. Під підлогою її лікарні було обладнано спеціальне приміщення, де лікували партизанів і поранених бійців. Про мужність Е.Я. Сербінової свідчить такий випадок. Невдовзі після окупації села за околицею почалися масові розстріли. Бувало, що серед трупів залишалися поранені, а ями не закопували. У передно-ворічну морозну ніч Е.Я. Сербінова на підводі їде до місця розстрілу. За допомогою медсестри серед розстріляних вона знаходить пораненого, витягує його з ями і на підводі під гілками ялини везе до лікарні. Пост німців, що зустрів їх на в'їзді в село, сміючись, запрошує на новорічну ялинку. Багато людей врятувала Е.Я. Сербінова. Один з них вже з діючої армії писав лікарю «С Вашим образом в сердце, за Ваши и наши муки и страдания я жестоко мщу теперь врагу».

У підпільній групі ув'язнених у таборі смерті Маутхаузен вів роботу лікар-випускник 1-го ХМІ Олександр Мойсейович Юсилевич, який потрапив у полон пораненим (фотографія на задній стінці вітрини). Ця мужня людина не тільки вижила сама, але і допомогла вижити іншим, урятувавши від неминучої загибелі багатьох патріотів-інтернаціоналістів, які були з ним у таборі. З Польщі на ім'я О.М. Юсилевича після війни прийшов лист, у якому так характеризується роль радянських в'язнів у Маутхаузені: «Ви були для нас прикладом любові до Батьківщини і шляхетного інтернаціоналізму, ви були для нас джерелом невичерпної віри у перемогу над гітлеризмом, у перемогу загальнолюдських ідеалів». Після війни О.М. Юсилевич працював у 4-му харківському тубдиспансері. Він написав книгу «Победили смерть», яку подарував музею історії ХМІ. Вона експонується на середній полицці.

Партизаном на початку війни був і Володимир Іванович Шаповал, згодом доктор медичних наук, професор, хірург-уролог. Його портрет виставлено на цьому ж стенді. Права частина цієї експозиції присвячена випускниці 2-го ХМІ 1939 р. Надії Казимирівні Маєвській, яка під час війни залишилася в партизанах і воювала в з'єднанні С.А. Ковпака. За півтора роки перебування в загоні вона з бійцями пройшла близько 3 тис. км. Завдяки їй з 500 бійців і командирів, поранених за цей час,

76 повернулися до лав і продовжували боротися з ворогом. Траплялося їй ходити в розвідку, зі зброєю в руках захищати обоз з пораненими, робити хірургічні операції під відкритим небом на селянському возі, таємно надавати медичну допомогу пораненим бійцям, які залишалися для одужання в окупованих ворогом селах. Після війни Н.К. Маєвська працювала в Київському медичному інституті, написала книгу про медичну службу в складі партизанських загонів України, один з примірників якої подарувала музею історії рідного інституту (фотографії, портрет, партизанський квиток і книга представлені на середній полицці і бічній правій стінці вітрини). Н.К. Маєвська була нагороджена орденами і медалями як під час війни, так і пізніше, коли вела активну ветеранську роботу. На нижній полицці цієї вітрини представлено її нагороди, серед яких і медаль словацьких партизан і гарібальдійська зірка (Італія).

На передньому плані середньої полицки ближче до центру лежить групова фотографія, на якій у центрі сидить літня жінка лікар-фтизіатр Ксенія Олександрівна Іліаді. Вона випускниця ХМІ 1928 р. Залишившись з хворими батьками в окупованому Харкові, вона рятувала молодих людей від вивезення до Німеччини, видаючи їм фіктивні довідки про наявність у них відкритої форми туберкульозу. З нею сфотографовано врятованих нею людей. Окремо представлено портрет молодої людини — К. Терзяна, який пішов на фронт після визволення Харкова, у подальшому став інженером на одному з промислових підприємств міста.

На нижній полицці цієї вітрини експонуються вже згадана нами грамота професора З.Д. Горкіна, дисертаційна робота і портфель доцента П.К. Грицяя, газета «Правда» від 10 травня 1945 р., подарована нам доцентом С.І. Скибою — учасником бойових дій на фронтах 2-ї світової війни, і екстрений випуск газети «Чкаловская коммуна» від 17.02.1943 р. з повідомленням від Радінформбюро: «Наши войска взяли Харьков».

З моменту заснування музею історії ХНМУ, в 1968 р., ветерани війни завжди брали активну участь у його роботі. Вони зустрічалися зі студентами, розповідали їм про тяжкі випробування, що випали на їх долю, ділилися своїми думками про велику, безцінну роль лікаря в житті суспільства. Без сумніву, це позитивно впливало на студентів, які у 80-і роки минулого століття вели пошукову роботу, здійснювали легкоатлетичні пробіги місцями бойових дій за маршрутами: Харків — Керч, Харків — Волгоград, Харків — Путивль — Ворожба — Білопілля, звідки привозили капсули з землею з братських могил. Зараз ці капсули стали музейними експонатами і також представлені в 13-й вітрині разом з факелом, подарованим учасникам пробігу молоддю Суровікінського району Волгоградської області в 1984 р. (на нижній полицці праворуч, в глибині вітрини). Зліва під газетою «Правда» експонується медаль Українського товариства охорони пам'яток історії та культури «За активну участь в охороні пам'ятників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», якою наш інститут був нагороджений у 1968 р.

За період війни тільки 1-й Харківський медичний інститут дав країні 1 441 лікаря, майже всі вони пішли на фронт. А наприкінці 1943 р. урядом було прийнято рішення про злиття 2 Харківських медичних інститутів в один і реєвакую їх до Харкова. На першому плані верхньої полицки 6-ї вітрини праворуч у підставці представлено копію наказу Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР та Народного комісаріату охорони здоров'я СРСР від 28/31 грудня 1943 року про об'єднання 1-го і 2-го ХМІ в «один Інститут с дальнейшим наименованием Харьковский медицинский институт Наркомздрава УССР» та відновлення навчальних занять в інституті у складі лікувального та санітарно-гігієнічного факультетів, а також про закріплення за інститутом будівель і приміщень та затвердження завідувачів кафедр.

Усі з нетерпінням чекали зустрічі з рідним містом. Професор Ю.О. Габель ще в 1942 р. звертаючись до Харкова, писав:

Проклятый враг сейчас глумится над тобой.

Теряю я от мысли этой свой покой...

Мой город, дорогой, прекрасный,

Люблю тебя! Как остро, страстно

Теперь свою лелею я мечту –

Я, как влюбленный, встречи нашей жду.

Цей вірш і портрет професора Ю.О. Габеля можна бачити на правому бічному склі 5-ї вітрини.

Відродження (1945–1960)

Поверталися в рідне місто влітку 1944 р. Усе, що можна було забрати з м. Чкалов, було привезено до Харкова, майно ж 2-го ХМІ залишилося в Киргизії: воно стало частиною Киргизького медичного інституту. Діяльність 1-го ХМІ в м. Чкалов була настільки затребувана і значна, що вже в серпні 1944 р. Радою Народних Комісарів СРСР було прийнято рішення про організацію в місті Чкалівського медичного інституту (нині Оренбурзька державна медична академія).

Харків зустрів тих, хто повернувся, темними вулицями, зруйнованими навчальними корпусами і гуртожитками, знищеним обладнанням лабораторій. Будинки, у яких розміщувалися теоретичні кафедри, майже всі були зруйновані, гуртожитки збереглися, але стояли без скла і навіть рам. Морфокорпус (фотознімок будівлі розміщено у верхній лівій частині 8-го стенда), будівельні роботи якого до початку війни були виконані на 35 %, теж постраждав, але навіть і в такому вигляді він був зайнятий: на 1-му поверсі лівого крила розташовувалися 115-а військова будівельна ділянка і табір військовополонених, виселити яких змогли лише в 1946 р. Були зруйновані віварій, експериментальні майстерні, багато лабораторій. А перед колективом інституту стояли важливі завдання, про що можна дізнатися зі звіту про роботу інституту за 1945–1946 навчальний рік. З одного боку, ідеться в ньому,

треба «ликвидировать последствия оккупационного периода, восстановить клинические базы, хозяйство института, полностью укомплектовать штат, с другой — учитывая наступление мирного периода, коренным образом изменить временный порядок военного времени, перевести на рельсы мирной жизни всю работу института, отбросить все «скидки» на условия военного времени и начать планомерную организованную работу как в обязательной подготовке врачебных кадров, так и в научно-исследовательской работе».

Студенти й викладачі брали активну участь у загальному відновленні зруйнованого, у розчищенні міських руїн й одночасно продовжували двозмінні заняття. Про це розповідають експонати 8-го стенда і 6-ї вітрини. Керував роботою колективу інституту в період з 1945 по 1949 р. Роман Іванович Шарлай (1898–1960) — перший у портретному ряду 8-го стенда. Виходець з багатодітної селянської родини, він зміг закінчити фельдшерську школу і в 1918–1922 рр. служив у Червоній Армії гарнізонним лікарем. У 1927 р. закінчив ХМІ, спочатку був рентгенологом, потім терапевтом, з 1940 р. був покликаний на військову службу й майже всю війну пройшов армійським терапевтом 28-ї Армії. Звільнений з посади директора інституту за станом здоров'я, Р.І. Шарлай надалі очолював терапевтичні кафедри спочатку пропедевтичну, потім госпітальної клініки. Він захистив докторську дисертацію на тему: «Нейрогуморальные факторы патогенеза язвенной болезни», є автором однієї з перших монографій, присвячених передраковим захворюванням і їх профілактиці: «Рак внутренних органов и борьба с ним». Відомий терапевт, Роман Іванович загинув у 1960 р. в автомобільній катастрофі, прямуючи на консультацію до хворого в Білгородську область.

На 8-му стенді вгорі ліворуч експонуються фотографії головного, морфологічного корпусу ХМІ різного часу: передвоєнного і 1957 р. Саме в цьому році було підписано акт про прийом в експлуатацію будівлі в цілому, адже до цього воно набувало чинності частинами. У розділі «Хроніка» журналу «Врачебное дело» за лютий 1951 р. повідомляється, наприклад, про те, що поряд з іншими об'єктами «сдано в експлуатацію крыло учебного корпуса Харьковского медицинского института объемом в 16 тысяч кубометров». Під цими фотографіями знімок, який підтверджує тезу про те, що відновлення і будівництво навчальних корпусів мало характер всенародного будівництва. На першому плані зображено молодого чоловіка, який штовхає тачку з будівельним сміттям чи будівельним матеріалом. Це студент-фронтвик І.Ф. Бодня, який згодом став відомим рентгенологом, доцентом, улюбленим викладачем багатьох випускників інституту. Під цим знімком фотографії двох корпусів ХМІ — навчального по вул. Трінклера, 12 і гуртожитка по вул. Весніна, 14, у відновленні яких активну участь брав увесь колектив інституту. Поруч з цими фотографіями груповий знімок бюро комсомольської організації Харківського медичного інституту 1946 р., видно, що окремі з його членів — учасники війни, яка щойно завершилася.

Стенд №8

Студент-фронтовик І. Бодня (на передньому плані, у подальшому доцент, завідувач кафедри) на будівництві інституту (1949). Портрет професора В.М. Жаботинського, одного з авторів підручника «Комунальна гігієна». Проспект «Народного університету здоров'я», що працював у ХМІ (1961). Делегати V Українського з'їзду фізіологів, біохіміків і фармакологів у Харкові (1956)

Справа вгорі, під портретним рядом, розміщено три фотографії першотравневих демонстрацій. На третій (1946) на першому плані — директор інституту Р.І. Шарлай і його заступник з навчальної роботи — професор В.О. Белоусов. На середній (1954) — серед демонстрантів професори: заступник директора М.М. Бокаріус, декан лікувального факультету І.І. Грищенко і доцент Л.Т. Малая. Це знакові фотографії, за ними відчувається присутність великої кількості людей — студентів і викладачів, які представляють єдиний великий і значний колектив — Харківський державний медичний інститут.

У 1949 р. директором ХМІ був призначений Іларіон Пилипович Кононенко (1900–1972) — випускник Харківського інституту психоневрологічних кадрів (1935), що згодом став факультетом 2-го ХМІ. Іларіон Пилипович пройшов велику школу керівника-організатора, працюючи в практичній охороні здоров'я, директором медичних інститутів у Вінниці (1938–1941), Іваново (1942–1944), Наркомом охорони здоров'я УРСР (1944–1947), директором клініки Львівського медичного інституту (1947–1949). У Харкові він досяг значних успіхів у справі підготовки педагогічних кадрів. За період його діяльності (10 років) у ХМІ було захищено 167 дисертаційних робіт, у тому числі й докторські. За його ініціативою в інституті була створена кафедра дитячої неврології та на базі обласної лікарні відкрито клініку. Спільними зусиллями співробітників клініки був розроблений новий препарат «меллосин», затверджений Міністерством охорони здоров'я як ефективний засіб для лікування багатьох нервових захворювань. 1958 р. І.П. Кононенко доповідав про цю роботу на V Міжнародному конгресі з бджільництва в Римі.

У 1949 р. у зв'язку з переходом на 6-річний термін навчання ХМІ отримав новий навчальний план. Згідно з цим планом протягом 5 років в інституті вивчалися всі предмети, а на 6-му курсі студенти лікувального та педіатричного факультетів проходили однорічну субординатуру, студенти санітарно-гігієнічного факультету в XII семестрі — піврічну спеціалізацію за однією з гігієнічних дисциплін.

З 1954–1955 навчального року інститут переходить на викладання за новим навчальним планом, скасовано субординатуру. У наступні роки передбачалося використовувати 5-й і 6-й курси для поглибленого вивчення основних клінічних дисциплін і набуття необхідного мінімуму практичних навичок. Єдина виробнича практика була при переході студентів з 4-го на 5-й курс. Протягом 8 тижнів студенти працювали вже як субординатори відділень терапії, хірургії та акушерства на периферичних базах інституту в Харківській, Полтавській та Сумській областях. Студенти педіатричного факультету частково працювали в дитячих відділеннях, а студенти санітарно-гігієнічного факультету під час літньої практики знайомилися з роботою санітарно-епідеміологічних служб. Професорсько-викладацький колектив інституту вважав за необхідне ввести ще і виробничу фельдшерську практику для студентів 3-го курсу. Це стало одним з положень доповіді І.П. Кононенка

на Всесоюзній нараді директорів медичних інститутів у січні 1958 р. З цього часу тритижнева виробнича практика після 3-го курсу почала проводитися у всіх медичних інститутах.

У цей період в ХМІ працювали видатні викладачі. На нижній полиці вітрини представлено фотографію члена-кореспондента АН УРСР професора Д.О. Альперна на іспиті, тут же експонується підручник Данила Овсійовича «Патологическая физиология», що витримав шість видань на батьківщині і виданий 8 мовами світу. Ми представляємо його російською (1943), болгарською (1954), румунською (1956), китайською (1958), німецькою (1959) та англійською (1967) мовами.

Там же представлено останній з прижиттєвих портретів хірурга професора О.З. Цейтліна, про якого говорилося раніше. Ми вважали за потрібне розмістити ювілейну медаль, виготовлену до 100-річчя від дня народження відомого вітчизняного хірурга М.О. Богораза (1874–1974) — учителя Олександра Захаровича, вручену йому на конференції в Ростові-на-Дону «в знак признания заслуг в развитии восстановительной хирургии».

У пристендовому столику експонується портрет В.М. Жаботинського — завідувача кафедри комунальної гігієни ХМІ з 1943 по 1973 р. Василь Михайлович Жаботинський (1895–1983), випускник ХМІ (1921), після закінчення вузу працював санітарним лікарем у Харківському окрузі. У 1930 р. він був запрошений у Наркомат охорони здоров'я УРСР на посаду старшого житлово-комунального санітарного інспектора, де доля звела його з О.М. Марзєєвим, про якого ми вже говорили. Під їхнім керівництвом на той час формувався державний характер профілактичної медицини, розроблялося санітарне законодавство. Коли у 1931 р. було організовано Український інститут комунальної гігієни, В.М. Жаботинський завідував у ньому одним із відділів. Після війни він був призначений уповноваженим республіканської надзвичайної протиепідемічної комісії з Донбасу. Його наукові дослідження в основному були пов'язані з санітарною охороною водоймищ і гігієною водопостачання. Особливого значення він надавав гігієнічному нормуванню шкідливих речовин у воді водоймищ. Під його керівництвом розроблено понад 60 нормативів. На знак визнання його заслуг у галузі гігієни містобудування Союз архітекторів СРСР обрав його своїм членом. В.М. Жаботинський — один з авторів підручника «Коммунальная гигиена» (за редакцією О.М. Марзєєва). У 6-й вітрині (нижня полиця) цей підручник представлено у перекладі китайською мовою (1951). У пристендовому столику експонуються фотографія Василя Михайловича зі студентами на одному з об'єктів водопостачання, його особисті речі: трубка, портсигар і печатка лікаря.

Цікаво буде згадати про те, що в цей період у ХМІ працювало 5 гігієнічних кафедр. Крім згаданої кафедри комунальної гігієни, були ще кафедри загальної гігієни, гігієни праці, гігієни харчування, гігієни дітей та підлітків. Наукові дослідження, що проводилися на цих кафедрах, були основою для розроблення профілактичних

і оздоровчих заходів з охорони життя людини, а також зовнішнього та виробничого середовища.

Повернемося до експонатів 8-го стенда, ліва нижня сторона якого присвячена навчальній діяльності. На першій фотографії анатомічний театр кафедри нормальної анатомії (1945), присутні одягнені у верхній одяг через холод. Наступна фотографія представляє професора В.С. Деркача, завідувача кафедри мікробіології, зі студентами (1946). Далі професор М.О. Браунштейн читає лекцію на кафедрі очних хвороб (1946). Ми розповідали вже про ту велику лікувальну діяльність, яку проводив Микола Овсійович у роки евакуації в Чкалівських шпиталях. У пристендовому столику лежить його книга «Патогенез и хирургическое лечение отслойки сетчатой оболочки». Це дисертація М.О. Браунштейна на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук, захищена ним у 1939 р. і видана окремим томом у 1941 р.

Нижче на стенді експонується прощальна фотографія члена-кореспондента АН УРСР професора Г.В. Фольборта з колективом керованої ним кафедри нормальної фізіології ХМІ у зв'язку з його від'їздом до Києва. У 1946 р. він був обраний за конкурсом завідувачем однойменної кафедри в Київському медичному інституті й призначений керівником нового відділення фізіології в Інституті біохімії АН УРСР. Поруч з ним на фотографії праворуч член-кореспондент АН УРСР професор Є.К. Приходькова, яка прийняла від нього кафедру. На цьому ж стенді майже по центру представлена її фотографія у фізіологічній лабораторії за науковим експериментом (1957). Єлизавета Костянтинівна Приходькова (1895–1975), випускниця Жіночого медичного інституту ХМТ, учениця академіка В.Я. Данилевського, доктор біологічних наук, наукова діяльність якої була присвячена вивченню фізіології секреторного процесу регуляції кров'яного тиску. Нею були отримані нові форми експериментальних гіпертоній, а роботи з фізіології залоз внутрішньої секреції дали можливість впровадити в терапевтичну практику низку нових органопрепаратів. З 1949 по 1956 рік Є.К. Приходькова була заступником директора ХМІ з наукової роботи. У 1951 р. вона стала членом-кореспондентом АН УРСР, а в 1956 р. отримала почесне звання заслуженого діяча науки УРСР.

У перші повоєнні роки питанням боротьби з гіпертонією приділялася велика увага. На Всесоюзній конференції, присвяченій цій проблемі (1948), були присутні і виступали з доповідями професори ХМІ А.М. Утевський, Є.К. Приходькова, Г.Л. Дерман, В.М. Коган-Ясний. За рішенням Міністерства охорони здоров'я СРСР Харківський медичний інститут був визнаний одним із трьох наукових центрів у країні з вивчення гіпертонії. На цьому стенді експонується фотографія члена-кореспондента АН УРСР А.М. Утевського в лабораторії з колективом кафедри біохімії ХМІ (1947).

Про велику наукову роботу, проведеною в той період у ХМІ, свідчить ціла низка експонатів, представлених у 6-й вітрині, на 8-му стенді і в пристендовому столи-

ку, де експонується I том праць Харківського медичного інституту (1946). У цьому збірнику представлено роботи, виконані в роки Вітчизняної війни і в перший повоєнний період. Вони стосуються питань наслідків травм воєнного часу і відновного лікування, виразкової хвороби воєнного та повоєнного періоду, серцево-судинних захворювань та ін. На нижній полиці 6-ї вітрини демонструється наукова праця «Новые препараты для тканевой терапии» (1952), що є результатом спільного з Українським інститутом експериментальної ендокринології експериментального й клінічного вивчення нового препарату для тканинної терапії. Працю видано за редакцією професора М.С. Харченка (фото в портретному ряду 8-го стенда), вона є продовженням його роботи, розпочатої в евакуації в Киргизії.

Майже в центрі стенда праворуч поміщена групова фотографія, на якій представлено учасників гематологічного конгресу в Бостоні (США, 1956), серед них сидить зліва викладач кафедри хірургії ХМІ, директор Харківського інституту переливання крові та невідкладної хірургії Юрій Максимович Орленко (1901–1971). Випускник ХМІ (1927), ветеран війни, під час якої був старшим хірургом бази фронтових шпиталів; з 1960 р. завідувач кафедри загальної, а з 1965 р. — госпітальної хірургії, розробив нові лікувальні препарати і запропонував апарат дефібринування крові для отримання протикоревої сироватки.

На середній вітринній полиці представлено пам'ятний знак учасника гематологічного конгресу в Бостоні й Наказ по Міністерству охорони здоров'я СРСР від 12 жовтня 1955 р., текст якого пропонуємо до уваги читачів:

«Директором Харьковского НИИ переливания крови и неотложной хирургии ст. научным сотрудником Орленко Ю.М. разработаны новые лекарственные препараты «сухая хлоридная плазма № 1 и № 2». Проведенные клинические испытания показали, что сухая хлоридная плазма является ценным белковым кровозаменителем. Решением Фармакологического комитета Ученого Совета Министерства здравоохранения СССР разрешено применение в медицинской практике сухой хлоридной плазмы.

ПРИКАЗЫВАЮ:

1) Разрешить применение в медицинской практике препаратов сухой хлоридной плазмы № 1 и № 2. 2) Лечение проводить в соответствии с приложенной инструкцией. 3) За оригинальную разработку препаратов хлоридной плазмы объявить благодарность директору Харьковского института переливания крови и неотложной хирургии Орленко Ю.М.» (для сведения сообщаем, что указанный препарат рекомендовался для лечения острой кишечной непроходимости, перитонита, сгущения крови, явлений общей интоксикации организма и др.).

Коли йдеться про наукову роботу в Харківському медичному інституті, не можна не згадати професора Г.Д. Лещенка, одного з корифеїв вітчизняної неврології, який тривалий час очолював однойменну кафедру (1942–1971, фотографія в портретному ряду 8-го стенда). Георгій Данилович Лещенко (1895–1982), випускник

Київського університету (1919), свою діяльність у Харкові розпочав у 1922 р. в Українському психоневрологічному інституті, де пройшов шлях від ординатора до професора. Талановитий учений, він, за свідченням сучасників, не тільки зробив великий внесок у неврологічну науку свого часу, але і визначив її розвиток на майбутнє. У 1948 р. ним було введено поняття соматоневрологічного напрямку в неврології, що має велике значення в сучасній клінічній неврології. Тоді ж він почав розвивати вчення про доінсультні форми судинної патології мозку, що набуло в подальшому широкого розвитку, виказав інтерес до неврології старіння, екологічної неврології. Його роботи щодо еволюційного осмислення клінічної неврології не мали на той час ні вітчизняних, ні закордонних аналогів. Ним створена велика школа вітчизняних неврологів, до якої належать відомі не тільки в Харкові професори Є.Г. Дубенко, який замінив Г.Д. Лещенка на інститутській кафедрі, і П.В. Волошин — директор Інституту неврології, психіатрії та наркології АМН України.

Про участь харківських учених у наукових конференціях, з'їздах, конгресах свідчить ціла низка запрошень та проспектів, представлених на стенді й у вітрині. Тут перш за все згадаємо про наукову конференцію інституту (нижня полицка вітрини), яка проходила протягом 2 днів — 29 вересня та 1 жовтня 1951 р. Пленарне засідання конференції відбувалося в анатомічному корпусі ХМІ, зі вступним словом виступила заступник директора з наукової частини професор Є.К. Приходькова. Секційні засідання проходили в клініках: терапії, хірургії, нервових хвороб (вул. Трінклера, 3), оториноларингологічній (вул. Сумська, 90) і в санітарно-гігієнічному корпусі (вул. Трінклера, 12).

Там же експонуються Програма III Всесоюзного з'їзду патологоанатомів, що проходив у Харкові в 1959 р., тези доповідей, які прозвучали на цій конференції, а також «Збірник матеріалів III Міжнародного семінару студентів-медиків», що відбувся у Ленінграді в липні 1956 р., учасником якого був студент М.І. Коваль, згодом кандидат медичних наук, керівник кафедри фізвиховання й лікувальної медицини. Посвідчення учасника цього семінару на його ім'я Микола Іванович подарував музею в 1999 р.

На середній полицці вітрини лежить проспект I Української конференції морфологів (анатомів, гістологів і ембріологів), присвяченої пам'яті академіка В.П. Воробйова, що проходила в Харкові 24–30 липня 1948 р., активну участь у ній брали співробітники ХМІ. Головою оргкомітету конференції був П.Л. Шупик, його заступником — завідувач кафедри анатомії ХМІ професор Р.Д. Синельников. Відкривав конференцію міністр охорони здоров'я УРСР Л.І. Ведмідь. До конференції була підготовлена виставка «Морфологія на Україні за 30 лет Советской власти». На цій дуже представницькій конференції були присутні вчені з Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Тбілісі, Одеси, Дніпропетровська, Казані, Краснодару, Куйбишева, Сталіно, Чернівців, Іваново, Сімферополя, Сталінграда і Ростова-на-Дону. На сек-

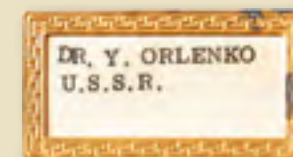
ції гістологів обговорювався, зокрема, проект програми з гістології для 6-річного плану викладання в медичних вузах.

На верхній полицці 6-ї вітрини демонструється прилад для вивчення судово-медичних об'єктів з точністю до 0,01 мм, сконструйований професором М.М. Бокаріусом. Там же експонується колориметр Дюбоска.

На стенді експонуються запрошення на Наукову конференцію пам'яті академіка В.П. Воробйова (1951), на VIII Пленум правління наукового товариства хірургів УРСР, групові фотографії учасників V Українського з'їзду фізіологів, біохіміків і фармакологів (Харків, 1956 р.). Серед присутніх професори ХМІ (зліва направо) М.С. Харченко (6-й), Г.В. Фольборт (11-й), О.В. Палладін (12-й), А.М. Утевський (13-й), Б.В. Альошин (20-й), Д.О. Альперн (23-й)

На бічній стінці 6-ї вітрини експонується цікава велика групові фотографія, подарована музею Л.Т. Малою в 2000 р. Любов Трохимівна не пам'ятала всіх зображених на фотографії, як не змогла вона сказати, у якому році і з якого приводу була зроблена фотографія. Робота з ідентифікації осіб, представлених на фотографії, дала результати, які, на наш погляд, будуть цікавими для відвідувачів музею, тому розповімо про них докладніше. На знімку зображено 15 жінок-професорів різних вузів Харкова. Усі вони тією чи іншою мірою причетні до медицини, четверо — викладачі Харківського медичного інституту. Це відомі в місті і за його межами люди, кожна з жінок залишила свій слід у науці й викладанні. За часом фотографія належить до 50–60-х років минулого століття. Назвемо цих чудових жінок за іменами. Зліва направо на фотографії сидять: Дора Самійлівна Шапіро — біолог, ХДУ ім. О.М. Горького; Броніслава Львівна Паландт — мікробіолог, Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечнікова; Віра Федорівна Матвеева — акушер-гінеколог, ХМІ; Єлизавета Костянтинівна Приходькова — фізіолог, ХМІ; Олена Сергіївна Савронь — біохімік, зооветеринарний інститут; Надія Георгіївна Толстова-Париська — патологоанатом зооветеринарний інститут; стоять: Ольга Максимівна Фуголь — фізіолог, ХМІ, згодом — Полтавський стоматологічний інститут; Євгенія Хомівна Іваненко — біохімік, фармацевтичний інститут; Галина Василівна Золотарьова — топанатом, стоматологічний інститут; Любов Трохимівна Малая — терапевт, ХМІ; Ніна Павлівна Татаренко — психіатр, ХМІ; Разія Садиківна Мірзахатова — акушер-гінеколог, Інститут ОХМАДИТ; Евеліна Давидівна Бломберг — гістолог, стоматологічний інститут; Софія Львівна Утевська — мікробіолог, стоматологічний інститут; Галина Семенівна Крок — гістолог, зооветеринарний інститут. Ця фотографія — ілюстрація до твердження про те, яке значне місце в науці посідали й посідають жінки в нашій країні.

Про терапевта Л.Т. Малую і фізіолога Є.П. Приходькову, представниць ХМІ на фотографії, ми вже говорили, про акушера-гінеколога В.Ф. Матвееву скажемо трохи пізніше. Зупинимось на короткій характеристиці професора-психіатра Ніни Павлівни Татаренко (1900–1986), випускниці ХМІ (1924), учениці відомого

Вітрина №6

Вітальна адреса Харківського університету імені О.М. Горького з приводу 150-річчя ХМІ (1955).
Диплом Народного університету здоров'я (1966).
Програма III Всесоюзного з'їзду патологоанатомів (Харків, 1959). Пам'ятний знак учасника гематологічного конгресу в Бостоні (1956), що належав професору Ю.М. Орленку.
Почесна фотографія молодого викладача-фронтовика С.І. Скиби біля прапора Дзержинської районної комсомольської організації (1958)

психіатра В.П. Протопопова. Усе своє довге життя Н.П. Татаренко присвятила науковим дослідженням в царині складної й особливої науки — науки про душу людини, вихованню молодих лікарів, лікуванню психічно хворих людей. Вона була відомим і шанованим фахівцем не тільки в Харкові, але й серед медичної спільноти Союзу, 19 років очолювала кафедру психіатрії ХМІ, під її керівництвом було підготовлено й захищено 33 кандидатські і 6 докторських дисертацій. У 1951 р. її обрали депутатом Верховної Ради УРСР, з 1954 р. вона перебувала в тривалому відраядженні в Угорській Народній Республіці в якості радника з питань фізіології вищої нервової діяльності в галузі психіатрії. Їй було присвоєно високе звання заслуженого діяча науки УРСР (1962).

Харківський медичний інститут завжди надавав велику допомогу практичній охороні здоров'я. У нижньому ряду 8-ї вітрини експонуються дві фотографії, що підтверджують це. Перш за все, це фотографія професора І.І. Грищенка — «патріарха» українських акушерів-гінекологів, як його називали сучасники, на консультації в акушерському відділенні Богодухівської районної лікарні. Про І.І. Грищенка ми згадували в розділі, присвяченому війні. Зупинимося на його характеристиці трохи докладніше. Іван Іванович Грищенко (1897–1983), заслужений діяч науки УРСР (1956), представник першого радянського випуску Харківського медичного інституту (1922), завідувач кафедри акушерства та гінекології (1946–1972), декан лікувального факультету (1944–1955), проректор з наукової роботи (1957–1958). Його фотопортрет представлено у верхньому ряду цього стенда. І.І. Грищенко зробив великий внесок у розвиток вітчизняної акушерсько-гінекологічної науки. Він очолив такий важливий напрямок в акушерстві, як виправлення неправильного положення і передлежання плода. За його ініціативою і під його керівництвом велася велика робота з вивчення антропозоонозних і вірусних інфекцій в акушерстві, ним у клініці була організована перша в Україні лабораторія з діагностики та лікування цих інфекцій. Багато уваги він приділяв питанням відновної хірургії в гінекології. Тема докторської дисертації І.І. Грищенка, захищеної в 1940 р., «Образование искусственного влагалища по методу дермато-эпидермальной аутоотсплантации». До теперішнього часу його оригінальний винахід успішно застосовується в хірургічній практиці гінекологів. Іван Іванович багато разів представляв радянську науку за кордоном і на вітчизняних форумах. На V Всесвітньому конгресі акушерів-гінекологів в Австралії в 1967 р. він був обраний до складу Міжнародного комітету з материнської смертності. У пристендовому столику представлено запрошення І.І. Грищенка на II Всесвітній конгрес Міжнародної федерації гінекології та акушерства в Канаді 22 червня 1958 р.

Поруч із фотографією І.І. Грищенка розміщено знімок професора В.Ф. Матвеевої на прийомі в обласній клінічній лікарні (1960). На цьому ж стенді вище справа експонується цікава фотографія, на якій зображена перша повоєнна державна екзаменаційна комісія. На ній В.Ф. Матвеева в оточенні колег (зліва направо):

С.Л. Мінкін, М.М. Соловйов, І.Р. Брауде і Ю.М. Орленко (1945). У пристендовому столику демонструється її фонендоскоп. Віра Федорівна Матвеева (1904–1979) народилася в сім'ї відомого лікаря в Києві, мріяла стати балериною, але під впливом батька закінчила Київський медичний факультет (1924) і назавжди пов'язала свою долю з акушерством і гінекологією. У ХМІ вона працювала з 1935 р., звідси пішла на фронт, у 1953 р. очолила другу в ХМІ кафедру акушерства і гінекології, деякий час була деканом педіатричного факультету, проректором з навчальної роботи. Нею зроблено великий внесок в розроблення таких актуальних проблем, як профілактика асфіксії плода та перинатальної смертності, післяпологового сепсису. Під її керівництвом на кафедрі було створено апарат для виходжування дітей, які народилися у стані асфіксії.

На середній полиці вітрини експонується запрошення на конференцію новаторів охорони здоров'я 29–30 вересня 1953 р., яким «дирекция, партийная и профсоюзная организация Харьковского государственного медицинского института и Харьковский областной отдел здравоохранения приглашают принять участие в работе конференции новаторов здравоохранения». Конференція проходила в приміщенні анатомічного корпусу інституту (Сумська, 39).

Говорячи про допомогу практичній охороні здоров'я, не можна не зупинитися на великій просвітницькій діяльності, що вів колектив інституту щодо пропаганди здорового способу життя. Уже в грудні 1948 р. Харківський державний медичний інститут став «действительным членом-коллективом Всесоюзного общества по распространению политических и научных знаний». Про це свідчить членський квиток № 0422, розміщений на середній полиці 6-ї вітрини. Лекції, бесіди, вечори запитань і відповідей, що проводили співробітники інституту на промислових підприємствах, в установах й організаціях міста та області, користувалися великим попитом і завжди були успішними. Особливо жаданими і улюбленими серед лекторів були професори І.Р. Брауде і А.М. Утевський. У січні 1960 р. «Медицинская газета» повідомила про те, що в Харківському медичному інституті відкрився Університет здоров'я. До вченої ради Університету увійшли професори Л.Т. Малая, В.О. Белоусов, І.І. Грищенко, М.П. Новаченко, Є.К. Приходькова, Д.О. Альперн та ін. Його програма була розрахована на 2 роки. На 8-му стенді представлено проспект Університету здоров'я. У подальшому робота Університету була високо оцінена, і йому було вручено Диплом «о занесении во Всесоюзную книгу почета народных университетов Харьковского городского народного университета здоровья и долголетия за большие успехи, достигнутые в учебно-воспитательной работе». Цей диплом теж представлений на середній полиці 6-ї вітрини. Про діяльність університету більше можна дізнатися з книги «Історія в історіях», про яку ми згадували раніше. Цікавими є представлені на стенді Запрошення лекторію ХМІ медичної секції товариства з поширення політичних і наукових знань, що запрошувало на лекцію професора З.А. Гуревича

«Учение о продлении жизни» 16 вересня 1951 р., і груповий фотознімок учасників 3-го з'їзду Всесоюзного товариства з поширення політичних і наукових знань (Москва, Кремль, 26–28 січня 1960 року), делегатами якого були професори А.М. Утевський і Л.Т. Малая (сидять праворуч відповідно 2-й і 3-я).

У 1950 р. в ХМІ було відновлено щорічні урочисті акти. На першому після тривалої перерви річному акті 13 лютого з актовою промовою «Влияние социально-экономической структуры общества на возникновение и прекращение эпидемий» виступив дійсний член АМН СРСР професор М.М. Соловйов, про якого ми згадували раніше. Видатний радянський епідеміолог, він був одним з найвідоміших учасників становлення й розвитку радянської епідеміології, його наукові дослідження тісно пов'язані із запитам практичної охорони здоров'я. М.М. Соловйов створив в Україні свою наукову школу епідеміологів, серед яких 10 докторів і 40 кандидатів наук. Він організував у Харкові кафедру епідеміології в Інституті удосконалення лікарів (нині Харківська медична академія післядипломної освіти), кафедру мікробіології у фармацевтичному інституті, епідемічний відділ науково-дослідного інституту ім. І.І. Мечнікова, станцію з профілактики особливо небезпечних інфекцій. У 1958 р. відзначалося 70-річчя з дня народження та 45-річчя наукової, педагогічної й наукової діяльності М.М. Соловйова, матеріали увійшли до «Збірника наукових праць», виданих того ж року. Він експонується в пристендовому столику. На середній полиці 6-ї вітрини представлено запрошення на Урочистий річний акт 1951 р. та Актова промова професора І.Р. Брауде від 13 травня 1956 р. на тему «Инфекционный процесс с точки зрения клинико-патогенетической».

У 1955 р. ХМІ святкував своє 150-річчя. Цій події присвячено друковані експонати: «План проведения юбилея Харьковского государственного медицинского института 23 марта — 15 мая 1955 года», «Программа концерта, посвященного 150-летию Харьковского государственного медицинского института 12 мая 1955 года», «Програма наукової сесії, присвяченої 150-річчю інституту 13–14 травня 1955 року» і декоративна тарілка з написом «Члену комсомольского бюро лечебного факультета Гавриленко в день 150-летия ХМИ от комсомольской организации лечебного факультета» (середня полицка 6-ї вітрини). Про це свідчать також «Тези доповідей студентської наукової конференції, присвяченої 150-річному ювілею інституту 22–25 квітня 1955 р.» (нижня полицка) і кубок «В ознаменование 150-летия ХМИ от студентов санитарно-гигиенического факультета» (верхня полицка). У пристендовому столику експонуються «Тезисы докладов научной сессии института и кафедральных научных конференций, посвященных 150-летнему юбилею института. Апрель–май 1955 г.»

Особливо цікавим є вітальний адрес Харківському медичному інституту від Харківського ордена Трудового Червоного Прапора університету імені О.М. Горького, у вигляді великої коричневої папки, увінчаної мідною пластиною з гравіюванням (бічна сторона верхньої полицки). Оскільки цей вітальний адрес має для вищої

медичної школи принципове значення в питанні визнання її існування з 1805 р., наведемо її зміст повністю:

«Харьковскому государственному медицинскому институту

Коллектив Харьковского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета имени А.М. Горького горячо поздравляет профессоров, преподавателей, студентов и сотрудников Харьковского государственного медицинского института в день славного его 150-летия.

Харьковский университет с особой радостью отмечает эту славную дату. В течение 115 лет Медицинский институт был частью университета, являясь его факультетом. Ученые-медики и студенты медицинского факультета жили одной жизнью со всем коллективом университета.

В университете воспитывался ученый с мировым именем — И.И. Мечников, обогативший медицину и биологию блестящими открытиями и положивший начало ряду прогрессивных направлений в этих отраслях науки.

Мы с Вами вправе гордиться именами видных ученых-медиков — хирургом П.М. Шумлянским, одним из основоположников отечественной эндокринологии — В.Я. Данилевским, хирургом Н.П. Тринклером, офтальмологом Л.Л. Гиришманом и многими другими, работавшими на медицинском факультете Харьковского университета.

Великая Октябрьская социалистическая революция открыла широкие просторы для развития всех отраслей науки. В Советскую эпоху медицинский факультет выделился из университета в самостоятельный институт и занял видное место среди медицинских вузов страны. Став самостоятельным вузом, он продолжал и продолжает в настоящее время поддерживать тесную связь с университетом в решении важнейших научных проблем. Ученые Вашего института достигли значительных успехов в развитии медицинской науки и проявляют большую заботу о здоровье советского человека.

В юбилейные дни от всей души желаем Вашему коллективу больших успехов в научной работе, в подготовке высококвалифицированных специалистов для нашей Советской Родины»

Вітальний адрес підписано ректором ХДУ академіком І.М. Буланкіним і представниками громадських організацій університету.

У ювілейний рік ХМІ мав 4 факультети: лікувальний, педіатричний, санітарно-гігієнічний, військовий, що об'єднували 53 кафедри, які очолювали 43 професори і доктори наук та 10 доцентів. В інституті навчалось понад 3,5 тис. студентів, у зимовій сесії 1950–1951 навч. року було 82,2 % відмінних і хороших оцінок. На середній полиці 6-ї вітрини бачимо цікавий експонат. Це почесна фотографія молодого викладача, фронтовика С.І. Скиби біля прапора Держинської районної комсомольської організації, якою він нагороджений «за большую плодотворную

роботу по комуністическому вихованню молоді». Вона датована 13 грудня 1958 р.

В інституті добре було розвинено спортивну роботу, про що свідчить велика кількість кубків і грамот за завоювання призових місць у різноманітних змаганнях. На верхній полиці 6-ї вітрини представлено тільки два кубки. Один з них є Перехідним призом Міністерства охорони здоров'я УРСР команді-переможниці Спартакіади вишів УРСР у 1950 р. Там же представлено портрет студента І.М. Рибак — Олімпійського чемпіона з важкої атлетики (Мельбурн, 1956).

Наша розповідь про повоєнний відновлювальний період в історії ХМІ буде неповною, якщо ми не скажемо ще про один експонат середньої полиці 6-ї вітрини. Це автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук доцента О.О. Шалімова «Хирургическое лечение рака головки поджелудочной железы и фатерова сосочка» (1958). Портрет О.О. Шалімова розташований у верхньому ряду фотознімків на 9-му стенді.

Олександр Олексійович Шалімов (1918–2006) приїхав до Харкова в 1957 р. на запрошення керівництва медичного інституту й працював у факультетській хірургічній клініці, якою керував у той час відомий хірург О.З. Цейтлін. Згодом Шалімов називав його своїм учителем і наставником.

Тринадцять років, проведених у Харкові, стали новим етапом у творчому житті Олександра Олексійовича, по-новому розкрили його новаторську натуру, його безперервне прагнення рухатися вперед у пошуках шляхів, що зможуть зробити боротьбу за здоров'я людини ще більш успішною. На нашу думку, саме Харків став стартовим майданчиком для всього, чого вчений надалі досяг.

Тут у 1958 р. він захистив свою першу докторську дисертацію, про автореферат якої ми згадали, і одночасно підготував ще 2 дисертації: про хірургічне лікування туберкульозу і про хірургію стравоходу. У Харкові він уперше пересадив підшлункову залозу хворому на діабет, почав робити операції з приводу раку стравоходу.

У 1959 р. його перевели до Українського інституту удосконалення лікарів (нині Харківська медична академія післядипломної освіти), де він організував і очолив кафедру торакальної хірургії і анестезіології. У 1965 р. з ініціативи О.О. Шалімова в Харкові було створено НДІ загальної та невідкладної хірургії (нині Інститут загальної та невідкладної хірургії ім. В.Т. Зайцева НАМН України), що за невеликий проміжок часу став одним з провідних центрів здоров'я в країні і базою для кафедри госпітальної хірургії ХМІ. Тут розроблялися найважливіші проблеми сучасної хірургії, тут професор Шалімов створив відмінну школу, з якої вийшло чимало талановитих хірургів. Шалімовська хірургічна школа дала початок новим напрямкам дослідницьких пошуків хірургів-викладачів ХМІ.

У Харкові під керівництвом професора й за його безпосередньої участі було сконструйовано й створено новий вдосконалений апарат для штучного кровообігу, що дозволив О.О. Шалімову робити операції на серці. Надалі під його керівництвом

твом була проведена перша в Україні операція з пересадки серця. У ХМІ створена кафедра анестезіології. Працюючи в Харкові, О.О. Шалімов став заслуженим діячем науки УРСР (1967), був обраний членом-кореспондентом АН УРСР (1969).

Для Олександра Олексійовича характерною була творча допитливість, що не знає спокою, для якої досягнута мета — тільки основа для нового кроку вперед. Він розробив і запропонував нові хірургічні методи для лікування 75 % всіх людських патологій, що потребують оперативного втручання.

Ще за життя О.О. Шалімов став легендою. У 1998 р. ЮНЕСКО визнала його Людиною планети. Герой Соціалістичної Праці, Герой України, академік НАН і НАМН України, Нью-Йоркської і Німецької академій наук, автор 35 монографій, понад 820 наукових праць і 112 винаходів, професор О.О. Шалімов усе життя намагався дотримуватися трьох головних правил: працювати над собою, постійно вчитися й ніколи не здаватися. Ці правила можна вважати його духовним заповітом, а ми ще раз із гордістю говоримо про взаємодію зв'язки між особистістю О.О. Шалімова та Харківським медичним інститутом.

Вчимося, працюємо, навчаємо (1960–1980)

Харківський період життя О.О. Шалімова майже повністю припав на час, коли ректором ХМІ був Б.А. Задорожний, призначений на цю посаду в серпні 1959 р. Його портрет відкриває верхній ряд 9-го стенда, названого «Вчимося, працюємо, навчаємо...», що охоплює 1960–1980-і роки.

Борис Якимович Задорожний (1923–1993), ветеран війни, вихованець ХМІ (1951), став ректором рідного інституту в 36 років. За свідченням сучасників, він «обладал видаючимися організаторськими способностями и неисчерпаемой энергией». За період його керівництва Харківський медичний інститут перетворився на один з провідних медичних вишів Радянського Союзу. У 1965 р. він був переведений у підпорядкування Міністерства охорони здоров'я СРСР і став, по суті, стартовим майданчиком МОЗ СРСР для апробації всього нового, що з'являлося у вищій медичній освіті.

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР «Об организации в порядке опыта одногодичной специализации (интернатуры) выпускников ряда медицинских институтов», у 1967 р. ХМІ одним з перших у країні розпочав підготовку в інституті випускників лікувального та педіатричного факультетів з різних спеціальностей. Уже в 1967–1968 н. р. навчання випускників ХМІ в інтернатурі здійснювалося в 56 базових лікувальних установах 14 міст України під керівництвом 94 висококваліфікованих лікарів і відповідних кафедр інституту. Керівництво ординатурою і надалі субординатурою по ХМІ було доручено професору Л.Т. Малій.

На 9-му стенді представлено фотографію асистента кафедри госпітальної терапії Т.І. Гаврик, яка проводить заняття з субординаторами біля ліжка хворого. Її польову сумку ми демонструємо у вітрині, присвяченій війні.

У 1968 р. Харківському медичному інституту було доручено апробацію нової форми навчання переддипломної спеціалізації (субординатура) на лікувальному факультеті з терапії, хірургії, акушерства та гінекології і на педіатричному факультеті з педіатрії з дитячими інфекційними хворобами і дитячої хірургії.

Накопичений інститутом досвід дозволив Міністерству охорони здоров'я СРСР провести в 1971 р. на базі Харківського медичного інституту I Всесоюзну навчально-методичну конференцію, присвячену первинній спеціалізації в інституті. Робота колективу отримала високу оцінку.

Узагальнення й аналіз позитивного досвіду навчання лікарів в інтернатурі дали змогу ввести з 1971 р. цю систему підготовки випускників у всіх медичних ВНЗ СРСР.

У червні 1973 р. на базі Харківського медичного інституту Міністерство охорони здоров'я СРСР провело нараду ректорів і деканів ВНЗ, а також директорів медичних училищ з питання підготовки медичних кадрів у СРСР з числа громадян інших держав. Вибір місця проведення наради не був випадковим. Харківський медичний інститут, який розпочав підготовку зарубіжних фахівців з 1951 р., накопичив великий і цінний досвід у цій галузі. За хорошу організацію й проведення наради наказом по МОЗ СРСР була оголошена подяка ректору інституту Б.Я. Задорожньому, проректору з навчальної роботи А.Я. Циганенку, проректору з наукової роботи В.І. Грищенку та ін.

У верхній частині стенда експонується групова фотографія, на якій зображено ювілейне засідання Вченої ради інституту в 1967 р. Серед членів ради найстаріші професори — гордість колективу: Р.Д. Синельников, Г.Л. Дерман, М.М. Соловйов та ін.

Б.Я. Задорожний посідав гідне місце серед викладачів і наукових діячів інституту. Він став відомим дерматовенерологом, автором 7 монографій, у тому числі актуальних не лише в той час. Це «Лучевые поражения кожи» (1966), «Псоріаз» (1973), «Криотерапия в дерматологии» (1985).

Свідченням актуальності й наукової цінності результатів досліджень, проведених Б.Я. Задорожним, є те, що його доповіді включалися в програму всесоюзних і українських з'їздів дерматовенерологів, а також міжнародних конгресів Польщі, Італії, Данії, НДР, Чехословаччини.

У 1969 р. за цикл робіт з вивчення реакції шкіри на променевий вплив Б.Я. Задорожний був обраний почесним доктором Познанської медичної академії (Польща). Диплом академії і фото Б.Я. Задорожного в професорській мантії експонуються в лівій нижній частині 9-го стенда.

Серед керівників ХМІ радянського часу він отримав найбільшу кількість державних трудових нагород і став кавалером орденів: «Знак Почета» (1961), Трудового Красного Знамени (1966), Октябрьської революції (1971), знака «Отличнику здравоохранения» (1955), а в 1984 р. за «успехи в развитии медицинской

науки и подготовку высококвалифицированных кадров» був нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради УРСР (представлена на нижній полиці 7-ї вітрини).

Про навчально-виховну роботу в інституті цього періоду розповідають експонати лівої нижньої частини 9-го стенда. Ми бачимо, як доцент М. Брук веде практичні заняття на кафедрі фармакології, де в 1968 р. була обладнана навчальна аптека угорського виробництва. Студенти при вивченні рецептури опановували основні прийоми виготовлення найбільш поширених лікарських форм.

Нижче професор Б.В. Альошин, про якого ми вже говорили, читає одну зі своїх чудових лекцій. У 1960 р. він брав участь у роботі Міжнародної конференції з проблем зобу (Лондон), і поруч з його фотографією на стенді ми розмістили запрошення на його ім'я від президента конференції на прийом у «Гильдейный дом Блэкфрайарз», влаштований з приводу цієї події. У 1973 р. за дослідження «Гистология гипоталамо-гипофизарной системы» Б.В. Альошин був удостоєний Державної премії в галузі науки УРСР. Його диплом разом із запрошенням передали до музею донька Б.В. Альошина в 2004 р., він експонується на середній полиці 7-ї вітрини.

Нижче фотознімок, на якому в анатомічному театрі на кафедрі анатомії виступає з лекцією проф. В.В. Бобін. Тут же збільшений портрет Володимира Вікторовича (1924–2016), випускника Кримського медичного інституту (1947), представника відомої харківської медичної династії Бобіних, про окремих з яких ми вже розповідали. З 1971 по 1992 р. він був завідувачем кафедри анатомії людини ХМІ.

Поруч з цим знімком групова фотографія, на якій професор В.С. Приходько проводить заняття з інтернами. Розповімо про неї трохи докладніше. Учениця широко відомого педіатра-академіка В.О. Белоусова, Валентина Семенівна Приходько (1926–2012) — доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки й техніки України (1991), академік Академії вищої школи України (1993). Вона закінчила Харківський медичний інститут (1953), у якому працювала до кінця життя. З 1965 р. по 2002 р. очолювала кафедру госпітальної педіатрії. Протягом 25 років під її керівництвом розроблялася наукова проблема діагностики та лікування гострих бронхолегеневих захворювань у дітей раннього віку, що становили велику загрозу для життя хворих. Результати наукових досліджень В.С. Приходько широко висвітлювалися на міжнародних конгресах, з'їздах, конференціях. На одній із фотографій праворуч на стенді ми бачимо В.С. Приходько на X Всесоюзному з'їзді педіатрів (Москва, 1980, перша зліва). Вона — автор багатьох наукових робіт, посібників, 6 монографій, у тому числі таких, як «Первичная артериальная гипертензия у детей и подростков» (1980), «Лечебная физкультура в клинике детских болезней» (1981), «Справочник по детской пульмонологии» (1987), «Неревматические миокардиты» (1990) та ін. Її учні очолюють усі кафедри педіатрії Харківського медичного університету.

Вчимося, працюємо, навчаємо... 1960-1980

Стенд №9
 «Модель підготовки молодих спеціалістів з профілю педіатрії», над якою працювала проф. В.С. Приходько (1980).
 Почесна Грамота Магаданського міського ВЛКСМ студентському будівельному загону ім. В. Бонівура (1975).
 Професор В.В. Бобін читає лекцію в анатомічному театрі. Ювілейне засідання Вченої ради ХНМУ (1967)

Беручи до уваги високий авторитет і досвід ХМІ в галузі навчально-методичної роботи, Міністерство охорони здоров'я СРСР у 1980 р. доручило проф. В.С. Приходько очолити роботу колективу педіатрів з розробки проекту «Моделі підготовки молодих спеціалістів по профілю «Педиатрия с детскими инфекционными заболеваниями и хирургией детского возраста». Авторський екземпляр цієї роботи експонується на пристендовій полиці.

Зліва від портрета В.В. Бобіна фотознімок, на якому зображено ранкову конференцію у факультетській хірургічній клініці, що проводить професор Іван Григорович Мітасов (1919–2006), доктор медичних наук, завідувач кафедри факультетської хірургії (1970–1991), заслужений працівник Вищої школи УРСР (1979), учасник бойових дій усіх періодів Великої Вітчизняної війни.

У цей час у ХМІ створюються нові кафедри: внутрішніх хвороб і професійних захворювань, онкології, анестезіології. У 1967 р. за ініціативою проф. В.І. Шаповала в інституті відновлена кафедра урології, на базі якої в 1968 р. за його ж ініціативою й під його керівництвом у Харкові створено перший на території Радянського Союзу спеціальний урологічний центр.

У зв'язку з нестачею в країні лікарів-стоматологів, у 1970-х роках у медичних інститутах було відкрито 10 нових стоматологічних факультетів, у тому числі і в ХМІ (1978 р.). Першим деканом цього факультету став проф. В.Х. Філатов. На торцевому боці середньої полицки 7-ї вітрини експонується картина, подарована музею деканом факультету, із зображенням святих Маргарити і Аполлонії — покровительок зубних лікарів. А вгорі ліворуч на 10-му стенді експонується фотографія практичних занять з терапевтичної стоматології, які веде асистент (на той час) Л.П. Воропаєва.

Учені ХМІ брали активну участь у міжнародних, всесоюзних, республіканських з'їздах, конференціях, симпозиумах. Про це теж розповідають експонати стенда. У добірці справа експонується знімок з IX Міжнародного конгресу з мікробіології (1966), де на першому плані ми бачимо наших відомих учених — академіків В.С. Деркача і М.М. Соловійова. До речі, у цей час у ХМІ вже існувала наукова лабораторія з вивчення вірусів та антибіотиків, очолювана В.С. Деркачем, де вперше було синтезовано протипухлинний препарат неоцид, дозволений фармакологічним комітетом СРСР для клінічного застосування.

Поруч з цією фотографією розташовано груповий фотознімок учасників VII Міжнародного конгресу акушерів-гінекологів (Москва, 1973), на якому наші вчені: у центрі — проф. І.І. Грищенко, ліворуч від нього — проф. В. Ф. Матвеева, а праворуч крайній — М.Г. Богдашкін. Тут же експонуються 2 фотографії, пов'язані з діяльністю в ХМІ відомого фізіолога Ф.П. Ведяєва, портрет якого розміщено вгорі на стенді.

Федір Петрович Ведяєв (1928–2000), випускник Саратовського медичного інституту (1952), доктор медичних наук, до 1967 р. працював у Ленінградському інсти-

туті експериментальної медицини АМН СРСР. Цього ж року він був запрошений керівництвом ХМІ до Харкова та прийняв кафедру нормальної фізіології. Під його керівництвом на кафедрі проводилися наукові дослідження в галузі фізіології лімбічної системи мозку й емоційних стресів. Важливою перевагою й прикметною рисою робіт Ф.П. Ведяєва було те, що в цих дослідженнях наводилися зрозумілі, адекватні, названі автором «реалістичними», моделі емоційних стресів. Це моделі «умовно-рефлекторного», «негативно-емоціонального состояния», «конфликта афферентных нарушений», «стресса ожидания». Результати його досліджень становлять і зараз мають значення у практичній медицині, для розуміння механізмів розвитку нейрогенних захворювань: ішемічна хвороба серця, гіпертонія, виразкова хвороба, діабет, неврози тощо.

Науково-дослідна діяльність Ф.П. Ведяєва була відома й користувалася високою довірою та популярністю не тільки в нашій країні, але й за кордоном. Більше 15 його робіт були представлені на міжнародних симпозиумах, він став членом Міжнародної організації з вивчення мозку (IBRO). За цикл робіт про емоційні стреси Ф.П. Ведяєву присуджено премію АМН СРСР ім. П.К. Анохіна (розміщена на середній полиці 7-ї вітрини). А на стенді проф. Ф.П. Ведяєв зображений під час проведення Вченої ради Міністерства охорони здоров'я УРСР, членом якої він був, і в лабораторії кафедри нормальної фізіології ХМІ. Експонати передані до музею дружиною професора Ф.П. Ведяєва в 2000 році.

У цей же період продовжує свою діяльність проф. Л.Т. Малая. На стенді експонується фотокопія першої сторінки тез доповіді «Легочная гипертензия при хроническом заболевании легких» проф. Л.Т. Малої, з якими вона виступала на IV Європейському конгресі кардіологів у Празі в 1964 р. Тут же 2 фотознімки, на яких Любов Трохимівна представлена як лікар і як громадський діяч. На одній з них вона в Комітеті радянських жінок (1974) поряд з В.М. Терешковою. Другий знімок позиціонується нами як учений консиліум, у якому, крім Л.Т. Малої, бере участь ряд співробітників різних кафедр, а саме (зліва направо): хірурги проф. В.Т. Зайцев і доцент Н.І. Трутень, терапевт проф. В.Г. Почепцов і невролог проф. Є.Г. Дубенко. Про нього трохи докладніше.

Євген Григорович Дубенко (народився 1929), лауреат Державної премії України (1993), заслужений діяч науки УРСР (1985), доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри нервових хвороб ХМІ (1971–2002).

Державна премія України в галузі науки і техніки була присуджена Є.Г. Дубенку за розробку й впровадження в практику нових методів профілактики, діагностування, лікування і реабілітації початкових і зворотних форм порушень мозкового кровообігу.

Професор Є.Г. Дубенко репрезентував українську неврологічну науку на 36 всесвітніх і європейських конгресах у Швейцарії, Німеччині, Австрії, США, Аргентині, Італії, Великій Британії, Угорщині, Данії, Ізраїлі. Талант клініциста, педагога,

вченого дозволив йому створити велику школу лікарів-невропатологів. Його учні працюють не тільки в Україні, а й далеко за її межами (США, Німеччина, Греція, Кіпр, Сирія, Ізраїль, Йорданія, Ірак, Ліван, Індія, Непал та ін.).

Зупинімося ще на двох прізвищах: професорів В.П. Трубнікова та Г.І. Дуденка, чий портрети розташовані у верхньому ряду цього стенда. Обидва — учасники бойових дій у роки Другої світової війни, обидва є гідними представниками післявоєнних випусків різних медичних інститутів, які віддали ХМІ кращі роки свого життя і зробили значний внесок у його викладацьку та наукову діяльність.

Віктор Пилипович Трубніков (1924–1995), випускник Дніпропетровського медичного інституту (1951), доктор медичних наук (1962), професор (1963), заслужений діяч науки УРСР (1985). Після закінчення інституту протягом 11 років працював в Українському науково-дослідному інституті ортопедії та травматології імені професора М.І. Ситенка (м. Харків). Як згадував його друг, Олексій Олександрович Корж, згодом доктор медичних наук, професор, академік АМН СРСР, Трубнікова пророкували на місце директора інституту, але його вабила викладацька діяльність, і в 1962 р. він був обраний за конкурсом завідувачем кафедри травматології та ортопедії ХМІ, якою завідував до дня своєї смерті в 1995 р.

Пріоритетним напрямком у науковій діяльності проф. В.П. Трубнікова та керуваної ним кафедри стала одна з найбільш актуальних проблем сучасності — дорожньо-транспортний травматизм. Результати роботи колективу кафедри в цьому напрямку зібрані в 6 монографіях, а В.П. Трубніков став загальною визначною міжнародним авторитетом у цій галузі. Ним були підготовлені підручники, за якими навчалися студенти всього Радянського Союзу, зокрема, «Ортопедия и травматология» (1971, 1974), «Военно-полевая хирургия» (1990), у 1984 р. видано фундаментальну працю «Заболевания и повреждения опорно-двигательного аппарата». У 1970–1973 рр. В.П. Трубніков працював у Кувейті, про що залишив книгу спогадів «Три года в Кувейте» (розташована на нижній полиці 8-ї вітрини). Тут же експонуються дві ляльки в національному індійському одязі з великої колекції ляльок, зібраних Віктором Пилиповичем — людиною мужньої професії і разом з тим поціновувачем усього прекрасного в житті суспільства. Ляльок подарувала музею в 2002 р. дружина професора Майя Сергіївна, теж лікар.

Григорій Іванович Дуденко (1924–2009), випускник ХМІ (1953), ветеран війни, яку пройшов розвідником. Учень відомих у країні хірургів: Б.Є. Панкратьєва, Т.І. Тихонової, М.М. Левіна, після закінчення інституту він вступив до клінічної ординатури по кафедрі госпітальної хірургії, став асистентом, потім на кафедрі загальної хірургії працював доцентом, а в 1968 р. був обраний її завідувачем. У 1974 р. Григорій Іванович захистив докторську дисертацію. Надалі він став автором першої в країні монографії «Последствия ваготомии» (1987). Григорій Іванович впер-

ше описав особливу форму виразкової хвороби з численним виразковим процесом шлунка і дванадцятипалої кишки. Ним розроблені та впроваджені в практику нові способи хірургічного лікування цієї хвороби. У співавторстві з колегами ним був виданий перший в Україні підручник «Общая хирургия» у 2 частинах (1991). За винахід хірургічного скальпеля й розробку нового хірургічного способу лікування варикозного розширення вен нижніх кінцівок Г.І. Дуденко в 1989 р. отримав дві медалі ВДНГ СРСР — срібну та бронзову. У 1990 р. Г.І. Дуденко був удостоєний почесного звання заслуженого діяча науки і техніки УРСР. У пристендовому столику експонується срібна медаль ВДНГ СРСР.

Срібною медаллю ВДНГ СРСР у 1964 р. був нагороджений також завідувач кафедри біохімії професор А.М. Утевський. Проспект його роботи «Нове у вивченні обміну катехоламінів» експонується на нижній частині стенда.

Права нижня частина 9-го стенда відведена під експонати, що характеризують будні Харківського медичного інституту. Тут розміщено фотографії, на яких (1-й ряд зліва направо) завідувач кафедри внутрішніх хвороб і профзахворювань проф. І.Ф. Костюк з робітниками в цеху заводу ХЕМЗ (1980); старший викладач кафедри філософії М. Луценко проводить бесіду на польовому стані; проф. В.Ф. Матвєєва з дитиною, що народилася в стані асфіксії та була поміщена в кисневий мікронамет, сконструйований на кафедрі акушерства та гінекології (1972); прийом у студентській амбулаторії веде студент IV курсу лікувального факультету О. Кудиненко (1968). У другому ряду — виступ студентської художньої самодіяльності та студенти-альпіністи на привалі.

У нижній частині 9-го стенда зліва експонується фотографія, на якій зображено групу науковців ХМІ на турбоатомному заводі, куди вони виїжджали з лекціями в лютому 1972 р. Серед них професори В.О. Татаренко, І.І. Грищенко, В.С. Жаботинський, Т.І. Тихонова, В.М. Коломенський, В.Д. Черненко, який у 1975 р. змінив Б.Я. Задорожного на посаді ректора ХМІ.

Володимир Дмитрович Черненко (1925–2010), випускник ХМІ (1953), ветеран війни (санінструктор стрілецької роти). Він так згадував про свою воєнну долю: «Действовать приходилось в самых тяжелых условиях переднего края. После войны статистики подсчитали, что длительность пребывания санинструкторов на передовой, в строю действующей армии, не превышала 6–7 суток. Потом — ранение или смерть...».

Про смерть він тоді не думав. Основною турботою санінструктора був порятунок життя поранених солдатів. За винесення поранених з поля бою й проявлений героїзм В.Д. Черненко був нагороджений медаллю «За відвагу». Ця медаль цінувалася бійцями, як орден, бо нагороджувалися нею тільки рядові й лише за виняткову мужність, проявлену на полі бою.

У червні 1944 р. після поранення й тривалого лікування В.Д. Черненко був демобілізований з армії як інвалід II групи. А йому не було ще й 19 років. У 1947 р. після

закінчення вечірньої школи В.Д. Черненко став студентом Харківського медичного інституту, потім пішов у науку і зайнявся епідеміологією.

Більше 20 років (до 1991 р.) Володимир Дмитрович очолював кафедру епідеміології, більше 10 — працював заступником, а пізніше деканом санітарно-гігієнічного факультету. У 1975 р. він став ректором Харківського медичного інституту і залишався ним до 1986 року. Сучасники згадують, що колектив інституту зустрів призначення Володимира Дмитровича на посаду ректора з гарячим схваленням. При ньому склалася хороша, творча атмосфера для роботи колективів кафедр і відділів, зроста ефективність наукових досліджень. Зміцнилася матеріальна база інституту, було споруджено корпус з бібліотекою, актовим і спортивним залами, корпус по вул. Трінклера, 12, де розмістилася військова кафедра; побудовано новий студентський гуртожиток. У 1978 р. в інституті відкрився, як ми вже говорили, стоматологічний факультет, а в 1982-му — підготовче відділення.

У цей час В.Д. Черненко вів також велику громадську й організаторську роботу, репрезентував вітчизняну епідеміологічну науку за кордоном — був експертом Всесоюзної організації охорони здоров'я з проблем боротьби з інфекційними захворюваннями. Неодноразово обирався депутатом районної та міської Рад народних депутатів, брав активну участь у вирішенні міських питань.

На якій би посаді не був Володимир Дмитрович, його завжди поважали викладачі, співробітники та студенти, тому що до своєї роботи він ставився з великою відповідальністю й виконував її чесно та сумлінно. Його авторитет визнавався всіма, він ніколи не тиснув на оточуючих. В.Д. Черненко вмів вислухати думку інших, проникнути в суть справи і прийняти правильне рішення, яке задовольняло всіх.

У пристендовому столику експонується Почесна грамота Правління Радянського фонду миру, якою колектив Харківського медичного інституту нагороджувався «за активное участие в деятельности Советского фонда мира в интересах укрепления всеобщего мира, свободы и безопасности народов» (1976). Біля стенда, у підставці — 5 прапорів, що свого часу були вручені інституту за різні досягнення, серед них і червоний прапор інституту.

Ціла низка експонатів 9-го стенда розповідає про активну навчальну, наукову і громадську роботу молоді ХМІ. Велика увага приділялася якості знань студентів. На той час у ХМІ був девіз: «Троечных врачей не должно быть!». Діяла рада відмінників, яка практикувала роботу з відстаючими, щорічно проводився зліт відмінників.

У 1967 р. в інституті було створено виїзну студентську амбулаторію, основним завданням якої було надання допомоги практичній охороні здоров'я в проведенні профілактичних оглядів сільського населення, виявлення ранніх ознак захворювань та ін. Амбулаторія виїжджала на 3–4 дні в села області, проводила профілактичні огляди дорослого й дитячого населення, а вечорами студенти виступали з лекціями та номерами художньої самодіяльності. Фотознімок прийому студентської лабораторії ми вже бачили.

Велика увага в інституті на той час приділялася так званій навчально-дослідній роботі студентів (НДРС). Члени СНТ брали участь у проведенні студентських наукових конференцій. На стенді розміщено фотографію проректора з навчальної роботи А.Я. Циганенка, який відкриває ХХХІV інститутську студентську конференцію в 1968 р. На базі ХМІ цього року була проведена X Всесоюзна студентська наукова конференція. На ній було представлено 20 робіт від ХМІ, 17 з яких були нагороджені преміями та грамотами МОЗ СРСР.

Щорічно групи студентів прямували в м. Мартін (тоді ЧССР) для проходження практики на медичному факультеті університету імені Я. Каменського. Вони не тільки ознайомлювалися з культурою і медичним обслуговуванням дружньої країни, а й брали участь у суспільно-корисній праці. У 7-й вітрині на середній полиці розміщено емблему такого загону, що до музею передав професор В.О. Ольховський, який керував тоді студентами в одній з поїздок.

У фондах музею збереглася велика кількість почесних і просто грамот, що підтверджують тезу про активну громадську роботу студентів. На 9-й стенд ми помістили тільки 3 грамоти. Дві з них — це Почесна грамота ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ (1961), «за привлечение студенческой молодежи к общественно-полезному труду» (1967) та «за первенство в социалистическом соревновании вузов Харькова на уборке урожая кукурузы» (1961). А зміст 3-ї подаємо в повному обсязі: «Почетная грамота. Магаданский горком ВЛКСМ награждает студенческий строительный отряд им. В. Бонивура Харьковского медицинского института (командир Летик И., комиссар Белоус В.), занявший II место в социалистическом соревновании среди линейных отрядов Магаданского городского студенческого отряда в период III трудового семестра 1975 года. Август 1975 года. Магадан».

Командир цього загону Іван Васильович Летік, нині проректор нашого університету, разом з доцентом В.І. Кравченко зібрав відомості про багаторічну роботу студентських загонів ХМІ в книгу «Это наша с тобой биография», яка розміщена на середній полиці 7-ї вітрини. Поруч з нею демонструється медаль «За освоение целины», якою була нагороджена комсомольська організація інституту. На 9-му стенді внизу зліва експонується відбиток статті Ю. Кузнецова з газети «Красное знамя» «Харьковчане в целинном крае», в якій розповідається про випускника лікувального факультету ХМІ Станіслава Шевченка, який після закінчення інституту поїхав працювати на цілину (1963). Нині хірург С.І. Шевченко — доктор медичних наук, професор кафедри загальної хірургії.

Завжди разом з країною (1980–1994)

Матеріали 10-го стенда присвячено трьом темам: навчально-науково-виробничій роботі ХМІ, участі колективу в афганських подіях і в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції. У цей період ректором інституту став А.Я. Циганенко (портрет у верхньому ряду стенда).

Анатолій Якович Циганенко (1929–2012) — доктор медичних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, заслужений працівник вищої школи УРСР (1979), випускник ХМІ (1954), увесь життєвий шлях якого був пов'язаний з Харківським медичним інститутом (згодом університетом). Ректором інституту він став у 1986 р.

Саме тоді МОЗ України було видано наказ про створення Науково-навчально-практичних об'єднань, який утверджував типові положення про них. На базі клінічних кафедр інституту та профільних науково-дослідних інститутів було створено перші два навчально-науково-практичні об'єднання: «Терапія» та «Хірургія». Створення ННПО значно розширювало можливості основних видів діяльності вишу, підвищувало їх результативність, оскільки дозволяло використовувати в навчанні студентів і проведенні наукових досліджень матеріальну базу й кваліфіковані кадри провідних науково-дослідних установ.

З діяльністю ректора ХДМУ А.Я. Циганенка пов'язано застосування в інституті прогресивних технологій навчання, впровадження комп'ютерної техніки в навчальний процес і науково-дослідну роботу, модернізацію аудиторного фонду, оснащення його сучасною відео- та аудіоапаратурою, а також значне розширення матеріальної бази за рахунок капітального будівництва.

Наукові інтереси професора А.Я. Циганенка стосувалися субклітинних і молекулярних механізмів дії антибіотиків, питань імуномодельючої терапії і хімотерапії експериментальних пухлин. За успішну роботу в цьому напрямку А.Я. Циганенко був удостоєний премії ім. І.І. Мечнікова.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 квітня 1994 року Харківський медичний інститут був реорганізований у Харківський державний медичний університет (ХДМУ), який за результатами акредитації Міністерства освіти України отримав вищу категорію. Почалася реформаторська діяльність щодо факультетів. Ще в 1992 р. замість одного лікувального факультету було створено 2 медичних. У 1996 р. вже в ХДМУ утворюється III медичний факультет з двома відділеннями: «Педіатрія» і «Медико-профілактична справа». У 2001 р. відбувається поділ цього факультету на III медичний факультет за спеціальністю «Педіатрія» та IV медичний факультет за спеціальністю «Медико-профілактична справа».

У 2001 р. колектив ХДМУ був нагороджений срібним дипломом лауреата VII Міжнародного відкритого Рейтингу популярності та якості товарів і послуг «Золота фортуна» в номінації «Якість III тисячелеття». Нагороди демонструються в 9-й вітрині.

На стенді експонуються фотографії, що представляють засідання правління ННПО «Терапія» під керівництвом академіка Л.Т. Малої, нову будівлю Інституту терапії, споруджену під її керівництвом, що тепер носить її ім'я.

Безпосередню участь у створенні навчально-науково-виробничих об'єднань брав професор В.С. Топузов, який з 1983 по 1988 р. був проректором з науки.

На 10-му стенді угорі ліворуч представлено групову фотографію учасників наради в МОЗ СРСР з цих питань, на ній В.С. Топузов сидить 4-й зліва.

Вадим Сергійович Топузов (1929–1991) — доктор медичних наук, завідувач кафедри дитячої хірургії. За твердженням сучасників, історію дитячої хірургії в Харківській області неможливо уявити без цього видатного вченого і хірурга, талановитого педагога й організатора. Випускник Одеського медичного інституту (1953), завідувачем кафедри дитячої хірургії Харківського медичного інституту Вадим Сергійович був обраний у вересні 1970 р. й очолював її до дня своєї смерті.

В.С. Топузов був прекрасним хірургом, який поєднував практичну роботу з плідною науковою діяльністю. Кафедра в ці роки займалася проблемою «Возрастні особливості детского организма в норме и патологии». З 1970 р. тут було організовано курс дитячої анестезіології, реорганізовано відділення реанімації, посилено анестезіологічну службу. Кафедра й клініка стали методичним і науковим центром регіону, в який входили Харківська, Сумська та Полтавська області. Відповідно зріс обсяг надання хірургічної допомоги, покращилася робота дитячих хірургів у поліклініках міста.

Несподівана смерть професора В.С. Топузова — видатного вченого, хірурга і наставника — стала справжньою втратою для всієї школи вітчизняної дитячої хірургії. Але навіть смерть професора є для його учнів яскравим прикладом самовідданого служіння своїй спеціальності: Вадим Сергійович помер в операційній, зав'язавши останній шов. Це сталося 15 травня 1991 року.

Першим керівником ННПО «Хірургія» (1986) став Володимир Терентійович Зайцев (1930–1999) — директор Харківського НДІ загальної та невідкладної хірургії (1974–1999), завідувач кафедри госпітальної хірургії Харківського державного медичного інституту (1970–1999), заслужений діяч науки УРСР (1983) і лауреат Державної премії України (1990).

Уся трудова діяльність В.Т. Зайцева пов'язана з Харковом і його медичними установами. Після закінчення з відзнакою в 1954 р. лікувального факультету Харківського медичного інституту він пройшов шлях від клінічного ординатора, асистента і доцента до завідувача кафедри інституту, професора.

В.Т. Зайцев був висококваліфікованим клініцистом-хірургом, ученим, педагогом. Як фахівець-хірург він володів усім арсеналом сучасних оперативних втручань на органах черевної та грудної порожнин, у тому числі на серці та судинах.

Особливе місце в наукових інтересах В.Т. Зайцева посідала хірургія виразкової хвороби шлунка й дванадцятипалої кишки, її ускладнені форми. Його докторська дисертація вперше в країні довела необхідність індивідуального підходу до вибору методу оперативного втручання для хворих з виразковою хворобою й ефективність застосування органозберігаючих операцій при цій складній патології.

Науково-навчально-виробничі об'єднання «Хірургія» було організовано на базі Харківського НДІ загальної та невідкладної хірургії, Харківської міської клінічної лікарні швидкої медичної допомоги ім. проф. О.І. Мещанінова і кафедри

Земельні пам'ятки в період 1980-1994

Стенд №10

Нарада в МОЗ СРСР з питань створення ННПО (4-й ліворуч сидить професор В.С. Топузов, 1985). Подяка командира військової частини Л.В. Подригало за внесок у справу ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (1987). Полковник М.В. Троценко (кафедра медицини катастроф та військової медицини) в Афганістані (1988). Пам'ятка для перебуваючих у 30-кілометровій зоні

госпітальної хірургії Харківського медичного інституту, що оптимізувало лікувальну, наукову й педагогічну роботу зазначених установ.

На 10-му стенді, крім портрета В.Т. Зайцева, представлено групове фото професора зі студентами, на нижній полиці 8-ї вітрини лежать його особисті речі, а на 12-му стенді розміщено фотознімок трьох винахідників ХМІ, на якому зображені В.Т. Зайцев, проф. В.І. Шаповал і лікар О.А. Сороченко.

Ще одним проректором з науки в цей період був Микола Григорович Сергієнко (1941–1997) — лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1993), вихованець ХМІ (1965), який він закінчив з відзнакою. У 1968 р. він захистив кандидатську дисертацію, з 1970 по 1975 р. працював консультантом з нейрофізіології і нейрохімії в Національному інституті неврології й нейрохірургії в м. Гавана (Республіка Куба). На знак визнання вагомого внеску М.Г. Сергієнка в розвиток цих наук на Кубі його було обрано його дійсним іноземним членом наукових товариств фізіологів, неврологів і нейрохірургів Республіки Куба.

З 1976 по 1986 р. він очолював Центральну науково-дослідну лабораторію, а з 1986 р. — кафедру біохімії Харківського медичного інституту (з 1994 р. — ХДМУ). З 1988 р., як ми вже зазначали, він виконував обов'язки проректора інституту з наукової роботи. М.Г. Сергієнко був членом Українського біохімічного товариства, членом об'єднаної Наукової ради АН СРСР з проблеми «Физиология человека и животных», членом Наукової ради Харківського відділення міжнародної неурядової організації «Всемирная лаборатория научной культуры», головою спеціалізованої Ради з захисту дисертацій, членом ВАК України.

Науково-дослідна робота професора М.Г. Сергієнка була пов'язана з дослідженням біохімії нервової системи. Отримані результати дозволили автору розробити спосіб лікування епілепсії. За цикл робіт «Начальные и обратные формы нарушения мозгового кровообращения. Разработка и внедрение в практику новых методов профилактики, диагностики, лечения и реабилитации в Украине» в 1993 р. М.Г. Сергієнку в складі авторського колективу було присуджено Державну премію України в галузі науки та техніки.

Під час перебування М.Г. Сергієнка на посаді проректора з науки були утворені ННПО «Акушерство і гінекологія» та «Медрадіологія». Керівником ННПО «Акушерство і гінекологія» став Валентин Іванович Грищенко (1928–2011) — дійсний член НАН України (1983), заслужений діяч науки та техніки України (1992), який закінчив з відзнакою лікувальний факультет ХМІ в 1951 р.

З ім'ям В.І. Грищенка пов'язано багато досягнень сучасної науки й лікарської практики. Свою діяльність він присвятив благородній меті — охороні здоров'я жінки, матері, новонародженого, випередивши вирішення багатьох питань на десятки років. Портрет Валентина Івановича демонструється в 7-й вітрині.

У 1957 р. В.І. Грищенко був зарахований на посаду асистента кафедри акушерства й гінекології, і з цього часу вся його педагогічна, лікувальна й наукова діяльність була

пов'язана з ХМІ, де він пройшов шлях до професора, академіка, завідувача кафедри. У цей період Валентин Іванович протягом 18 років був у ХМІ проректором з наукової роботи. У 1964 р. він захистив докторську дисертацію, у 1983 р. одночасно очолив Інститут проблем кріобіології і кріомедицини (ІПКіК) НАН України в Харкові.

Немає жодного сучасного напрямку в акушерстві та гінекології, який не був би пов'язаний з ім'ям академіка В.І. Грищенка. Він перший в Україні почав застосовувати для лікування безпліддя допоміжні репродуктивні технології: метод штучної інсемінації спермою чоловіка й донора, метод екстракорпорального запліднення. Він став ініціатором освоєння та впровадження в Україні методу запліднення яйцеклітини людини поза організмом. Ним було отримано Міжнародний патент на метод швидкого заморожування сперми й ембріонів людини та тварин. Завдяки дослідженням, проведеним під керівництвом академіка В.І. Грищенка, уперше в Україні в 1991 р. народилася дівчинка, зачаття якої відбулося *in vitro*.

В.І. Грищенко досяг видатних успіхів у галузі найважливішого напрямку «Биология и медицина стволовых клеток». Під керівництвом Валентина Івановича розроблено унікальний метод кріоконсервування донорської і кордової крові, який не має аналогів у світі й забезпечує високу схоронність одночасно стовбурових клітин і біологічно активних речовин. На цій основі вперше в Україні було організовано аутобанк зберігання кордової крові новонародженого.

У 2010 р. професор В.І. Грищенко був удостоєний престижного звання Товариства кріобіології — «Styofellow», що присуджується кращим ученим-кріобіологам світу. За свою роботу В.І. Грищенко був удостоєний трьох Державних премій: СРСР (1986), УРСР (1977) та України (2002).

В.І. Грищенко був не тільки видатним науковцем, а й блискучим лікарем, хірургом, клініцистом, щодня виконував великий обсяг лікувальної роботи. Він став ініціатором і виконавцем унікальних оперативних утручань при аномаліях розвитку жіночих статевих органів: кольпопоезу з очеревини малого таза, корекції статі в транссексуалів та інших реконструктивно-пластичних гінекологічних операцій.

Валентин Іванович був прекрасним педагогом, багато уваги приділяв молодим ученим і студентам, виховував у них прагнення до глибоких досліджень, передавав їм свої знання, досвід і практичні навички. На 10-му стенді вгорі праворуч ми бачимо В.І. Грищенка у складі державної екзаменаційної комісії, що приймає іспит у випускника.

В.І. Грищенко — автор понад 1 000 наукових праць, 295 авторських свідоцтв і патентів на винаходи. Він підготував 33 доктори і 129 кандидатів медичних і біологічних наук. Результати наукових досліджень академіка В.І. Грищенка доповідалися на міжнародних конгресах і симпозиумах у Росії, США, Мексиці, Марокко, Франції, Німеччині, Англії, Ізраїлі, Швеції, Данії, Фінляндії та в інших країнах.

За свідченням сучасників, Валентин Іванович був доброзичливим, простим у спілкуванні, скромним і уважним до оточуючих. Він завжди надавав безцінну

допомогу мудрою порадою, ділився великими знаннями. У ньому поєднувалися глибоке мислення, талант ученого й практика, уміння передбачати, величезна працьовитість і цілеспрямованість.

В.І. Грищенко проводив велику громадську роботу. На 9-му стенді вгорі праворуч розміщено фотографію, що представляє В.І. Грищенка, радника ВООЗ, на засіданні в Женеві у 1977 р. Заслуги В.І. Грищенка було відзначено численними нагородами, преміями та званнями. У 2001 р. Міжнародний комітет «European contrasts limited» за результатами наукових і практичних досягнень присудив В.І. Грищенку звання «Руководитель XXI столетия» з врученням золотої медалі й зарахував його до числа лідерів Європейського співтовариства. Біографічне товариство США визнало В.І. Грищенка «Людиною 2004 року». Транснаціональна компанія зіркових ресурсів до 80-річчя від дня народження зареєструвала зірку — «Академик В.И. Грищенко». Серед цих нагород хотілося б відзначити золоту медаль Польської академії медицини, що, судячи за дипломом, представленим на середній полиці 7-ї вітрини, є «символом благодарности тем, кто не щадит сил для усовершенствования способов оказания помощи другим людям, тем, кто вносит свой вклад в создание лучшего мира для будущих поколений».

У верхній частині 10-го стенда по всій його ширині представлено фотоматеріали про життя колективу інституту цього періоду. Серед них — група викладачів на заняттях з філософії, де на першому плані ми бачимо професорів М.П. Воронцова, Р.Д. Синельникова, В.С. Жаботинського. На наступному знімку викладачі ХМІ (зліва направо 2-й — гінеколог М.Г. Богдашкін, 4-й і 6-й — хірурги Г.І. Дуденко і І.Г. Мітасов, 7-й — терапевт В.М. Хворостинка) перед консультативним виїздом до району. Відомий учений-морфолог, завідувач кафедри гістології професор Є.Я. Панков працює за новим електронним мікроскопом. І дві фотографії з життя студентського наукового товариства. На одній з них професор-патофізіолог Р.У. Ліпшиць (у центрі) з гуртківцями, серед яких легко впізнати В.О. Сипливого (праворуч від керівника), нині теж професора, лауреата Державної премії України в галузі науки та техніки. На іншому знімку серед студентів — улюблена багатьма викладач кафедри патологічної анатомії доцент Т.В. Гануліч. Завідувачем кафедри на цей час була А.Ф. Яковцова, чий портрет розміщено у верхньому ряду стенда.

Антоніна Федорівна Яковцова (1933–2018) — учениця проф. Г.Л. Дермана, заслужений діяч науки та техніки України (1996), доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри патологічної анатомії Харківських державних медичних інституту й університету (1971–2009). Професору А.Ф. Яковцовій належать 7 свідоцтв на винахід і патентів України. А.Ф. Яковцова — лауреат премії АМН СРСР ім. В.Ф. Снегирьова (1981). Серед її учнів 6 докторів і 35 кандидатів наук.

На базі кафедри патологічної анатомії з 1960 р. постійно працює консультативний біопсичний центр, яким керувала А.Ф. Яковцова. До його складу входять провідні вчені і прозектори Харкова, які розглядають секційний і біопсійний матеріал

дітей і дорослих. Це має велике значення як одна з найпрогресивніших форм впровадження наукових досягнень у практичну медицину.

Кафедра, очолювана професором А.Ф. Яковцовою, багато років була опорною кафедрою патологічної анатомії в Україні й навчально-методичним центром, через який щорічно підвищували кваліфікацію викладачі кафедр патологічної анатомії всієї України.

Раніше ми вже згадували про фотознімок справа на 10-му стенді, на якому зображено за розмовою професора М.І. Оболенцева (перший зліва), академіка О.О. Шалімова та професора судової медицини ХМАПО В.І. Кононенка. Знімок зроблено на конференції з торакальної хірургії. Він цікавий тим, що дозволить нам розповісти трохи докладніше про Миколу Івановича Оболенцева — піонера розробки та практичного застосування сучасних методів анестезіології й інтенсивної терапії в м. Харкові та області. Учасник бойових дій Другої світової війни, командир евако-відділення шпиталю, М.І. Оболенцев (1920–2018) лише в 1947 р. закінчив військово-медичний факультет Центрального інституту удосконалення лікарів (Москва). У становленні його як анестезіолога велику роль відіграли такі видатні хірурги, як академіки В.М. Шамов і Б.В. Петровський. У 60-і роки минулого століття він працював уже в Харкові з О.О. Шалімовим, 7 років після захисту докторської дисертації обіймав посаду у ХМІ на кафедрі дитячої хірургії у В.С. Топузова, створивши там міське дитяче відділення реанімації на 25 ліжок.

З 1977 р. більше 20 років М.І. Оболенцев завідував кафедрою анестезіології та реаніматології ХМІ. Базою кафедри була 1000-ліжкова Харківська міська клінічна лікарня швидкої та невідкладної допомоги, де яскраво виявився його високий професіоналізм, великий клінічний і організаційний досвід.

Говорячи про життя інституту цього періоду, не можна не зупинитися докладніше також на особистості В.І. Шаповала (у верхньому ряду на стенді). Володимир Іванович Шаповал (1924–2001) — професор, доктор медичних наук, заслужений діяч науки УРСР (1983), засновник і директор Харківського нефроурологічного центру — першого такого типу медичного закладу в СРСР. Його особистою заслугою також є відновлення в 1967 р. самостійної кафедри урології Харківського медичного інституту, про що ми вже згадували раніше, відкриття першого на Лівобережній Україні відділення дитячої урології й першого в СРСР відділення андрології.

На початку війни в окупації В.І. Шаповал працював фельдшером в селі Розуміївка і став зв'язковим, а потім бійцем партизанського загону ім. К. Ворошилова. Згодом, уже в діючій армії (при Корсунь-Шевченківській операції), отримав важке поранення правої руки.

У 1944 р. за клопотанням Центрального штабу партизанського руху на Україні В.І. Шаповал був зарахований студентом Чернівецького медичного інституту, який закінчив з відзнакою в 1949 р. Незважаючи на труднощі в навчанні і побуті, необхідність брати платні нічні чергування, Володимир Іванович постійно

займався науковими дослідженнями. Виконана ним на III курсі робота «Гнойно-воспалительные заболевания кисти (клинико-топографоанатомическое исследование)» була визнана кращою студентською роботою й відзначена грошовою премією.

З 1951 р. В.І. Шаповал навчався в ординатурі й працював у Харкові, захистив кандидатську дисертацію, у якій розглядалося питання консервативного й хірургічного лікування туберкульозу нирок (1957). Багаторічна наукова пошукова робота в 1965 р. завершилася захистом докторської дисертації «Состояние парциальных функций почек при их хирургической патологии».

Тематика наукових досліджень, що проводилися під керівництвом Володимира Івановича, завжди відрізнялася оригінальністю й новизною. Спектр його наукових інтересів поширювався від лікування запальних захворювань до променевої діагностики й космічної медицини. В.І. Шаповал — автор 19 винаходів, за що йому присвоєно звання «Изобретатель СССР». На 12-му стенді розміщено фотографію трьох винахідників-лікарів: проф. В.І. Шаповал, В.Т. Зайцев і лікаря О.А. Сороченко, про яких ми вже згадували.

Незважаючи на всі свої звання, посади й нагороди, Володимир Іванович насамперед пишався високим званням, як він вважав, лікаря. А був він Лікарем з великої літери, неперевершеним діагностом і талановитим хірургом. Уміння налагодити контакт з хворою людиною та в повному обсязі зібрати анамнез дозволяло йому іноді тільки на підставі цього встановлювати правильний діагноз. Ті, хто працював з професором, назавжди запам'ятали його улюблений парафраз з відомої пісні: «Поговори со мною, доктор...». Тисячі харків'ян і мешканців інших регіонів живуть на світі завдяки операціям, виконаним професором В.І. Шаповалом.

На нижній полиці 9-ї вітрини розміщено особисті речі В.І. Шаповала: окуляри, цистоскоп, добірка каменів, вилучених з хворих органів пацієнтів під час операцій.

На верхній полиці 7-ї вітрини представлено портрет одного з провідних офтальмологів України періоду 80-х років минулого століття, завідувача кафедри офтальмології ХМІ, ветерана війни М.О. Пенькова. Михайло Олександрович Пеньков (1923–2001) — вихованець Киргизького медичного інституту (1952), працював у Харкові з 1968 р. Він був прекрасним діагностом, дослідником й організатором, в усіх розділах офтальмології проводив науково-дослідні пошуки. М.О. Пеньков розробив модифікації операцій при глаукомі, катаракті, косоокості, запропонував кілька моделей штучного кришталика, розробив багато мікрохірургічних інструментів та приладів.

З великих наукових досліджень, що мають значення для практичної й теоретичної медицини, треба назвати освоєння промисловим виробництвом за розробками М.О. Пенькова моделі тридзеркального гоніоскопа. У співпраці з Харківським заводом ім. Шевченка і Всесоюзним НДІ очних хвороб виготовлено перший у Радянському Союзі апарат для факоемульсифікації штучного кришта-

лика. М.О. Пеньков був автором 18 винаходів та 195 раціоналізаторських пропозицій.

Особливу увагу Михайло Олександрович приділяв лікуванню дітей. У клініці ним було створено кабінет охорони зору дітей, що став організаційно-методичним кабінетом для всіх районів Харківської області. Уперше в Харкові були організовані дитячі спеціалізовані садки для лікування захворювань очей, у літній період з цією ж метою в Криму організовувався піонерський табір.

Нижня права частина 10-го стенда присвячена участі колективу ХМІ в події Афганської або, як її інакше називали, «неоголошеної» війни (1979–1988). У колишній експозиції музею цього розділу, як і розділу, пов'язаного з Чорнобильською трагедією, не було. Пошуки людей, які могли б передати до музею потрібні матеріали, ускладнювалися відсутністю у фондах музею будь-яких відомостей про діяльність інституту в ці періоди. Слова великої вдячності за допомогу в оформленні розділу, пов'язаного з подіями в Афганістані, слід виказати на адресу полковника М.В. Троценка, викладача кафедри медицини катастроф і військової медицини, безпосереднього учасника бойових дій в Афганістані, який передав до музею багато матеріалів того періоду. Це, перш за все, його портретні фотографії та фотокопія Грамоти Президії Верховної Ради СРСР «воину-герою за мужество и воинскую доблесть, проявленные при выполнении интернационального долга в Республике Афганистан» (1988). Поруч фотографія, на якій М.В. Троценко вручає нагороду солдату. У центрі стенда розміщене цікаве групове солдатське фото, де Микола Васильович (2-й зліва в першому ряду) зображений зі своїми однополчанами, серед яких, за його розповідями, були солдати — представники народів 17 національностей Радянського Союзу. У 7-й вітрині демонструються речі, передані ним до музею: на верхній полиці — солдатський головний убір, на нижній — знешкоджений бойовий снаряд, набір для стерильного зберігання й транспортування шприца «Рекорд» — неодмінного атрибуту екіпування військових хірургів, і книги, присвячені Афгану: Г. Корж «Афганское досье» (історія війни) і В. Пасько «Ночь забытых песен» з дарчим написом М.В. Троценку від автора.

Ми не занурюємося в тлумачення історії цієї війни, але говоримо, що велася вона далеко від нашої країни на чужій території, у дуже важких кліматичних умовах; тривала близько 10 років, на ній загинуло більше 3 тис. синів України, у більшості своїй молодих 20-річних хлопців. Поруч із солдатами постійно були лікарі, в основному хірурги. На 10-му стенді розміщені фотографії наших хірургів-афганців: доцента й асистента кафедри госпітальної хірургії ХМІ В.І. Щербакова (стоїть 2-й справа) та С.І. Макеєва. Валерій Іванович у своїй автобіографії коротко повідомив, що в 1980–1981 рр. перебував у ДРА у складі обмеженого контингенту військ, а Сергій Іванович більш детально написав, що «был в должности начальника операционно-перевязочного отделения 56-й отдельной гвардейской дивизии». Тут же представлено портретне фото полковника С.Г. Демяніка, який на той час

Вітрина №7

Почесна грамота Верховної ради УРСР Б.Я. Задорожному (1984). Портрет академіка НАН України, тричі лауреата Державних премій СРСР, УРСР та України, професора В.І. Грищенка. Диплом В.І. Грищенка — кавалера Золотої зірки Польської академії медицини (1999). Медаль «За освоєння целинних земель» (1960). Емблема студентського будівельного загону, що виїжджав до м. Мартіна (ЧССР, 1976). Особисті речі професора В.Т. Зайцева (1999). Ікона «Чорнобильський Спас» (2003)

надав медичну допомогу 1640 пораненим у польових умовах та є кавалером орденів «Красной звезды» і «За службу Родине в ВС СССР» III ст.

Багато з тих солдатів, хто повернувся живим, вступали до інститутів, близько 50 осіб згодом закінчили й наш медичний. Ми представляємо фотографії студентів-афганців А.Ф. Позняка (№ 23) і С.О. Мірошниченка (№ 24) — нині лікарів Красноградської та Ізюмської районних лікарень. Син С.О. Мірошниченка, Михайло, закінчив згодом ХДМУ та викладає на кафедрі патологічної анатомії, він кандидат медичних наук, доцент. Г.С. Яцина (№25, 26) був важко поранений в Афганістані, що не завало йому в подальшому закінчити медінститут, захистити кандидатську дисертацію. Нині він викладає в ХМАПО на кафедрі невідкладних станів та медицини катастроф, доцент, заслужений лікар України.

Наші викладачі не тільки воювали та лікували, але ще й навчали. Молодій афганській країні потрібні були вітчизняні кадри вчителів, лікарів, інженерів. І фахівці ХМІ надавали їм цю допомогу. Доцент кафедри гістології В.Д. Карамішев, завідувач кафедри російської мови Т.В. Никонова й старший викладач цієї кафедри О.С. Овчинникова працювали в країні, де йшла війна, але афганські юнаки й дівчата хотіли вчитися і з великим інтересом вивчали російську мову, якою на той час було написано близько 80 % технічної літератури у світі. Тамара Василівна (3-я ліворуч) і Олександра Сергіївна (1-а ліворуч) зображені на фотографії (внизу крайня праворуч) серед представниць організації Демократичний союз жінок Афганістану (1985), далі вони ж у підшефній військовій частині. На середній полиці 7-ї вітрини на фотографії О.С. Овчинникова консультує афганського студента, який згодом подарував їй автореферат своєї дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук (1986). З цікавими спогадами Олександри Сергіївни про цей період її роботи можна ознайомитися в книзі «Історія в історіях», яка є і в музеї, і в Науковій бібліотеці ХНМУ.

Особливу увагу відвідувачів музею викликає велике панорамне фото в нижньому лівому кутку 10-го стенда. Люди старшого покоління безпомилково впізнають у ньому зображення Чорнобильської атомної електростанції з його недоброї пам'яті 4-м блоком, що часто з'являлося на сторінках різних вітчизняних і зарубіжних ЗМІ у другій половині 80-х років XX століття. Саме тут 26 квітня 1986 року, о 1 годині 23 хвилини ночі пролунали один за одним два потужні вибухи. Через пролом, що утворився після вибухів, відкрилася активна зона реактора. Дим, пара із величезною кількістю радіоактивного матеріалу утворили «гарячу» хмару, що піднялася на висоту близько двох кілометрів. Хмара, що утворилася над ЧАЕС, під впливом вітру пізніше посунулася на північ, накривши собою українське Полісся, деякі регіони Білорусії та Росії. Незабаром після катастрофи радіоактивні викиди були виявлені на території Швеції та Фінляндії, а через деякий час — Польщі, Німеччини, Франції. Радіація проникла в атмосферу всієї північної півкулі. Після вибуху на четвертому енергоблоці уламки графіту, залізобетону, магми прикипіли до прутів,

тів, завалили дах сусіднього, третього енергоблоку. Звільнити дах було одним з перших завдань ліквідаторів. Радіаційний фон був настільки високим, що перебувати на даху дозволялося не більше 1–1,5 хв, оскільки більше це вже було за шкалою безпеки для людського життя.

Разом з пожежниками, військовими на боротьбу з наслідками Чорнобильської аварії насамперед встали медичні працівники. У другій половині 1986 р. на місці аварії працювали понад 600 медпрацівників з Харківського регіону, $\frac{3}{4}$ з них становили вихованці ХМІ.

Уже 27 квітня 1986 р. за викликом МОЗ УРСР старший науковий співробітник відділення променевої патології Харківського НДІ медичної радіології Гайсенюк Лариса Олександрівна терміново вилетіла до м. Києва для надання консультативної допомоги постраждалим у радіаційній аварії, хоч вона про це ще не знала (фотографія в нижній лівій частині стенда).

Справа в тому, що на той час у республіці відділення променевої патології ХНПМР було єдиним спеціалізованим підрозділом, де займалися питаннями променевої патології, а також де обстежувалися та лікувалися постраждалі при радіаційних аваріях. Тому виклик променевого патолога МОЗ УРСР до м. Києва був звичайним робочим моментом, оскільки розслідуванням радіаційних аварій співробітникам відділення доводилося займатися неодноразово. Першу інформацію про аварію на Чорнобильській атомній електростанції та її масштаби Лариса Олександрівна отримала лише ввечері 27 квітня 1986 р. у Київській обласній лікарні. Вона проконсультувала перших постраждалих у цій аварії — будівельників 4-го енергоблоку, у яких були ознаки променевого ураження у вигляді первинної реакції гострої променевої хвороби. Вони були терміново відправлені до Москви в клініку Інституту біофізики МОЗ СРСР.

У ніч на 28 квітня 1986 р. лікар Гайсенюк Л.О. прибула в смт. Поліське, Київської області, де на базі районної лікарні було розгорнуто сортувальний шпиталь, у якому розміщувався штаб МОЗ УРС. Тут протягом доби працювала бригада Київських лікарів — обласних фахівців. У зв'язку з тим, що вони не мали достатнього досвіду та знань з радіаційної медицини, робота Л.О. Гайсенюк почалася з інструктажу лікарів клініки, з діагностики та надання допомоги при гострій променевій хворобі, зокрема, за клініко-гематологічними проявами початкового періоду — критерієм сортування постраждалих. Протягом місяця Л.О. Гайсенюк інструктувала лікарські бригади й сортувала хворих у Чорнобильському та Поліському районах Київської області.

З початку роботи на Чорнобильській АЕС для тих, хто брав участь у ліквідації наслідків аварії, було організовано стаціонарне медичне обслуговування — створено поліклініки, лабораторії, швидку допомогу, що діяли вахтовим методом. Одними з перших вахту прийняли медичні працівники Харківської студентської лікарні № 20 (30 осіб). Очолювала загін заступник головного лікаря лікарні (на той час

випускниця нашого ВНЗ М.Г. Фоміна (фото на стенді). Із розповіді Майї Григорівни дізнаємося, що люди їхали добровільно, іноді всупереч власним сімейним обставинам. Їхали на 12 днів, а пробули двічі довше (12.08.–10.09.1986 рр.), тому що з якоїсь області не приїхала зміна. Серед харків'ян були фахівці: терапевт, хірург, невропатолог, отоларинголог, інфекціоніст, офтальмолог, стоматолог, гінеколог, а також медсестри, лаборанти, реєстратори та навіть водій. Працювали з 8.00 до 22.00 години; 11 лікарів за день приймали по 1 200 осіб. Виконували й хірургічні операції, крім операцій на хребті. Жили в стаціонарі — по прямій 8 км від станції, над якою постійно стояла багряно-помаранчева заграва. Цікавою є пам'ятка, у якій регламентувалася поведінка ліквідаторів (унизу на стенді) про заходи радіаційної та епідемічної безпеки для працюючих в 30-кілометровій зоні. Наводимо її зміст: «У зв'язку із ситуацією, що склалася, обумовленою не тільки підвищеним рівнем радіації, але й напруженою роботою їдалень, пунктів спеціальної обробки та лазень, ущільнення в місцях тимчасового розміщення працюючих в 30-кілометровій зоні, а також наявністю безгоспних, здичавілих домашніх тварин, з метою збереження свого здоров'я та працездатності, необхідно неухильно дотримуватися правил радіаційного та протиепідемічного захисту:

- захищати шкірні покриви та органи дихання від пилу (носити одяг і взуття, що максимально закриває тіло, головний убір, респіратор);

- після закінчення роботи, не знімаючи респіратор, ретельно витрусити верхній одяг і головний убір на виділеному для цього майданчику з урахуванням напрямку вітру, обмити або обтерти вологою ганчіркою взуття. Знявши респіратор, вимити частини тіла, що не були закриті одягом, або прийняти душ;

- не вживати для пиття воду з неперевірених джерел води та відкритих ємностей».

Тут же представлено первинну медичну картку, що заповнювалася на кожного обстежуваного й включала безліч відомостей, необхідних для подальшого лікування. Крім посвідчення особи, це були відомості про характер ураження, надану медичну допомогу, діагноз, етапи евакуації тощо.

Поруч з портретом М.Г. Фоміної на 10-му стенді портрет А.М. Шатного — колишнього керівника служби швидкої допомоги в Чорнобилі в період з травня по липень 1986 р. Анатолій Миколайович неодноразово був у 30-кілометровій зоні, отримав першу категорію ліквідатора аварії, згодом став директором студентських гуртожитків ХДМУ. Напередодні 15-річчя Чорнобильської катастрофи він подарував музею книгу «Імення зорі — Чорнобиль», яку отримав від обласної ради «Союз. Чорнобиль. Україна» «на знак визнання його заслуг у діяльності щодо соціального захисту осіб, які постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС». Книга представлена на нижній полиці 7-ї вітрини.

У складі військових формувань несли службу в Чорнобилі й окремі співробітники ХМІ. Це хірург С.І. Макеев, у минулому афганець, який був начальником медич-

ної служби спецбатальйону військової частини; В.А. Стегній, доцент кафедри променевої діагностики, променевої терапії та радіаційної медицини — керівник ПМП військової частини; В.П. Бережний — доцент кафедри соціальної медицини та економіки охорони здоров'я. Їх фото розташовано на 10-му стенді. Л.В. Подригало, доцент кафедри загальної гігієни та екології № 2, передав свої фото, зроблені під час служби в Чорнобилі на посаді старшого лікаря — фахівця санітарно-епідеміологічної лабораторії військової частини (травень–вересень 1987 р.), і подяку командира військової частини «за внесок у справу ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції та зразкове виконання патріотичного обов'язку перед Батьківщиною». Декілька років поспіль тему Чорнобиля та здоров'я людини молодий учений Леонід Володимирович Подригало розроблятиме, готуючись до захисту кандидатської дисертації. Автореферат дисертації «Гігієнічне обґрунтування використання аліментарного фактора в комплексній реабілітації школярів, що зазнали радіаційного впливу» (1996 р.) представлено на нижній полиці 7-ї вітрини.

Співробітники та студенти ХМІ прагнули зробити свій внесок у справу допомоги постраждалим від Чорнобильської катастрофи, про що писала газета «За радянського лікаря». У червневому номері (1986 р.) повідомлялося, що студенти лікувального факультету перерахували до фонду допомоги чорнобильцям 3 185 крб. Студенти інших факультетів виходили працювати у свої вихідні дні, щоб зароблені гроші перерахувати у фонд Чорнобиля. У вересневому номері йшлося про те, що влітку в Київську область виїжджали загоны добровольців, серед них називалися прізвища студентів педіатричного факультету С. Коровіної, Л. Мініної, Т. Супрун, Л. Гончар та ін.

Усю роботу з надання медичної допомоги потерпілим очолював у регіоні Харківський НДІ медичної радіології ім. С.П. Григор'єва. Фактичним керівником на той час був професор М.І. Пилипенко, завідувач кафедри променевої діагностики, променевої терапії та радіаційної медицини ХМІ. Його фото внизу на стенді зроблене на Міжнародному симпозиумі з ядерної онкології в м. Порто-Алегре (Бразилія).

Закінчуємо розповідь про цей період описом ще одного унікального експоната, представленого на середній полиці 7-ї вітрини. Це ікона «Чорнобильський Спас», подарована музею А.М. Шатним. Вважаємо за потрібне розповісти про це більш докладно. Ініціатива написання ікони «Чорнобильський Спас» належить Юрію Андрееву — президенту Всеукраїнської громадської організації «Союз. Чорнобиль. Україна», голові соціально-екологічної партії «Союз. Чорнобиль. Україна». Вона написана з благословіння Блаженнішого Митрополита Київського та всієї України Володимира й освячена 28 серпня 2003 р. в Києво-Печерській Лаврі в день Успіння Пресвятої Богородиці.

На «Чорнобильському Спасі» з Богом, Суддею та Спасом зображено чорнобильців — живих і мертвих. Бог рятує душі, чорнобильці-рятувальники врятували землю та життя, даровані Господом. Фактично на іконі зображені люди — це Божа

людська рать. До цього людину з Богом на іконах ніколи не зображували, а чорнобильцям випала така честь, мабуть, тому, що вони заповіді Господньої «Не вбивай» дотримувалися, чужої крові не пролили, а своєї не пошкодували.

Ікона нині розміщується в Успенському храмі Києво-Печерської Лаври.

У 7-й вітрині є ще один експонат, про який необхідно обов'язково сказати. Це велике групове фото на торцевому боці верхньої полиці. На ньому зображено керівника Радянського Союзу періоду 60-х років минулого століття М.С. Хрущова в супроводі інших осіб. Його зустрічає в Києві міністр охорони здоров'я України Платон Лукич Шупик — вихованець Харківської вищої медичної школи (про нього ми писали раніше). Фото подарував музею син П.Л. Шупика — професор судової медицини Київської медичної академії післядипломної освіти, яка носить на цей час ім'я його батька.

Я — лікар з Харкова (1951–2005 рр.)

Матеріали 11-го стенда музейної експозиції присвячено роботі Харківської вищої медичної школи з іноземними студентами, започаткованої у 1951 р. У правому верхньому куті стенда представлено карту світу із центром у Харкові. Звідти лінії простяглися до прапорів тих країн, з яких у різний час у нашому виші навчалися студенти (102 країни). За всі ці роки близько 5 тис. іноземних випускників — молодих лікарів — роз'їхалися по всьому світу, допомагаючи своїм співвітчизникам позбутися хвороб. Кожен з них з гордістю міг би сказати про себе «Я — лікар з Харкова». Ці слова винесені у назву стенда. А взяли ми їх зі статті в газеті, в якій про наш ВНЗ розповідає випускник, що працює в Гані. Є й інша версія цієї назви, наведена колишнім співробітником музею, нині старшим викладачем кафедри мовної підготовки О.С. Овчинніковою, яка тривалий час працює з іноземними студентами та люб'язно погодилася допомогти в підготовці цього розділу. Ось що згадує вона. «У нас на медичному факультеті учились три студента с острова Ямайка. Они были большими друзьями. Закончив университет, они уехали домой. Но один из них, Джозеф Греннум, решил вернуться в Харьков, чтобы продолжать учебу в аспирантуре. Он пришел в клинику на Ямайке, где работал его друг, и спросил о нем. Ему ответили: «А, это доктор из Харькова!». Вот так и возникло это название. А Джозеф, кроме того, что стал хорошим врачом, еще и прекрасно пел, выступал в оперном театре Харькова и параллельно учился в музыкальной школе. Его друг, Самуэль, хорошо играл на фортепиано и тоже закончил музыкальную школу в нашем городе. О Джозефе писали в одной из харьковских газет, где поместили его портрет».

На початку 50-х років ХХ ст., після закінчення Другої світової війни, Харків активно відновлювався після розрухи, популярність та авторитет Харківської медичної школи поширювалися далеко за межами нашої країни. Патологоанатом Д.Ф. Лямбль і біохімік О.В. Палладін, хірург М.П. Трінклер і офтальмолог Л.Л. Гіршман, фізіо-

лог В.Я. Данилевський і анатом В.П. Воробйов — імена цих учених і їхні школи були відомі у світі.

Саме в цей час до нашого інституту почали приїжджати на навчання студенти із соціалістичних країн, країн Азії та Африки, що тільки почали розвиватися. Вони вже були підготовлені в себе на батьківщині (добре володіли російською мовою), тому відразу починали навчання на першому курсі.

Першими студентами (лише троє) були дівчина-полька Ядвіга Адамець і два чехи, обидва Станіслави — Казда і Хмаринок. В архівах інституту було знайдено відомості про цих випускників, які закінчили навчання в 1957 р.

У наступні роки приїжджали майбутні лікарі з інших країн: Угорщини, Німеччини, Болгарії, КНДР, Монголії. Перша група студентів з Китаю (їх було 12) прибула у 1955 р.; вони залишили по собі добру пам'ять.

У центрі стенда експонуються 2 портрети. На першому — Борис Євгенович Гречанін. Він очолював роботу деканату іноземних студентів 30 років, а потім був проректором з міжнародних зв'язків. Деканат по роботі з іноземними студентами був заснований у 1964 р., і Борис Євгенович став першим деканом. 30 років багатогранної та плідної роботи, за яку Б.Є. Гречанін отримав визнання: він був нагороджений орденом «Знак Почета», 4 іноземними та вітчизняними медалями за підготовку кадрів для зарубіжних країн. З метою ознайомлення з роботою випускників на їх батьківщині Б.Є. Гречанін побував у службових відрядженнях у НДР (1975 р.), у Південному та Північному Ємені (1981 р.), у Гані (1985 р.). Оцінка роботи наших фахівців була дуже високою. Б.Є. Гречанін залишив цікаві спогади про роботу з іноземними студентами, з якими можна ознайомитися в книзі «Історія в історіях». Він завжди міг знайти спільну мову з кожним студентом-іноземцем, вирішити його проблеми, допомогти розібратися у складній ситуації. За фахом Б.Є. Гречанін був лікарем-акушером-гінекологом, працював на кафедрі акушерства та гінекології № 1. На жаль, його вже немає серед нас, але багато хто пам'ятає і любить цю людину великої душі.

Поруч з фото Б.Є. Гречаніна портрет професора Володимира Дмитровича Марковського. Багато років його діяльність була пов'язана з підготовчим факультетом, де він був деканом, а згодом очолив деканат по роботі з іноземними студентами, був проректором по роботі з іноземними студентами. Сьогодні він обіймає посаду проректора з науково-педагогічної роботи та завідувача кафедри патологічної анатомії.

Ліворуч угорі розташовано 2 фото випускників підготовчого факультету нашого університету 2003 р., які демонструють випускний вечір на підфаци. З 1960 р. в Харкові існував тільки один підготовчий факультет при Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна, де навчалися студенти з різних країн світу за різними спеціальностями. Програми та предмети були абсолютно різні. Майбутні студенти медичного інституту вивчали російську мову, фізику, хімію, біологію з анатомією. У подальшому вони вступали до відповідних університетів або інститутів.

Стенд №11

Випуск іноземних студентів лікувального факультету. Альбом випускників з Німецької Демократичної Республіки (1961-1967). Лікар Юй Дунь-сі (1-й ліворуч) зустрічає проректора ХДМУ по роботі з іноземними студентами В.Д. Марковського (2003, 2-й ліворуч). Студенти-іноземці з улюбленим професором (у центрі академік Л.Т. Малая, 1995)

Підготовка велася дуже якісно. Через 10 років у Харкові відкрився другий підфак при ХП, де теж готували студентів за різними спеціальностями. І лише в 90-і роки окремі ВНЗ отримали можливість відкривати підготовчі факультети на власній базі. На одному з фото бачимо викладача підготовчого факультету Наталію Віталіївну Аль-Газо, якій вдячні випускники вручають квіти. Однак у 2003 р., після закінчення ліцензії, роботу підготовчого факультету було призупинено. З 2010 р. за ініціативою ректора університету В.М. Лісового підготовчий факультет у ХДМУ поновлено. Зараз на ньому навчається велика кількість студентів.

Під цими фото розташовано 3 групових фото, крайні з яких присвячено комітету «Дружба», що тривалий час опікувався в інституті виховною роботою з іноземними студентами. Ліворуч на фото зображено викладачів та студентів після засідання комітету «Дружба» (1970 р.). У першому ряду (зліва направо): Т.В. Ніконова, Б.М. Смолкіна, Б.Є. Гречанін.

Комітет «Дружба» протягом багатьох років працював під керівництвом Броніслави Марківни Смолкіної — талановитого педагога, ерудованої людини, викладача кафедри анатомії людини. Її поважали як вітчизняні, так й іноземні студенти. На фото вона з першими студентами з Іраку (1965 р., праворуч). Про Б.М. Смолкіну вже повідомлялося в описі стенда, який відображає роботу інституту в період евакуації.

Комітет «Дружба» був заснований викладачами кафедри російської мови, це був його основний склад. Також до комітету входили президенти земляцтв, студенти. Кожна країна була об'єднана в земляцтво, і проблеми студентів цих земляцтв вирішувалися колективами кафедр, до яких вони були прикріплені.

На середньому фото викладачі кафедри російської мови складу 1987 р.:

Завідувач кафедри (у центрі) Тамара Василівна Ніконова, яка очолювала кафедру протягом багатьох років, виконувала обов'язки заступника декана по роботі з іноземними студентами, протягом трьох років викладала російську мову в Афганістані, проводила активну громадську роботу як у ХМІ, так і в Афганістані. Тамару Василівну дуже любили іноземні студенти, особливо дівчата, які зверталися до неї з багатьма жіночими проблемами (улаштування дітей до дитячих установ, побутові негаразди). За будь-яких обставин вона завжди йшла назустріч молоді. На жаль, її вже немає серед нас.

Ліворуч від Т.М. Ніконової — старший викладач кафедри російської мови М.М. Сазонова. Викладач від Бога — розум кафедри російської мови, так називали її колеги та студенти. Маргарита Митрофанівна була організатором, натхненником інститутського літературного гуртка. У місті проводився конкурс під назвою «Я читаю стихи по-русски», у якому брали участь іноземні студенти вишів Харкова, але завжди (ми не перебільшуємо) перші місця посідали наші студенти. І це завдяки Маргариті Митрофанівні, яка вміла так підготувати виступаючих, що рівних їм не було. Заняття М.М. Сазонової були настільки ці-

кавими й пізнавальними, що всі, хто на них побував, до цього часу використовують її методику.

Кілька років тому в Харкові організовано асоціацію іноземних випускників різних вишів. Приїжджала й делегація медиків із Сирії, які близько 30 років тому закінчили ХМІ. Вони відвідали наш музей, і один з них прекрасно та із задоволенням декламував вірші О.С. Пушкіна «Я памятник себе воздвиг нерукотворный» і В.В. Маяковського «Стихи о советском паспорте».

На наш погляд, досить детально представлена на цьому стенді навчальна робота, що проводиться в університеті. Під трьома описаними фото, з лівого боку стенда, ми бачимо (зліва направо) студентів-іноземців 3-го курсу на засіданні гуртка з патологічної фізіології, яке веде професор Р.У. Ліпшиць (1920–2010 рр).

Реля Ушерівна — Людина з великої літери. Раніше, описуючи період Другої світової війни, ми зупинилися на історії її життя, на шляху, який вона пройшла для досягнення своєї мети — займатися улюбленою справою. Дивлячись на фото, можна стверджувати, що у професора та студентів повне взаєморозуміння.

У певний період у ХМІ навчалося кілька аспірантів з Північної Кореї, а також два стажисти, яким було вже по 50 років, але бажання працювати в них було величезним. Один з них після року вивчення російської мови стажувався ще рік на кафедрі патологічної фізіології. За цей час не без участі Р.У. Ліпшиць він переклав корейською підручник патологічної фізіології, за яким багато років навчалися корейські студенти.

Безперечно, робота в гуртках дає можливість студентам ознайомитися краще з предметом, що їх цікавить, брати активну участь у науковій роботі, писати доповіді, виступати на конференціях. Часто залучення до роботи студентського наукового гуртка дає початок майбутній професії студента, допомагає у виборі фаху.

Поруч на груповому фото співробітники урологічної клініки з професором В.І. Шаповалом (у центрі). Про роботу клініки, про роль професора В.І. Шаповала в її створенні ми вже розповідали раніше. Саме тут представлено учнів професора: аспірант Уаттара Каліму (другий зліва в першому ряду) після навчання та захисту дисертації поїхав до себе на батьківщину в Малі, обійняв посаду головного уролога своєї країни. А перший праворуч — Кімфет, випускник нашого університету з Лаосу. Цікаво, що його ім'я перекладається як «гостра голка». Узагалі, усі імена мешканців Лаосу мають певний сенс. Людину, яка народилася з першим променем сонця, називають Ексаванг. Аспірант на таке ім'я також навчався в ХМІ на кафедрі Л.Т. Малої. Він блискуче захистив кандидатську дисертацію російською мовою, хоча приїхав до Харкова взагалі без знання мови й протягом року вивчив її, написав дисертацію російською мовою, провівши величезну теоретичну й практичну роботу. Любов Трохимівна після захисту дисертації зазначила, що після невеликого доопрацювання вона досягла б рівня докторської. У той же час це була найскромніша людина, хоч дядько його був послом Лаосу в СРСР, але в університеті про це дізналися тільки з газет.

На наступному фото професор Федір Петрович Ведяєв, який приймає іспит у студентки з Танзанії (1975 р.). Про нього ми досить детально розповідали раніше.

Поруч фото, де студентки-іноземки сфотографувалися на пам'ять з доцентом кафедри соціальної медицини, організації та економіки охорони здоров'я З.П. Петровою. Багато років Зоя Петрівна Петрова викладала історію медицини. Вона доклала багато зусиль для створення монографії «Історія Харківського державного медичного університету. 200 років (1805–2005 рр.)».

Нижче ліворуч ми бачимо, з яким інтересом студенти вивчають біологію на першому курсі. Ось вони після лекції доцента Б.В. Кулаченка, ставлять йому запитання. Борис Володимирович, крім викладання біології, тривалий час працює заступником декана по роботі з іноземними студентами перших і других курсів. Він користується великим авторитетом серед студентів, оскільки постійно надає їм допомогу в різних життєвих ситуаціях. Поруч на фото — практичні заняття студентів з Конго на кафедрі гістології.

На IV і V курсах студенти вивчають спеціальні предмети на клінічних кафедрах. На фото професор Л.Т. Малая зі студентами-іноземцями. Вона не тільки читала їм лекції, а й проводила з ними цікаві зустрічі, під час яких розповідала про унікальні випадки з власної практики.

У нижньому ряду ліворуч три фото із зображенням студентів на окремих кафедрах. На першому (зліва направо) — практичні заняття на терапевтичній кафедрі проводить тодішній декан факультету по роботі з іноземними студентами І.В. Лєтїк. Це людина цікавої долі, наш випускник, нині проректор з науково-педагогічної роботи ХНМУ, професор кафедри, про якого ми вже писали. На другому — під керівництвом тодішнього ректора університету, завідувача кафедри професора А.Я. Циганенка студенти працюють на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології.

Дещо детальніше зупинимося на третьому фото. На ньому група іноземних студентів готується до чергової науково-практичної конференції. Керує цією роботою завідувач кафедри інфекційних хвороб професор Т.Т. Чорна (сидить за столом у центрі). Тамара Трохимівна Чорна (1920–2016 рр.) була досвідченим клініцистом, педагогом, наставником молоді, якій передавала свої знання, досвід, любов до професії. Вона прислухалася й долучалася до всіх новацій у галузі медицини, запропонувала багато нового в лікуванні окремих інфекцій. Особливо велику увагу приділяла роботі студентського гуртка іноземних студентів з вивчення тропічних інфекцій. Підготовлені доповіді представлялися для обговорення учасникам науково-практичних конференцій. За свідченням випускників, отримані знання допомагали їм у подальшому при лікуванні хворих на батьківщині.

У верхньому ряду стенда по центру праворуч також декілька фото, які розповідають про життя студентів-іноземців. Насамперед, це фото Михайла Петровича Воронцова (1929 р.), який консультує стажиста з Афганістану Амруллу Хабіба.

Професор М.В. Воронцов досліджував практичне використання ультрафіолетової радіації в гігієні як профілактичного, так і оздоровчого чинника, що підвищує загальнобіологічну та імунологічну опірність організму.

З часом до ХМІ почали приїжджати стажисти. Це були вже лікарі, які отримали медичну освіту в себе на батьківщині. Спочатку вони вивчали мову на кафедрі російської мови, а потім проходили стажування на певних кафедрах. На кафедрі судової медицини у професора М.П. Марченка стажувався випускник ХМІ Юрген Гросс, який згодом захистив в університеті в Галле докторську дисертацію на тему «Смертельные мотоциклетные происшествия». Один примірник дисертації він подарував нашому музею, ми експонуємо його на нижній полиці 8-ї вітрини. Згодом Ю. Гросс очолював Міністерство охорони здоров'я НДР (Німеччина). Його курс (1961–1967 рр.) після закінчення інституту подарував деканату фотоальбом, який повною мірою характеризує життя студентів-німців протягом усього часу перебування в нашій країні. Це і навчання, і відпочинок, і робота в будівельних загонах, і подорожі. Згадки про Харків залишилися в їхніх серцях і після повернення на батьківщину.

Поруч на груповому фото китайські студенти, які відзначають 10-у річницю своєї країни в період навчання. У центрі в другому ряду стоїть студент Юй Дунь-сі, який через багато років (у 2003 р.) зустрічатиме проректора ХДМУ по роботі з іноземними студентами В.Д. Марковського, що приїхав разом з делегацією Міністерства освіти України до Китаю. На наступному фото він зображений першим ліворуч.

Іноземні студенти опановували не тільки медичні, а й з великим інтересом знайомилися із суспільними науками: вивчали історію, філософію, економіку та інші предмети. На наступному фото праворуч викладач кафедри філософії П.І. Заворін зі студентами-перуанцями. Про Павла Івановича Заворіна вже розповідали раніше, коли знайомилися із життям ХМІ у воєнні роки.

А нижче велике фото, на якому представлено заняття в палаті інтенсивної терапії Інституту терапії імені Л.Т. Малої. Професор М.А. Власенко знайомить студентів з методами надання інтенсивної допомоги хворим при гострих ситуаціях.

Студенти-іноземці не тільки навчаються, але й уміють відпочивати. На стенді внизу праворуч в'єтнамський національний танець вогню, арабський танець. Студенти-іноземці із задоволенням вивчають і співають українські пісні, поезію. Останнє фото в цьому ряду названо нами «Українські пісні співаємо в українському вбранні».

Та найбільше свято зазвичай випускний вечір. Про цю подію розповідають експонати в центрі стенду. Традиційно в урочистій обстановці шестикурсник передає ключ знань та залікову книжку першокурснику. Випускники в мантіях відповідних факультетів збираються біля центрального входу до університету, фотографуються на пам'ять, а потім переходять до Харківського академічного оперного театру, де проходять урочистості. Зазвичай до Харкова приїжджають міністри охорони

здоров'я України або почесні професори, наші випускники, для вітання випускників. На стенді в центрі низка фото (зліва направо), на яких дипломи вручають ректор ХДМУ А.Я. Циганенко, проректор В.Д. Марковський; Б.Є. Гречанін вручає диплом студенту з Німеччини Г. Крамеру.

Однією з найбільших подій є приїзд на це свято батьків наших випускників. Більшість з них приїжджає в національних костюмах. Це стало традицією. На тумбочці ліворуч від стенда загальне фото одного з випусків іноземних студентів стоматологічного факультету.

На цей час (2018 р.) у нашому університеті навчається близько 4 000 іноземних студентів з 73 країн світу. За цими показниками ХНМУ є першим не лише в Харкові, а й в Україні.

Поруч з 11-м стендом розташована 8-а вітрина, що присвячена міжнародній діяльності ХНМУ. Про окремі її експонати ми згадували раніше. Верх вітрини прикрашають прапори країн, студенти з яких у різний час навчалися медицині в Харкові. Звичайно, вони не представляють усіх країн. Ми говорили, що їх 102, а наявні прапори лише Бельгії, Індії, Уганди, Лівану, Марокко, Таджикистану. Серед інших прапорів є і прапор Іраку. Цікава історія його появи в музеї. У вересні 2012 р. з візитом до університету прибув Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Ірак в Україні Шорш Халід Саїд. Йому дуже сподобалася музейна експозиція, проте він був здивований і засмучений тим, що серед інших не було прапора його країни. Через деякий час на ім'я ректора університету В.М. Лісового прийшов лист від Шорш Халіда Саїда. У своєму листі пан Посол засвідчив високу повагу ректору й співробітникам ХНМУ, а також передав сувенірний дарунок з Іраку для поповнення колекції музею історії: «Искренне надеюсь на продолжение нашего важного сотрудничества и конструктивного диалога ради умножения его плодов. Посольство Республики Ирак в Украине и я лично пользуемся возможностью, чтобы возобновить Вам уверения в своем высоком уважении». Посол подарував музею історії ХНМУ прапор Республіки Ірак і сувенірний дарунок із символічним зображенням золотої арфи — вироб ювелірного мистецтва відомих майстрів давнього шумерського міста Ур, яке знаходиться на території сучасного Іраку.

На верхній і середній полицях 8-ї вітрини — деякі подарунки іноземних студентів. Ми відібрали лише ті, що є символами країн, звідки привезені. Так, над верхньою полицею на вузькому склі вишивка із зображенням традиційних пейзажів північного В'єтнаму (гладь, стіжок).

На самій же полиці виставлено:

– подарунок Ширазького університету медичних наук у вигляді тарілки (метал) із зображенням пам'яток м. Шираз (Іран), серед яких: справа наліво Гробниця Кира, Дух-охоронець царя, Ападана Персеполя, Мавзолей Шах-Черрах, Ворота Корану й Мавзолей Гафіза;

– бюст фараона Тутанхамона (кераміка) і статуетка кішки — священної тварини в Стародавньому Єгипті, символ родючості та сонця;

– статуетка пальми з лемуром (дерево), Мадагаскар;

– дзвіночок із символами Греції: прапор Греції, Афіньський Акрополь і Парфенон (кераміка);

– репродукція археологічних фігур, оригінали яких зберігаються в Музеї Золота (Богота, Колумбія); ці фігури відображають автохтонну культуру, що населяла доколумбову Америку (мармур, скло, золото);

– статуетка Будди (дерево), Індія;

– фігурка найвищого хмарочоса у світі «Бурдж-Халіфа» (пластик), ОАЕ;

– репродукція карти Судану в дереві з написом «Из Судана с наилучшими пожеланиями», Судан;

– дерев'яна модель мечеті Купол Скелі в Єрусалимі, Ізраїль;

– курильниця для пахоців (кераміка, метал), Ефіопія.

Над середньою полицею на вузькому склі експонується картина на тканині, що зображає пейзаж Мальдивських островів (тканина, дерево); це подарунок випускника ХНМУ Муси Маніка Ібрагіма, який не тільки навчався в нашому університеті, а й захистив кандидатську дисертацію. На полиці представлено експонати:

– фігурка птаха додо, який вимер у XVII ст. (це символ о. Маврикій);

– сувенір із зображенням символів Лівану, на ньому справа наліво: карта Лівану, прапор Лівану, фінікійський корабель (дерев'яна шкатулка, оббита тканиною);

– традиційні марокканські міхи (шкіра, дерево, метал);

– сувенір із зображенням храму Ель-Хазне, Петра, Йорданія (опукла скляна тарілка з пластмасовою підставкою);

– глиняна фігурка фаравахар — головний символ у зороастризмі (провідник людської душі на її життєвому шляху до єднання з Ахура-Маздою); період Ахемідів (500 до н.е.), Іран;

– мечеть Ель-Акса в Єрусалимі — третя святиня ісламу (дерево), Ізраїль;

– слони, Індія;

– сувенір із зображенням Шиви Натараджі — індійського божества, мідь;

– статуетки солдат Теракотової армії з гробниці імператора Цинь Ши Хуан-ді (кераміка, 4 воїни і кінь), Китай.

На тумбі в лівому кутку зали — килим ручної роботи, колективний подарунок випускників ХМІ з Таджикистану і подарунок у вигляді великої декоративної тарілки від медичного університету м. Вейфан (Китай) на честь 200-річчя ХДМУ. Тарілка з дерева, інкрустована металевою ниткою, встановлена на підставці. На ній зображено людей, що плывуть по річці на плоту від скелі, на якій видніється китайська пагода. Також на картині є напис давньокитайською мовою. Підставка виконана із червоного дерева, укрита лаком, на ній також викарбувано напис.

Вітрина №8

Фотопортрет професора Є.А. Вашева та Грамота Монгольського Великого Хурала на його ім'я (1966). Праця доцента В.М. Чередниченка, видана у Камбоджі (1964). Камбоджійська грамота доцента О.А. Ардельян (1969)

На тумбі біля 8-ї вітрини: подарунок іранської делегації з міста Єзд. Традиційна єздська тканина «терме», вишита візерунками у вигляді листів кипариса, що є національною природною пам'яткою Єзда й символізує свободу; ваза — подарунок китайських випускників ХМІ 1960 р.; сувенір з Лівану, виконаний у формі ліванського кедр. Напис на підставці: «Кедр — самое старое дерево 1500 г. до н.э. Ливанская ручная работа». Макет шатра — житла кочівників (Аравійський півострів або Середня Азія). Про випускний альбом з НДР 1961–1967 рр. ми вже говорили.

Музейні експонати 3-ї полиці 8-ї вітрини меншою мірою, але ілюструють роботу колективу на той час Харківського медичного інституту з надання допомоги країнам, що розвиваються. Це і лікувальна робота, і участь у діяльності наукових установ, як це було у професора М.Г. Сергієнка на Кубі. Тут же над нижньою полицею на вузькому бічному склі представлена грамота, якою в 1969 р. була нагороджена доцент кафедри ЛОР-хвороб О.А. Ардельян (її фото в рамці). Вона два роки працювала в Камбоджі. Грамоту їй вручав сам принц Нородом Сіанук. Крім книги В.Ф. Трубнікова «Три года в Кувейте», про яку ми вже згадували, тут експонуються дві наукові роботи наших учених, що розміщені в збірниках, виданих за кордоном. Це стаття асистента кафедри шкірно-венеричних захворювань І.Д. Кузнецова «Лечение половых расстройств у мужчин» у збірнику праць лікарні радянського Червоного Хреста в Ірані (1957 р., книга видана на фарсі), і робота доцента кафедри очних хвороб В.М. Чередниченко «Элементы офтальмологической практики» з лікарні кхмерів-радянської співдружності в Пном-Пені (1964 р., французькою мовою).

На передньому плані Грамота Монгольського Великого Хурала на ім'я професора Є.А. Вашева (1966 р.) і бюст керівника монгольської народної революції 1921 р. Дамдіни Сухе-Батора, подарований йому ж. На цій полиці представлено газету «Нова Монголія» (1964 р.) зі статтю «Наші вчителі — радянські фахівці. Так створювалася наша педіатрична школа», у якій згадується Є.А. Вашев.

Єгор Андрійович Вашев (1930–2019) — завідувач кафедри дитячих інфекційних хвороб (1985–2001 рр.), доктор медичних наук, професор. Єгор Андрійович — відомий педіатр, автор багатьох методичних рекомендацій як для студентів, так і для лікарів практичної охорони здоров'я, співавтор посібника «Довідник з інфекційних хвороб у дітей». Він гідно виконував свої лікарські обов'язки та належним чином представляв харківську школу педіатрів у Монголії, працюючи головним консультантом-педіатром у спеціальній лікарні протягом 1963–1966 рр.

Харківський державний медичний університет (1994–2005 рр.)

Сучасне оформлення музейної зали — результат роботи з реекспозиції музею історії ХДМУ, що була здійснена в 2003–2005 р. напередодні 200-річчя Харківської вищої медичної школи. 13 травня 2005 р. після перерви, пов'язаної з ремон-

том і реекспозиційними роботами, музей відкрив свої двері для відвідувачів. 12-й стенд присвячено саме цьому періоду, а розповідь про нього розпочинається важливим документом (угорі ліворуч від центра) — Постановою Кабінету Міністрів від 20 квітня 1994 р. № 244. У документі зазначено: «Прийняти пропозицію Міністерства освіти, Міністерства охорони здоров'я, погоджену з відповідними Радами народних депутатів, Міністерством фінансів, Міністерством економіки про створення: Харківського державного медичного університету на базі Харківського державного медичного інституту, що ліквідується». Одним з перших серед усіх медичних вишів України наш інститут став університетом, пройшов атестацію та був внесений до державного реєстру закладів освіти з наданням йому ліцензії на право здійснення освітньої діяльності за IV, вищим рівнем акредитації.

Як ми вже зазначали, ректором університету на той час був А.Я. Циганенко. На стенді його портрет розташовано в центрі і поряд портрети проректорів, які керували різними напрямками: навчальною, науковою, виховною та лікувальною роботою. У 1998 р. тоді вже Харківський державний медичний університет був прийнятий членом до Міжнародної асоціації університетів світу. Постійне членство університету в цій асоціації під егідою ЮНЕСКО сприяло підвищенню його авторитету на всесвітньому ринку освіти.

Це був період, коли навчання за всіма спеціальностями вперше проводилося за затвердженими Міністерством освіти і науки, а також Міністерством охорони здоров'я України державними стандартами освіти, які містили освітньо-професійні програми та кваліфікаційні характеристики спеціальностей. У створенні цих державних стандартів брали участь і наші вчені, зокрема, професори М.В. Кривоносів і П.Г. Кравчун (у верхній частині стенда по центру).

Михайло Володимирович Кривоносів (1941–2005 рр.) — 1-й проректор ХДМУ (з 1994 р.), відомий науковець, який зробив значний внесок у розвиток гігієнічної науки та екології, визнаний педагог-методист вищої медичної школи України, академік АН вищої школи України (1998 р.). Випускник ХМІ 1964 року, він тривалий час був деканом санітарно-гігієнічного факультету (1975–1994 рр.) та завідувачем кафедри загальної гігієни та екології № 2 (з 1983 р.).

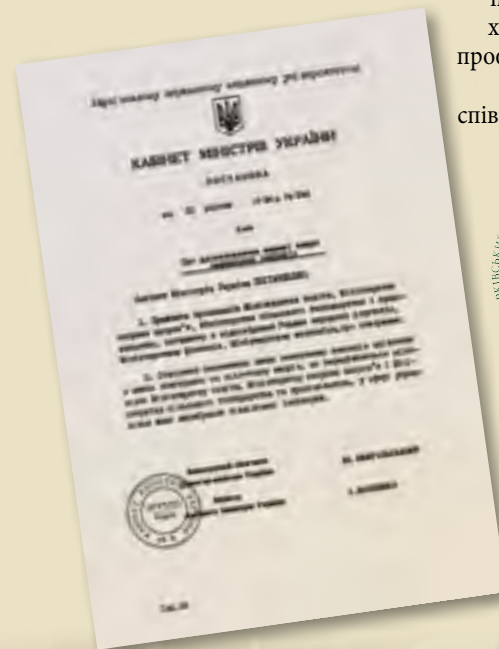
М.В. Кривоносів зробив вагомий внесок в удосконалення навчальної роботи в університеті. Ним уведено нові форми підготовки фахівців за спеціальністю «Гігієна і епідеміологія», він багато та плідно працював над розробленням профілактичних заходів у хімічній промисловості та машинобудуванні. Дослідження Михайла Володимировича вирізнялися глибиною наукових розробок, вони і зараз мають велике науково-практичне значення і широко впроваджені в масштабах України та за її межами.

М.В. Кривоносів вів активну та результативну роботу щодо організації аліментарної реабілітації дітей, постраждалих у результаті катастрофи на ЧАЕС. Він є автором фундаментальної праці «Основи фізіології харчування».

Стенд №12

Постанова Кабінету Міністрів України про створення ХДМУ (1994). Диплом почесного професора Молдавського університету медицини і фармації ім. М. Тестемітяну М.Г. Богдашкіна (1995). XIX з'їзд хірургів України. У центрі за столом сидять ліворуч професор В.В. Бойко, праворуч — академік О.О. Шалімов (2000, Харків). Ветерани Другої світової війни — співробітники ХДМУ з керівництвом університету (2002)

Саме в цей період М.В. Кривоносова було призначено головою експертної комісії МОН України з акредитації та ліцензування Української медико-стоматологічної академії. До складу інших акредитаційних комісій входили професори Ю.С. Паращук і Ю.В. Одинець — проректори ХДМУ відповідно з наукової та лікувальної роботи (угорі праворуч на стенді). Вони також брали активну участь у роботі навчально-методичної комісії при Центральному методичному кабінеті МОЗ України. Над складанням та експертизою тестових завдань для ліцензійних іспитів загалом працювало 157 фахівців нашого університету, серед них — 44 доктори медичних наук. За підсумками ліцензованих випробувань 2001–2002 навчального року випускники ХДМУ дали близько 82 % правильних відповідей на тестові завдання. Цей показник був третім серед ВНЗ України, на 9 % перевищуючи середній.

Про авторитет і результативність навчально-методичної роботи колективу свідчить той факт, що на базі ХДМУ в листопаді 2003 р. відбулася науково-методична конференція «Проблеми медичної та фармацевтичної освіти і шляхи підвищення якості підготовки лікарів і фармацевтів в Україні». На цій конференції 36 доповідей з 169 було зроблено вченими нашого університету.

Робота колективу відзначена низкою нагород. Так, у 2000 р. університет був нагороджений орденом Пошани Міжнародної кадрової академії «За заслуги в розвитку системи вищої освіти незалежної України, підготовку висококваліфікованих наукових кадрів, розробку і впровадження унікальних технологій в практику охорони здоров'я, а також зміцнення міжнародного співробітництва». Того ж року університет став лауреатом рейтингу вищих закладів освіти «Україна-2000» та увійшов до складу 10 кращих медичних і фармацевтичних закладів освіти України. У 2001 р. університет отримав Срібний диплом лауреата VII Міжнародного відкритого рейтингу популярності та якості товарів і послуг «Золота фортуна» у номінації «Якість III тисячоліття», а в 2003 р. став лауреатом рейтингу «Кращі підприємства України» у номінації «Вища освіта». Усі ці нагороди експонуються на середній полиці 9-ї вітрини.

Період навчання студентів у виші, як відомо, є важливим етапом формування особистості молодої людини. Для керівництва цією роботою у 2000 р. в університеті було призначено професора П.Г. Кравчуна. Для методичного забезпечення виховної роботи під його керівництвом було видано посібник «Навчально-виховна робота в Харківському державному медичному університеті» (2002). Напружена щоденна навчально-виховна робота колективу університету, яка активно велася в усіх напрямках, дала позитивні результати.

Матеріали 12-го стенда ілюструють різноманітну та напружену роботу університету за багатьма напрямками навчально-виховної та наукової роботи. Згадуваний нами проректор з наукової роботи Юрій Степанович Паращук (1949–2018 рр.) — випускник Івано-Франківського медичного інституту (1972 р.), заслужений працівник освіти України (2004 р.), завідувач кафедри акушерства та гінекології № 2.

Його ми бачимо на стенді (угорі праворуч) під час операції. Наукові інтереси професора Ю.С. Паращука охоплювали широке коло актуальних проблем акушерства та гінекології. Про це свідчать назви його наукових праць: «Кріобіологія і проблема безпліддя» (1990 р.), «Безпліддя в шлюбі» (1994 р.), «Репродуктивне здоров'я дівчаток-підлітків» (2000 р.) та ін.

Професор Ю.С. Паращук приділяв велику увагу розвитку педагогічної науки, питанням біоетики. У наукових публікаціях ним обговорювалися питання вдосконалення викладання акушерства та гінекології у вищій школі, організації наукових досліджень у медицині. Багатогранною була лікувальна робота й оперативна діяльність Ю.С. Паращука. Він відомий своєю хірургічною технікою при операціях з приводу випадіння внутрішніх статевих органів у жінок, при онкологічних захворюваннях. Ним було вдосконалено методику кесаревого розтину.

На початку ХХІ ст. в Харківському державному медичному університеті діяли 40 клінічних кафедр на базах 30 лікувально-профілактичних установ Харкова. Ліжковий фонд університету налічував понад 7,5 тис. ліжок. Керував лікувальною роботою університету проректор Одинець Юрій Васильович — заслужений лікар України (2007 р.), завідувач кафедри факультетської педіатрії (в описуваний час), випускник ХМІ (1963 р.).

Основні напрямки наукової діяльності Ю.В. Одиця: невідкладна педіатрія, пульмонологія, клінічна імунологія, нефрологія. Він є ініціатором упровадження нових методів діагностики та лікування в педіатрії. Ю.В. Одицем організовано дитяче відділення гравітаційної хірургії крові і штучної нирки для дітей на базі 16-ї міської дитячої клінічної лікарні, він є одним з ініціаторів упровадження прогресивних методів лікування з протоколами «BFM» гострих лейкозів у дітей. Ю.В. Одинець — автор багатьох публікацій навчально-методичного характеру. Майстерний викладач, досвідчений лектор, він користується заслуженим авторитетом у багатьох слухачів, студентів і лікарів практичної ланки. У 2003 р. ним було видано перший в Україні підручник «Педіатрія» англійською мовою. Ю.В. Одинець представлений на стенді (угорі праворуч) зі співробітниками відділів інтернатури та виробничої практики.

В описуваний період в університеті було створено кілька нових кафедр. Уперше серед медичних вишів України в нашому університеті було створено кафедру медичної генетики, де викладалися основи діяльності лікаря з профілактики та лікування спадкових хвороб. Очолила кафедру учениця професора І.І. Грищенка О.Я. Гречанина (1935 р.), випускниця ХМІ (1959 р.), доктор медичних наук, професор, член-кореспондент НАМН України (2005 р.), заслужений діяч науки і техніки України (2006 р.).

Працюючи в ХМІ асистентом кафедри акушерства та гінекології, вона отримала в Санкт-Петербурзі у професора С.М. Давиденкова другу медичну спеціальність — клінічна генетика. Напрямок її наукових розробок спочатку була терапевтична та хірургічна корекція аномалій статевого розвитку. Коли в країні в 1979 р.

з'явилися перші ультразвукові апарати, вона опанувала техніку ультразвукового пренатального діагностування й уперше в країні запровадила морфологічну оцінку внутрішньоутробного плода за допомогою ультразвуку. Ця робота була висунута з колективом авторів з Києва, Львова, Одеси на Державну премію України в галузі науки і техніки. На стенді вона представлена угорі ліворуч серед лауреатів Державної премії (1997 р., друга зліва).

Ще в 1965 р. за підтримки професора І.І. Грищенка на базі акушерської клініки О.Я. Гречаніна відкрила першу в Україні лабораторію медичної генетики, організувала кафедру клінічної генетики, що, як ми уже зазначали, була першою та єдиною в Україні. Робота кафедри нерозривно пов'язана з діяльністю медико-генетичного центру, що є базою кафедри. Педагогічний та лікувально-діагностичний процеси здійснюються в тісному контакті та за безпосередньої участі співробітників центру, переважна більшість яких є вихованцями О.Я. Гречаніної та співробітниками кафедри.

О.Я. Гречаніна брала участь у підготовці програми Кабінету Міністрів України з генетичного моніторингу, є експертом Національної комісії радіаційного захисту населення України при Верховній Раді, членом координаційної Ради МОЗ України. Центр під її керівництвом також бере участь у міжнародному проекті INTAS щодо дослідження генетичного різноманіття української популяції. На стенді внизу ліворуч бачимо афішу 1-го Українського конгресу з клінічної генетики з міжнародною участю «Метаболічні спадкові захворювання», на знімку О.Я. Гречаніна в президії конгресу.

Угорі ліворуч на стенді представлено фото, на якому поряд з Президентом Польської академії медицини Казімежем Імієлінським Володимир Леонідович Гавенко (1938 р.) — завідувач кафедри психіатрії, наркології, загальної та медичної психології (з курсом сексології) ХДМУ, доктор медичних наук, професор. Він закінчив ХМІ у 1962 р., кафедру психіатрії очолив у 1992 р. Керована ним кафедра стала опорною кафедрою МОЗ України з психіатрії та наркології.

Володимир Леонідович — відомий учений-психіатр, засновник наукової школи комплексного вивчення передхворобливих психічних змін і розладів, ставив соціальної дезадаптації в молодих осіб. У 2000 р. він отримав почесне звання академіка Польської академії медичних наук і Всесвітньої академії медицини ім. Альберта Швейцера та був нагороджений золотою медаллю Альберта Швейцера, яка вручається «за видатні заслуги в гуманізмі та є символом вдячності тим, чий життя й справи стануть частиною історії. Тим, хто зробив внесок у створення кращого світу для всього людства».

Угорі по центру стенда розташовано два фото з останніх, що представляють Героя України академіка Л.Т. Малую, про яку ми говорили впродовж усієї екскурсії, оскільки її життя було пов'язане з вищою медичною школою Харкова протягом 70 років (1933–2003 рр.). Бачимо Любов Трохимівну зі співробітниками кафедри

госпітальної терапії та клінічної фармакології у відомому зимовому саду Інституту терапії, а поруч на фото вона приймає Президента Ізраїлю (2002 р.), який подарував Інституту обладнання для відділення інтенсивної терапії.

У 2002 р. в Харкові на базі кафедри анатомії університету відбувся III Міжнародний конгрес з інтегративної антропології. На стенді після фото Л.Т. Малої — групове фото учасників цього з'їзду, присутніх на відкритті пам'ятника академіку В.П. Воробйову на подвір'ї університету. На фото зліва направо професори В.В. Бобін, С.М. Калашникова, В.М. Лупир та ін.

У центральному поздовжньому ряду стенда зліва фото, на якому член-кореспондент НАМН України професор Микола Іванович Пилипенко (1937 р.) відкриває I Український з'їзд терапевтичних радіологів та радіаційних онкологів (1994 р.). Випускник ХМІ (1960 р.), з 1982 р. — завідувач кафедри променевої діагностики, променевої терапії та медичної радіології Харківського медичного університету, одночасно з 1987 по 2013 р. — директор Інституту медичної радіології ім. С.П. Григор'єва АМН України. Про нього ми вже згадували раніше.

Головні наукові інтереси та досягнення професора М.І. Пилипенка зосереджено в галузі розроблення й упровадження в практику охорони здоров'я нових методів променевої діагностики на ранніх стадіях поширених соматичних та онкологічних захворювань. Професор М.І. Пилипенко — засновник (1993 р.) та головний редактор «Українського радіологічного журналу», що поширюється не тільки в Україні, але й у країнах Західної Європи і Північної Америки. Журнал має суттєвий вплив на рівень роботи у вітчизняній радіології та охороні здоров'я, помітно відрізняється від аналогічних видань публікацією на своїх сторінках не тільки оригінальних досліджень з питань променевої діагностики, променевої терапії, радіаційної медицини, радіаційної гігієни, медичної фізики, радіобіології, а й публікацією клінічних лекцій і матеріалів семінарів з різних розділів радіології, лекцій із сучасної медичної статистики та систематичним висвітленням розробок інституту радіологічної термінології.

Далі за середнім у поздовжньому ряду групове фото, на якому професор Є.Г. Дубенко зі своїми зарубіжними учнями на XVII Світовому конгресі з неврології. Про нього йшлося раніше.

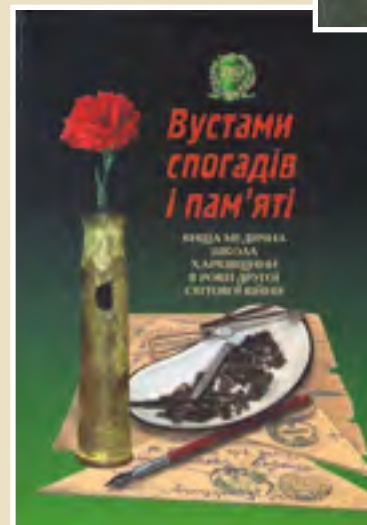
За ним проспект XIX з'їзду хірургів України, що проходив у Харкові в 2000 р. на базі Інституту загальної та невідкладної хірургії. Поруч фото президії з'їзду, де в центрі за столом сидять ліворуч директор інституту В.В. Бойко, праворуч — академік О.О. Шалімов.

Валерій Володимирович Бойко (нар. 1962 р.) — вихованець ХМІ (1985 р.). Почав свій трудовий шлях практичним лікарем-хірургом у Харківському НДІ загальної та невідкладної хірургії, де під керівництвом академіка В.Т. Зайцева захистив кандидатську (1990 р.), а через 2 роки — докторську (1992 р.) дисертації і став на той час у 30 років наймолодшим доктором медичних наук у країні.

Стенд № 13

Видавнича діяльність ХНМУ: «Вчені Харківського державного медичного університету» (2003); «Історія Харківського державного медичного університету за 200 років» (2005); «Видатні вихованці Харківської вищої медичної школи» (2010); «Вустами спогадів і пам'яті. Вища медична школа Харківщини в роки Другої світової війни» (2015); «Історія в історіях. Харківська вища медична школа у спогадах, документах і фотографіях» (2015); «Скарбниця харківської медицини. Постаті» (2015)

З 1991 р. В.В. Бойко працює на кафедрі госпітальної хірургії (нині хірургії №1), де пройшов шлях від асистента до професора, завідувача. З 1997 по 1999 р. обіймав посаду проректора ХДМУ з наукової роботи.

Валерій Володимирович виконує велику практичну роботу з надання хірургічної допомоги населенню Харкова та області, щодня оперуючи й консультуючи важких складних хворих у спеціалізованих відділеннях Інституту хірургії і в Лікарні швидкої медичної допомоги. Водночас він велику увагу приділяє підготовці молодих лікарських, наукових і педагогічних кадрів, активно займається міжнародною та громадською діяльністю. Обраний до складу Європейської міжнародної асоціації хірургів, а також асоціації хірургії травми та інтенсивної терапії (1995 р.).

На цей час Валерій Володимирович Бойко — директор Інституту загальної та невідкладної хірургії НАМН України, заслужений діяч науки і техніки України (2008 р.), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки України (2005 р.), член-кореспондент НАМН України (2017 р.). У 2018 р. нагороджений вищою медичною громадською нагородою України «Орден Святого Пантелеймона» в номінації «Новатор охорони здоров'я». На пристендовому столику демонструється монографія групи вчених за загальною редакцією В.В. Бойка «Квантово-біологічна теорія» (2003 р.).

В описуваний нами період зростає активність професорсько-викладацького колективу університету в патентно-ліцензійній роботі. На фото керівник патентної служби Т.Г. Євтушенко у процесі роботи (сидить за столом перша ліворуч).

Унизу ліворуч на стенді розташовано фото, на якому асистент кафедри нейрохірургії, що була створена в 1990 р., І.А. Кутовий робить перев'язку після операції. У той час на кафедрі розробляли нові методи хірургічного лікування хворих з важкими черепно-мозковими травмами методом ортопедичної краніопластики.

Праворуч на фото професор М.П. Бурих веде заняття з іноземними студентами. Михайло Прокопович Бурих (1938–2005 рр.) — академік Міжнародної академії інтегративної антропології (1994 р.), лауреат «Нагороди ХХ ст. за досягнення» (ІВС, Кембридж, Англія), доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри оперативної хірургії і топографічної анатомії (1990–2005 рр.). Вихованець ХМІ (1965 р.), він почав займатися науковою роботою ще на студентській лаві й на Всесоюзному конкурсі студентських наукових робіт у Москві (1964 р.) був нагороджений золотою медаллю за працю «Нерви трахеї людини». Роботу в рідному інституті почав з 1971 р. на кафедрі анатомії. З 1977 по 1980 р. Михайло Прокопович перебував у закордонному відрядженні, працював професором кафедри анатомії людини медичного факультету Університету м. Конакрі (Гвінея). Докторську дисертацію (1991 р.) на тему «Анатомія чашечно-лоханочного комплексу почки человека в постнатальном онтогенезе» він захищав у спеціалізованій Раді при Київському медичному інституті ім. О.О. Богомольця. При підготовці дисертації ним було застосовано нові анатомічні прилади (топомер, волюмомер) і рентгеноконтрастні речовини, а та-

кож запропоновано нову анатомічну термінологію чашково-мискового комплексу й уперше у світі описано аналогічно легневим сегментам екскреторні сектори нирки людини. У 1993 р. М.П. Бурих на запрошення кафедри ортопедії і травматології Гейдельберзького університету перебував у закордонному відрядженні в Німеччині, де вперше ознайомився з методикою пластинації, відвідав кафедри анатомії в університетах Любека та Ерланген-Нюрнберга. Протягом 1994–1995 рр. М.П. Бурих був проректором з комерційних питань ХДМУ.

Професор М.П. Бурих був визнаний одним із провідних фахівців України в галузі клінічної анатомії. Результати його досліджень викладено більше, ніж у 150 наукових публікаціях, у тому числі у 18 монографіях, низку з них видано за кордоном; він є співавтором 9 винаходів. Для зручності роботи з підручником він практикував видання кишенькових екземплярів: «Технология хирургических операций», «Голова и шея. Клиническая анатомия и технология хирургических операций» та ін.

М.П. Бурих брав участь у роботі Всеросійської конференції кафедр оперативної хірургії та топографічної анатомії (Перм, Росія, 2000 р.), запрошувався з доповіддю на III Європейський конгрес клінічних анатомів (Ліль, Франція, 1997 р.), міжнародні засідання Німецького анатомічного товариства спільно з англійським, ірландським і нідерландським («Анатомія, 2000 р.», Кембридж, Англія, 2000 р.) та інші, був членом німецького анатомічного товариства (Anatomische Gesellschaft, 1994 р.) і Європейської асоціації клінічних анатомів (1998 р.).

Праворуч від експонатів, присвячених професору М.П. Бурих, розташована фотокопія цікавого диплома. Це диплом на ім'я М.Г. Богдашкіна про обрання його почесним професором Молдавського університету медицини і фармації імені Миколи Тестемітяну. Праворуч угорі від диплома фото професора, що приймає іспит у студента. Свого часу Микола Григорович жартував, що диплом отримав за те, що поповнив акушерсько-гінекологічну школу Молдавії підготовленими ним вітчизняними фахівцями.

Микола Григорович Богдашкін (1932–2003 рр.) — випускник ХМІ (1958 р.), заслужений діяч науки і техніки України (1993 р.), у рідному інституті 27 років очолював кафедру акушерства та гінекології № 2 (1972–1999 рр.).

Професор М.Г. Богдашкін розробив і впровадив у практику нові види пластичних операцій, ним прооперовано більше 6 тис. хворих з різною гінекологічною патологією. У 1973 р. він уперше в СРСР запропонував і використав низькоенергетичний гелій-неоновий лазер для терапії ерозії шийки матки. Спосіб лікування розладів менструальної функції з використанням голкорексфлексотерапії, розроблений і запропонований проф. М.Г. Богдашкіним, експонувався на ВДНГ (Москва) і був удостоєний бронзової медалі. Надалі за наукові розробки Микола Григорович ще двічі нагороджувався медалями виставки, крім того, йому було вручено знак «Винахідник СРСР». Під керівництвом М.Г. Богдашкіна колективом кафедри було проведено велику роботу з підготовки наукових і медичних кадрів для

зарубіжних країн. Зараз фахівці-іноземці, які пройшли підготовку на кафедрі, лікують жінок у всіх країнах світу.

У нижній частині стенда до диплома М.Г. Богдашкіна прилягає фото професора Ж.Д. Семидоцької, що консулює хворого. Жанна Дмитрівна Семидоцька (нар. 1937 р.) — лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2009 р.), закінчила Харківський медичний інститут (1960 р.), завідувала кафедрою пропедевтики внутрішніх хвороб №2 ХДМУ з 1982 по 2009 р.

У своїх лекціях професор Ж.Д. Семидоцька розвиває традиції кращих представників вітчизняної пропедевтичної школи. Її унікальний елективний курс «Теорія пізнання і проблеми медичної діагностики» розкриває перед слухачами філософію медицини як науки та мистецтва, філософію життя, хвороби, смерті. Ці питання були предметом обговорення студентами, медиками, представниками інших галузей науки, альтернативної медицини, релігії. За її редакцією в описуваний час вийшов у світ з грифом МОЗ України підручник «Пропедевтика внутрішніх хвороб».

Протягом 20 років після професора Ю.Д. Шульги Ж.Д. Семидоцька очолювала харківську нефрологічну школу. Вона є засновником наукових напрямків, що не мають аналогів в Україні. Консультації та обходи хворих, клінічні розбори, які проводить професор Ж.Д. Семидоцька, є школою клінічного мислення, уміння терпляче шукати та знаходити фактичні дані, на яких ґрунтується діагноз, школою поваги до пацієнта.

У нижньому правому куті стенда знаходимо групове фото керівництва університету та колег, які прийшли привітати професора В.І. Лупальцова з ювілеєм. На фото зліва направо декани I і II медичних факультетів М.О. Клименко та М.О. Михалін, перший проректор М.В. Кривоносов, ректор університету А.Я. Циганенко, ювіляр — завідувач кафедри загальної хірургії В.І. Лупальцов, проректори В.Д. Марковський та П.Г. Кравчун, декан стоматологічного факультету Г.П. Рузін. Кілька слів про ювіляра — професора Володимира Івановича Лупальцова (нар. 1939). Він — вихованець ХМІ (1964 р.), учень академіка О.О. Шалімова, заслужений діяч науки і техніки України (1995 р.), лауреат Державної премії УРСР (1989 р.), член-кореспондент НАМН України (2003 р.).

З серпня 1983 р. В.І. Лупальцов очолює кафедру хірургічних хвороб ХМІ, що розміщується на базі 31-ї міської клінічної лікарні. Наукові дослідження професора стосуються проблем діагностики та лікування гострого панкреатиту та його ускладнень. За цикл робіт, присвячених вивченню цієї проблеми, професору В.І. Лупальцову разом із групою вчених України було присуджено Державну премію.

Поруч із цим фото розташовано світлину, на якій представлено провідних фахівців Наукової бібліотеки. У центрі — директор Ізабелла Шакирівна Іванова (з 2011 р. на заслуженому відпочинку) та завідувачі відділів й головні спеціалісти. Ліворуч теперішній директор бібліотеки Ірина Василівна Киричок. Наукова бібліотека

ХНМУ завжди була і є головним інформаційно-бібліографічним та культурно-просвітницьким центром університету, сьогодні — з мільйонним фондом, у тому числі понад 5 тис. рідкісних та цінних видань, просторими залами для користувачів, новітніми технічними засобами на допомогу освітньому й науковому процесам. Представлений знімок зроблено після вручення І.Ш. Івановій нагороди Першого обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» в номінації «Директор бібліотеки» (осінь 2000 року).

Трохи вище ми бачимо портретне фото професора В.М. Лісового — на той час уже завідувача кафедри урології (з 1996 р). Володимир Миколайович Лісовий (нар. 1956 р.), випускник ХМІ (1979 р.), доктор медичних наук, професор, з перших місяців роботи на посаді завідувача кафедри займається розширенням і переоснащенням її клінічної бази та підрозділів Урологічного центру. У 2001 р. на базі центру обласної клінічної лікарні з ініціативи та за активної участі В.М. Лісового створено самостійну установу охорони здоров'я — Харківський обласний клінічний центр урології та нефрології, директором якого він став і очолював з 2001 по 2019 р. У 2003 р. Центру присвоєно ім'я його засновника — професора Володимира Івановича Шаповала, про якого вже розповідали. З 2005 по 2019 р. В.М. Лісовий — ректор Харківського національного медичного університету.

У науковій діяльності В.М. Лісовий пріоритетну увагу приділяє інтеграції в міжнародні наукові та освітні програми. З 1999 р. керована ним клініка офіційно залучається до Європейських досліджень з питань нейроурології, андрології, репродуктології та нефрології. За згодою МОЗ України він заснував проблемну наукову лабораторію з андрології та репродуктології людини, під його керівництвом було розроблено першу в Україні навчальну програму з курсу «Андрологія» для медичних вишів. За його ініціативою в Харкові вперше у Східній Європі Європейською асоціацією репродуктології та ембріології проведено курси підвищення кваліфікації фахівців у цій галузі. На стенді під фото В.М. Лісового розташований груповий знімок, зроблений під час роботи курсів.

Нині Володимир Миколайович Лісовий — голова Вченої ради Харківського національного медичного університету (з 2019 р.), завідувач кафедри урології, нефрології та андрології ім. А.Г. Подреза ХНМУ (з 1996 р.), заступник генерального директора КНП ХОР «Обласний медичний клінічний центр урології і нефрології ім. В.І. Шаповала» (з 2019 р.), член-кореспондент НАМН України (2010 р.), доктор медичних наук (1999 р.), професор (1997 р.), заслужений лікар України (1998 р.), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2010 р.), Почесний громадянин міста Харкова (2012 р.) і Почесний громадянин Харківської області (2017 р.), член Експертної ради з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОН України з клінічної медицини (хірургічні хвороби), член секції медицини Комітету з державних премій України в галузі науки і техніки, головний редактор чотирьох наукових спеціалізованих журналів, член редколегій і редакційних рад

10 центральних спеціалізованих журналів і 5 вітчизняних і зарубіжних науково-практичних журналів.

Поруч з фото В.М. Лісового на стенді розташовано фото доцента кафедри гістології, цитології та ембріології О.Ю. Степаненка за електронним мікроскопом. Нині він завідувач кафедри.

У нижньому правому полі стенда групове фото ветеранів Другої світової війни з керівництвом, співробітниками та студентами ХДМУ на День Перемоги (2002 р.). На цьому знімку зліва направо внизу С.І. Скиба та Н.Ф. Огар, у першому ряду: Г.П. Рузін, В.Д. Марковський, П.Г. Кравчун, А.Я. Циганенко, М.В. Кривонос, С.Д. Юрченко, Т.Т. Чорна, О.М. Шкіль, В.Д. Черненко, у другому ряду: 2-й М.О. Михалін, О.С. Перепечай, Л.П. Ющенко, Ю.С. Паращук, М.І. Оболенцев, І.П. Бондаренко; у третьому ряду з 2-го О.І. Харченко, М.В. Панченко, В.В. Мінухін, С.Г. Демянік, Г.І. Дуденко, В.М. Лісовий, В.О. Татаренко. На фоні штандарта ліворуч І.В. Летік, Т.І. Степанюк і М.В. Троценко.

У 2002 р. рішенням установчої конференції студентів в університеті створено «Спілку молоді ХДМУ», одним з основних завдань якої за Статутом є поліпшення професійної підготовки майбутніх лікарів і сприяння їхньому всебічному розвитку. У правому нижньому кутку стенда представлено членів Спілки молоді університету того часу.

На пристендовому столику демонструється копія Указу Президента України від 01.12.2008 р. «Про присвоєння державних премій України в галузі науки і техніки за 2008 рік», де йдеться про присудження премій «... за розробку та впровадження сучасних методів хірургічного лікування та профілактики ускладнень цирозу печінки та захворювань воротної вени» групі вчених, серед яких професори ХНМУ О.В. Береснев і В.О. Сипливий. Тут же монографія «Декомпенсований цироз печінки», співавторами якої вони є. Експонується одна з останніх робіт професора Л.Т. Киричек «Стрессопротекторы в эксперименте и клинике» (2008 р.). Монографію «Квантово-биологическая теория» ми вже називали.

Також представлено нагородні кубки Міжнародної виставки «Освіта та кар'єра», якими наш університет був нагороджений у номінаціях «Компетентнісний підхід в освітній діяльності вищої школи» (2018 р.) та «Розвиток матеріально-технічної бази навчального закладу» (2012 р.), а також диплом про присвоєння ХНМУ почесного звання «Лідер післядипломної освіти» (2018 р.).

Поруч зі стендом на тумбочці вітальний адрес Ради ректорів вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації Харківського регіону, вручений ректорові ХНМУ у зв'язку з наданням університету статусу національного (2007 р.). Наводимо витяг з тексту адреса: «... Урятовані життя, принципово нові можливості виживання ще вчора безнадійних хвороб, мистецтво лікування як мистецтво любові до людини, домінанта профілактичної медицини — такими є вирішальні гасла на прапорі медика будь-якого фахового спрямування». Поруч статуетка старовинного аптека-

ря, що виготовляє ліки, — подарунок Харківського національного фармацевтичного університету, зроблений тоді ж.

Цілу низку експонатів представлено на полицях 9-ї вітрини. На верхній — Грамота Кабінету Міністрів України «За вагомий внесок у розвиток медичної освіти і науки», якою університет був нагороджений у 2007 р., і медаль. У той же час дипломом «Медичний Олімп» Всеукраїнського проекту «Найкращі заклади медичної освіти України» «за значний внесок у розвиток медичної освіти України» нагороджено ректора університету В.М. Лісового. Крім того, демонструються кубки: «Лауреат конкурсу серед харківських міських студентських рад» (2007 р.) і відкритого фламандського чемпіонату з фітнесу та аеробіки за I місце (2009 р.). Нагорода обласного конкурсу «Вища школа Харківщини — кращі імена» в номінації «Директор музею» (фігура жінки, що тримає в піднятих руках розкрити книгу) була вручена директору музею історії Ж.М. Перцевій у 2006 р. Статуетка переможця міського конкурсу «Молода людина року» належить студенту О.В. Пивоварову — автору наукової роботи «Приспособления для измерения быстроты реакции спортсменов и уровня психомоторной ассиметрии», що експонується на тумбочці біля стенда. Поруч групове фото, на якому декан I медичного факультету А.О. Терещенко зі студентами, що отримали дипломи за цей винахід (2009 р.).

На середній полиці демонструються групове фото Вченої ради ХНМУ, кубок «Ділова Україна. Шляхи до успіху та визнання» (2003 р.), срібний диплом лауреата міжнародного відкритого рейтингу популярності та якості товарів і послуг «Золота фортуна» у номінації «Якість третього тисячоліття» (2001 р.) і диплом Гран-прі в номінації «Інноваційний розвиток освіти та сучасні педагогічні технології» міжнародної виставки «Освіта та кар'єра» (2018 р.) і до нього кубок.

Тут же пам'ятна медаль медичного факультету Вільнюського університету (1781), подарована нам колегами з Вільнюса — лікарями-кардіохірургами у 2007 р. після екскурсії по музею. У книзі відгуків від імені колег професор Т. Уждавінас залишив такий запис: «Незабываемая была эта встреча с прошлым и совсем недавним научным миром Харьковских медиков! Многие из них проложили спасающую дорогу к жизни, возвысили духовные качества человечества. Примите нашу любовь и признательность».

На нижній полиці вітрини, крім згадуваних уже нами цистоскопа професора В.І. Шаповала та каменів з нирок хворих, прооперованих ним, знаходиться Подяка ректорові В.М. Лісовому за підтримку руху КВК серед студентів і статуетка з написом «Одеса», вручена нашій команді «Обережно, Харків'яни!» за I місце (2010 р.).

Книги «Медицина і мистецтво» за редакцією професора А.Ф. Яковцової, «Вибране: живопис, графіка, фотографія» професора В.О. Коробчанського, «Акварель» професора С.Ю. Масловського свідчать про різноманітні уподобання наших співробітників, які, крім медицини, захоплюються різними видами мистецтва. Художні фото професора В.О. Коробчанського — завідувача кафедри гігієни та екології №1,

Вітрина № 9

Почесна Грамота Кабінету Міністрів України Харківському державному медичному університету за вагомий внесок у розвиток медичної освіти та науки і медаль (2007). Диплом Міжнародної виставки «Освіта та кар'єра» про надання ХНМУ почесного звання «Лідер вищої освіти» (2017). Каміні, видалені з нирок хворих професором В.І. Шаповалом. Уретроскоп, який належав професору В.І. Шаповалу (2002)

директора Інституту гігієни праці та професійних захворювань ХНМУ, — прикрашають музейну залу. Це роботи: «Студентка з Сорбонни», «Фламенко», «Австралійський абориген».

Поруч з 9-ю вітриною на тумбочці нагорода студентського художнього колективу «Ліра Гіппократа», яку він отримав за перемогу на Всеукраїнському фестивалі мистецтв (2009 р.). Також експонується подарунок випускника ХМІ (1989 р.) С.П. Алієва, нині головного санітарного лікаря Таджикистану. Це карта Таджикистану, виконана мозаїчним способом зі шматків корисних копалин його рідної країни, подарунок вручено ректорові В.М. Лісовому під час поїздки у складі офіційної делегації Харківської області та відкриття представництва ХНМУ в Таджикистані.

Одним з найбільш цінних експонатів 9-ї вітрини є вітальний лист Верховної Ради України, який колектив університету отримав з нагоди 200-річчя заснування. У листі наголошується, що Харківський медичний університет є одним з провідних вищих медичних навчальних закладів України, у стінах якого «студенти отримують фундаментальні знання з медицини, формуються як фахівці та особистості, щоб переходити в самостійне професійне життя, сповідуючи клятву Гіппократа».

У пристендових столиках під 12-ю та 13-ю вітринами представлено низку книг про історію нашого ВНЗ, у створенні яких співробітники музею брали найактивнішу участь. Назвемо їх. «Вчені Харківського державного медичного університету» (2003 р.), «Історія Харківського державного медичного університету 1805–2005 рр.» (2005 р.), «Видатні вихованці Харківської вищої медичної школи» (2010 р.), «Вустами спогадів і пам'яті. Вища медична школа Харківщини в роки Другої світової війни» (видання друге, виправлене та доповнене, 2015 р.).

У центрі зали на журнальному столику лежить остання (їх кілька вже) Книга відгуків, де залишили свої записи ті, хто побував у музеї та ознайомився з його експозиціями. Це учні шкіл, студенти і викладачі (не тільки нашого вишу, а й багатьох інших), лікарі, журналісти, представники різних установ та міністерств, а також нащадки тих, хто свого часу працював або навчався в нашому університеті. Тут є відгуки правнука й праправнучки Л.Л. Гіршмана, внуків професорів Я.Я. Постоева, С.М. Синельникова, Т.Т. Чорної та ін. Музей не лише зберігає пам'ять про їх предків, а й продовжує їх життя. Наведемо тільки один відгук (1979), але який зберіг своє значення до сьогодні. Це відгук Ю. Віленського, кандидата медичних наук, журналіста, історика медицини, який уже тоді так охарактеризував значення ХМІ (нині ХНМУ) і його музею історії: «Харковский медицинский институт в прекрасной россыпи очагов медицинского образования нашей Отчизны — пленительная звезда первой величины. Ее сияние, великие грани прошлого воссоздает Народный музей истории института...»

Іменний покажчик

А

Абер В.Я. 69
Абрикосов О.І. 86
Адамец Ядвіга 171
Александров Яків 14
Альбрехт Ф.К. 25
Аль-Газо Наталія Віталіївна 174
Альошин Борис Володимирович 30, 116, 117, 135, 145
Альперн Данило Овсійович 50, 68, 74, 77, 88, 93, 131, 135, 139
Амрулла Хабіб 176
Анохін П.К. 149
Ардельян О.А. 180, 182
Аркавін Яків Сергійович 37
Арнольдї Дмитро Дмитрович 111

Б

Багалій Д.І. 14
Бантинг 94
Баккала С.А. 104
Безчетвертний М.І. 44, 52
Бекетов Олексій Миколайович 51
Бер Л.С. 121
Бердяев О.Ф. 23
Бережний В.П. 169
Бест 94
Беліков П.Є. 45, 46
Белінська Л.П. 110
Белоусов Володимир Олександрович 77, 117, 118, 130, 139, 145
Бельц А.А. 89
Береснев О.В. 196
Білоусов Олексій Костянтинович 25, 28, 49
Бломберг Евеліна Давидівна 135
Блюхер В.К. 119
Блях Володимир Абрамович 76
Бобін Віктор Володимирович 17, 19
Бобін Володимир Вікторович 145, 147, 148, 189
Бобін Володимир Павлович 29, 30, 33
Богдашкін Микола Григорович 148, 160, 185, 193
Богомолець О.О. 92
Богораз Н.А. 131
Бодня Ігор Федорович 127, 128
Бойко Валерій Володимирович 185, 189, 192
Бокаріус Віталій 115, 117
Бокаріус Микола Миколайович 85, 91, 93, 95, 96, 117, 118, 130, 135
Бокаріус Микола Сергійович 24, 37, 50, 51, 52, 63, 78, 80, 88, 95, 96

Бондаренко І.П. 196
Борц О.Е. 121
Брауде Ілля Рафаїлович 37,50,69,111,113,117,139,140
Брауде Рафаїл 111
Браунштейн Овсій Петрович 31,33,56
Браунштейн Микола Овсійович 112,117,132
Бруєв Олександр Якович 22
Брук М. 145
Буланкін М. 141
Бурденко М.М. 51
Бурлаченко Г.А. 109
Бурса (укр) 87
Бурих Михайло Прокопович 192,193
Бутковський Петро 22

В

Вавилов С.І. 97
Вагнер Іван Карлович 22
Валь Григорій Аронович 68,72
Валяшко Микола Авксентійович 53
Ванноті Людвіг Осипович 11,15,19
Ванцетті Тит Лаврентійович 22,25
Васильєв В.А. 11
Васильченко З.Г. 68
Вашев Єгор Андрійович 180,182
Ведмідь Л.І. 134
Ведяєв Федір Петрович 148,149,176
Вейсброд Б.С. 86
Вельвовський І.З. 74
Венедиктов Олександр Савич 19,22
Веретельников (укр.) 87
Винниченко Ю.Ф. 124
Високович Володимир Костянтинович 15
Вишинська Ольга Венедиктівна 109
Вишинський Трохим Трохимович 109
Віленський Ю. 200
Вітте С.Ю. 47
Власенко М.А. 177
Власенко П.В. 68
Водкін Л.М. 81
Войташевський Я.Б. 63
Волошин Петро Власович 134
Воробйов Володимир Петрович 19, 32, 33, 37, 39, 73, 74, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 98, 100, 101, 134, 135, 171, 189
Ворона Г.Ю. 92
Вороний Юрій Юрійович 89,92,108
Воронцов Михайло Петрович 160,176
Воропаєва Л.П. 148

Г

Габель Ю.О. 126
Гавенко Володимир Леонідович 188
Гаврик Т.І. 110,143
Гавриленко 140
Гайсенюк Лариса Олександрівна 167
Галан Анничка 76
Галан Ярослав 76
Гануліч Т.В. 160
Гаспарян Ашот Михайлович 72,77, 117,119
Гельмгольц 48
Генес С.Г. 62,64,69,72
Георгієвський Костянтин Миколайович 49,53,56,94
Гіршман Леонард Леопольдович 21,25, 33, 45, 48, 49, 50, 53, 59, 101, 141, 170, 200
Голобородько П.І. 56
Гончар Л. 169
Горбачов 75
Горкін Зиновій Давидович 75,112, 113, 125
Горохова Валентина Миколаївна 59, 61
Горький О.М. 135, 137, 140, 141
Гофунг Юхим Михайлович 56,64, 68, 93
Греннум Джозеф 170
Гречанін Борис Євгенович 171, 174, 178
Гречаніна Олена Яківна 187,188
Григор'єв Сергій Петрович 42,43,100,101,169,189
Гриньов Даміан Петрович 32,37,50,52,53,55,56, 93
Грицай Панас Карпович 111,125
Грищенко Валентин Іванович 144,158,159,160,165
Грищенко Іван Іванович 75,107,108,130,138,139,148, 151, 187, 188
Грінштейн О.М. 93
Гросс Юрген 177
Грубе Вільгельм Федорович 21,23,24, 25, 28, 29, 40, 51
Гуревич З.А. 72, 116, 140
Гусаков Г.В. 56

Д

Давиденков С.М. 187
Данилевський Олександр Якович 45
Данилевський Василь Якович 18, 25, 30, 32, 33, 34, 36, 39, 45, 52, 53, 80, 81, 94, 132, 141, 171
Данилевський Костянтин Якович 45
Данилевський Михайло Якович 45
Даніні М. 15
Дворниченко С.П. 22
Демянік С.Г. 163
Деркач Василь Степанович 37, 116, 132, 148
Дерман Григорій Львович 96, 132, 144, 160
Діжевська Н. 92

Добіс Р. 74
Долгін П.І. 52, 64
Донський Я. 124
Дрейсіг Вільгельм Федорович 11, 15
Дубенко Євген Григорович 134, 149, 189, 196
Дуденко Григорій Іванович 96, 105, 110, 150, 151, 160, 196

Е

Ебіч З. 52
Ексаванг 175

Є

Євтушенко Тамара Григорівна 192
Єланський М.М. 110
Єлінський Микола Іванович 22
Єнукідзе А. 86

Ж

Жаботинський Василь Михайлович 128, 131, 151, 160
Житня В.І. 68
Журавльов А.Н. 86

З

Заборенко В.М. 44
Заворін Павло Іванович 109, 177
Задорожний Борис Якимович 110, 143, 144, 151, 165
Зайцев В. Т. 142, 149, 155, 158, 162, 165, 189
Закривидорога С.П. 63
Залесський Микола Лаврентійович 15, 51
Замковський Я.Г. 86
Зарубін Іван Кіндратович 29, 51
Затонський В.П. 86
Збарський Б.І. 86
Зеленін Михайло Герасимович 42, 46, 50
Зелений 75
Зікеєва Н.С. 110
Златогоров С.І. 93
Золотарьова Галина Василівна 135
Зоріна Д. 51
Зотін Михайло Михайлович 69

І

Іваненко Євгенія Хомівна 135
Іваницький О.М. 24, 28
Іванов 87
Іванова І.Ш. 194

Ігумнов С.М. 29
Іліаді Ксенія Олександрівна 122, 125
Імієлінський Казимеж 188,
Іосилевич Олександр Мойсейович 124

К

Каган Езро Мойсейович 73, 76, 88, 93
Казда Станіслав 171
Каковський А. 64
Калашникова С.М. 189
Каліму Уаттара 175
Калькау Авраам Якович 11, 15
Каменський Я. 153
Камінська В.А. 121
Каневський Г.Л. 117
Канторович С.І. 87
Каразін Василь Назарович 10, 11, 171
Карамишев В.О. 166
Карузін П.І. 86
Качена Любов Андріївна 33, 34
Кімфет 175
Киричек Л.Т. 196
Киричок І.В. 194
Клименко М.О. 194
Княжевич В. 69
Коваль Микола Іванович 134
Ковпак Сидір Артемович 68, 124
Коган-Ясний Віктор Мойсейович 80, 88, 93, 94, 95, 112, 132
Коломенський Всеволод Миколайович 109, 151
Коломенський М.П. 109
Колосов Г.А. 28
Комас-Гіршман В.А. 48
Коміссаренко В.П. 62
Компанієць С.М. 88
Коні А.Ф. 49
Кононенко В.І. 161
Кононенко Іларіон Пилипович 130
Корж Олексій Олександрович 150
Корж Г. 163
Коробчанський В.О. 197, 200
Коровіна С. 169
Короленко Г.П. 69
Короленко В.Г. 103
Короп Антоніна Григорівна 75, 76
Коррітарі Георгій Георгійович 15
Коршун Степан Васильович 41, 56
Костюк І.Ф. 151
Кравченко В.І. 153

Кравчун Павло Григорович 183, 186, 194, 196
Краков В.М. 69
Крамер Г. 178
Красін Л.Б. 86
Кривоносів Михайло Володимирович 183, 186, 194, 196
Крилов Володимир Платонович 19, 23
Крок Галина Семенівна 135,
Крушельницька Володимира Антонівна 76
Кудиненко О. 151
Кудінцев Іван Васильович 56, 63, 74, 88
Кузнецов Олександр Харитонович 15, 28,
Кузнецов Ігор Дмитрович 124, 182
Кузнецов Михайло Михайлович 11, 15, 28
Кузнецов Ю. 153
Кулаченко Б.В. 176
Кутовий І.А. 192
Кутузов М.І. 108
Кюрі М. 91, 101

Л

Лазаревич Іван Павлович 23, 51
Лашкевич Валеріан Григорович 30, 45
Лашенков Павло Миколайович 25
Левін Марк Меєрович 112, 115, 120, 150
Левітус 77
Ленін В.І. 63, 78, 81, 83, 86, 100
Летік Іван Васильович 153, 176, 196
Лещенко Георгій Данилович 133, 134
Ліпшиць Реля Ушерівна 112, 160, 175
Литвак Л.Б. 117,
Лівшиць Я.Е. 68
Ліскер М.М. 72
Лісовий Володимир Миколайович 51, 174, 178, 195, 196, 197, 200
Ловля Дмитро Сергійович 69, 72, 73, 75, 119
Ломиковський Михайло Михайлович 45, 50
Дупальцов В.І. 194
Дупир В.М. 189
Дутай С.І. 69
Луценко М. 151
Любимов О.М. 75
Лямбль Душан Федорович 30, 170

М

Маєвська Надія Казимирівна 68, 122, 124, 125
Майоров М. 111
Майстрах Ксенія Василівна 57, 61
Макєєв Сергій Іванович 163, 168

Малая Любов Трохимівна 30, 70, 74, 98, 101, 102, 103, 104, 110, 122, 130, 135, 139, 140, 143, 149, 154,
173, 175, 176, 177, 188, 189
Мануїльський Д.З. 101
Марзєєв Олександр Микитович 80, 81, 93, 131
Марковський Володимир Дмитрович 171, 173, 177, 178, 194, 196
Марченко Михайло Опанасович 109
Марченко Михайло Петрович 177
Масловський С.Ю. 197
Масловський О.М. 42
Матвєєва Віра Федорівна 135, 138, 148, 151
Маяковський В.В. 175
Медведева А.О. 51
Мельников Олександр Васильович 68, 88, 93
Мельников-Разведенков Микола Федотович 80, 81, 86, 88, 96
Мерцалова К.Г. 69
Мечніков Ілля Ілліч 23, 41, 51, 80, 135, 140, 141, 154
Меціанінов Олександр Іванович 121, 124, 154
Миронов М.М. 74
Михін Павло Васильович 30
Мілостанов М.М. 88, 108
Мініна Л. 169
Мінкін Семен Леонтійович 88, 112, 117
Мінухін Валерій Володимирович 196
Мінц Х.А. 121
Мірзахатова Разія Садиківна 135
Мірошніченко Михайло 166
Мірошніченко С.О. 166
Мітасов Іван Григорович 97, 148, 160
Міхалін М.О. 194, 196
Москаленко К.Г. 110
Муса Манік Ібрагім 179
Мухін М.І. 15

Н

Налбат Олександра Савеліївна 55, 62, 91, 93
Натансон Давид Маркович 48, 59, 78
Натансон Олена Давидівна 48
Невіандт Н. 31, 32
Недохлебов Володимир Петрович 88, 121
Несмєлова Зінаїда Миколаївна 52, 55, 76, 88, 97
Нікитинська Валентина Федорівна 121, 124,
Ніконова Тамара Василівна 166, 174
Новаченко М. 53, 139
Нургазієва Фатіма 113

О

Оболєнська Дарина Дієвна 30

Оболенський Іван Миколайович 30
Оболенцев Микола Іванович 161, 196
Обухів Степан 22,
Овчиннікова Олександра Сергіївна 166
Огар Н.Ф. 196
Одинець Юрій Васильович 186, 187
Олександр I 10, 18
Олександр III 28
Олешко Д.М. 110
Ольховський Василь Олексійович 153
Опенховський Федір Мечиславович 24
Орленко Ю.М. 108,133, 137, 139
Орлова З.М. 74

П

Паландт Броніслава Львівна 135
Палладін Олександр Владимирович 80, 81, 82, 88, 94, 97, 135, 170
Панков Є.Я. 22, 160
Панкратьєв Б.Є. 150
Панченко М.В. 196
Паращук Юрій Степанович 186, 187, 196
Пасько В. 163
Патенко Феодосій Олексійович 23
Пенський Юліан Романович 28, 39, 52
Пеньков Михайло Олександрович 162, 163
Перепечай О.С. 196
Перцева Жаннета Миколаївна 31, 197
Петров Петро Тимофійович 59, 64, 85, 88, 97, 109
Петрова Зоя Петрівна 57, 97, 175
Петровський Б.В. 161
Петровський Г.І. 63
Пивоваров О.В. 197
Пилипенко Микола Іванович 169, 189
Пирогов Микола Іванович 100
Пільгер Федір Степанович 15
Пікін К.І. 108
Пінський М.М. 69
Плеська Ніна Геннадіївна 33
Подрез Аполлінарій Григорович 15, 17, 23, 24, 28
Подригало Леонід Володимирович 157, 169
Позняк А.Ф. 166
Попандопуло Іван Васильович 30, 52, 75
Попов Євген Олексійович 37, 117, 118, 119
Попов Митрофан Олексійович 37,
Попов Сергій Олександрович 33
Попова Марія Андріївна 63
Постоев Яків Якович 40, 64, 200
Почепцов В.Г. 149

Пржевальський Броніслав Григорович 28, 46, 50, 53, 64, 88
Приходько Валентина Семенівна 145, 147, 148
Приходькова Єлизавета Костянтинівна 70, 74, 132, 134, 135, 139
Протопопов Віктор Павлович 80, 82, 138
Пушкін О.С. 174

Р

Рабухін О.Є. 74
Радченко Григорій Павлович 63, 64, 76
Рахманінов Іван Миколайович 121, 124
Рейзельман Самуїл Давидович 113
Репрев Олександр Васильович 33, 50, 53, 93
Рибак І.М. 142
Ривкіна А.А. 77
Риндовський Ф.С. 29
Розанов В.Н. 86
Рубашкін Володимир Якович 80, 82
Руденко Р.А. 118
Рузін Г.П. 194, 196

С

Савронь Олена Сергіївна 135
Сазонова Маргарита Митрофанівна 174
Салтиков-Щедрин М.Є. 103
Светухін М.І. 51
Семашко М.О. 86
Семидоцька Жанна Дмитрівна 194
Сербінова Ельза Яківна 124
Сергієнко Микола Григорович 158, 182
Синельников Рафаїл Давидович 87, 88, 93,100, 134, 144, 160
Синельников Сергій Миколайович 117, 200
Сипливий В.О. 160, 196
Ситенко М.І. 53, 64, 150
Сіанук Нородом 182
Скворцов Іринарх Поліхронійович 25
Скиба Сергій Іванович 105, 107, 110, 125, 137, 141, 196
Слобідський Олександр 108,
Смолкіна Броніслава Марківна 117, 174
Снегірьов В.Ф. 160
Соболев Леонід Андріанович 69,74,121
Соловійов Михайло Миколайович 76, 97, 110, 112, 113, 117, 139, 140, 144, 148
Сороченко О.А. 158, 162,
Сталін І. 95
Стегній В.О. 69
Степаненко Олександр Юрійович 196
Степанюк Т.І. 196
Столярова (укр.) 87

Стражеско Микола Дмитрович 102, 103
Струков Анатолій Іванович 116, 117
Супрун Т. 169
Сурик (Смельянов) А.В. 44
Сурукчі Степан Гаврилович 33, 76, 77, 78
Сухарев 73
Сухе-Батор 182

Т

Татаренко В.О. 151, 196
Татаренко Ніна Павлівна 135, 138
Ташинський В.І. 92
Твардовський О.Т. 111
Тервен Л. 49
Терешкова В.В. 149
Терещенко А.О. 197
Терзян К. 125
Тестемітяну М. 185
Тец Г.І. 68
Тихонова Т.І. 97, 150, 151
Ткаченко Степан Зіновійович 65, 68
Толстова-Паріська Надія Георгіївна 135,
Томілін С.А. 93
Топузов Вадим Сергійович 154, 155, 161
Трегубов Самуїл Леонтійович 64, 76, 88
Трінклер Микола Петрович 23, 28, 37, 39, 40, 41, 53, 76, 92, 96, 98, 101, 109, 141, 170
Троїцький Іван Віссаріонович 49
Троценко Микола Васильович 157, 163, 196
Трубніков Віктор Пилипович 107, 110, 150, 182
Трубнікова М.С. 150
Трутеня Нестор Іванович 62, 64, 119, 120, 149
Туркельтауб Л.С. 81
Тутов І.Я. 64, 93,
Тучек Станіслав 171

У

Уваров С.С. 18
Уждавінас Т. 197
Утевська Софія Львівна 135
Утевський Арон Михайлович 70, 72, 74, 82, 97, 98, 113, 132, 135, 139, 140, 151

Ф

Фабрикант Мойсей Борисович 28, 93
Фаерман І.М. 117
Файншмідт Ісаак Ілліч 52, 69, 73, 75, 80, 82, 88
Федоров І.Ф. 9
Федоровський О.М. 117

Філатов В.Ф. 148
Фольборт Георгій Володимирович 68, 88, 117, 132, 135
Фоміна Майя Григорівна 168
Франківський Владислав Андрійович 29, 30
Фрішман Микола Михайлович 77, 120
Фролов Павло Федорович 64,
Фуголь Ольга Максимівна 135
Фурманов Д.А. 63

Х

Хажинський Петро Харитонович 37, 50, 63
Харитоненко П.І. 36
Хармандарьян Гурген Ованесович 76
Харченко О.І. 196
Харченко Микола Семенович 67, 113, 133, 135
Хворостінка В.М. 160
Хмаринок С. 171
Хмельницький Борис Мойсейович 63, 69, 107, 110
Хрущов М.С. 170

Ц

Цейтлін Олександр Захарович 27, 30, 91, 92, 111, 117, 119, 131, 142
Цехновіцер М.М. 64, 69
Циганенко Анатолій Якович 144, 153, 154, 176, 178, 183, 194, 196
Цитрицький О.Р. 117
Цукерман М.А. 117

Ч

Чередниченко В.М. 180, 182
Черкес Олександр Ілліч 50, 73, 88, 108
Черненко Володимир Дмитрович 105, 110, 151, 152, 196
Черніков Євген Абрамович 69, 116, 117
Чернов Л. 44
Чехов А.П. 49
Чорна Тамара Трохимівна 110, 176, 196, 200

Ш

Шабадаш Арнольд Леонович 86
Шалімов Олександр Олексійович 93, 142, 143, 161, 185, 189, 194
Шамов Володимир Миколайович 27, 30, 69, 73, 74, 80, 88, 89, 91, 93, 104, 105, 107, 108, 119, 161
Шапіро Дора Самойлівна 135
Шаповал А. 124
Шаповал Володимир Іванович 93, 122, 124, 148, 158, 161, 162, 175, 195, 197, 199
Шарлай Роман Іванович 108, 115, 127, 130
Шатілов Петро Іванович 11, 19, 24, 37, 56, 94, 101
Шатний Анатолій Миколайович 168, 169
Шаферштейн С.Я. 68, 77

Зміст

Шварц О.М. 49
Швейцер Альберт 188
Шевандін Михайло Миколайович 121
Шевченко Станіслав Іванович 153
Шенберг Альберт 101
Шилтов Олександр Мінаєвич 25
Шкіль О.М. 196
Шорш Халід Саїд 176
Штейнберг Соломон Якович 102, 117, 120
Шубін С.Я. 62, 63, 64
Шувалов 31
Шульга Юрій Дмитрович 74, 194
Шумлянський Павло Михайлович 15, 141
Шупик Платон Лукич 62, 68, 72, 73, 74, 134, 170

Щ

Щелков Іван Петрович 23, 42, 45
Щербаков Валерій Іванович 163

Ю

Юрченко С.Д. 196
Ющенко Л.П. 196
Юдін С.С. 105
Юй Дунь-сі 173, 177

Я

Якобій Аркадій Іванович 22
Яковцова Антоніна Федорівна 160, 166, 196
Якушевич Сергій Гаврилович 37, 63
Ямпольський М.Є. 69,
Ясна М.Ю. 94
Яхніс Б. 69
Яцина Г.С. 166

До читача	5
Список скорочень	6
Медичний факультет Харківського університету (1804–1920)	10
Харківська державна медична академія (1920–1921)	52
Харківський державний медичний інститут. Робітфак (1920–1940)	57
Експозиція «Професорський куточок»	95
Харківський медичний інститут в роки Другої світової війни (1941–1945).	104
Відродження (1945–1960).	126
Вчимося, працюємо, навчаємо (1960–1980)	143
Завжди разом з країною (1980–1994)	153
Я — лікар із Харкова (1951–2005)	170
Харківський державний медичний університет (1994–2005).	182
Іменний покажчик.	201

1800

1800-1850
1850-1900
1900-1917
1917-1920
1920-1945
1945-1991
1991-2020

1800-1850
1850-1900
1900-1917
1917-1920
1920-1945
1945-1991
1991-2020

Ця книга є розповіддю про історію Харківської вищої медичної школи за весь період її існування: від медичного факультету Імператорського Харківського університету до Харківського національного медичного університету. Авторами використано весь матеріал експозиції музею історії ХНМУ і подано розширені відомості про життя та діяльність представників університетської спільноти всіх періодів.

Книга розрахована на викладачів і студентів вищих навчальних закладів, істориків медицини, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться історією вищої освіти.

Науково-популярне видання

ІСТОРІЯ ХАРКІВСЬКОЇ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ШКОЛИ В ЕКСПОЗИЦІЯХ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ХНМУ

За загальною редакцією В.М. Лісового та Ж.М. Перцевої

*Відповідальний за випуск І.В. Летік
Дизайн та комп'ютерне верстання В. Ск'п, А. Победіна
Коректори М.В. Тарасенко, Є.В. Рубцова*

Формат 70×100 1/16. Ум. друк. арк. 17,41.
Тираж 500 пр. Зам. 553.

ХНМУ

м. Харків, 61022, пр. Науки, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3242 від 18.07.2008 р.

Виготовлювач ТОВ «Золоті сторінки»

вул. Маршала Бажанова, 28, м. Харків, 61002

Тел./факс (057) 701-0-701

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 276 від 12.12.2000